

M I H A J L O P U P I N

PROFESOR ZA ELEKTROMEĀNIKO
NA UNIVERZI COLUMBIJI V NEW YORKU

OD PASTIRJA
DO IZUMITELJA

I. DEL

S PISATELJEVIM DOVOLJENJEM PREVEL
PAVEL BREŽNIK

S ŠESTIMI SLIKAMI

1931

ALOŽILA VODNIKOVA DRUŽBA
LJUBLJANA

P R E D G O V O R.

Slovenec z visoko krošnjo, polno pestrih drobnarij, ki jih je prodajal moji materi in kmetičam v domači vasi, mi je še danes v živem spominu, ki sem ga ohranil iz najzgodnejših dni svojega detinstva.

Ko sem se preselil iz vaške šole v višjo šolo v Pančevu, sem našel tam enega najboljših učiteljev, ki sem jih kedaj imel. Bil je Slovenec z imenom K o s. Ta mi je prvi osadil v dušo klico zanimanja za prirodopisne vede. Moja ljubezen do Kosa pa se je kmalu raznela tudi za Slovenijo, njegovo ožjo domovino. Kos je bil miren in molčeč, ali vselej je rad in navdušeno odgovarjal na moja vprašanja o Sloveniji. Opazil je, da mi je globoko pri srcu.

Najdragocenejši prijatelj v prvih in težkih letih bivanja v Ameriki mi je bil L u k a n i č, pravi Slovenec, tako po rojstvu kakor tudi po miselnosti. Bil je blag dobričina kakor vsi drugi Slovenci, ki so prihajali vsako leto v moje rodno selo z visokimi krošnjami, polnimi pestrih drobnarij. Tudi Lukanič je bil v mlajših letih eden izmed teh slovenskih mučenikov, ki so s težkimi krošnjami na plečih hodili peš po Banatu od vasi do vasi in iskali zasužka v skromni trgovini. Ljubeznivo gostoljubnost, ki jo je našel v hiši mojega očeta v Idooru, je stokratno poplačal v New Yorku z izrednim gostoljubjem do mene. Lukanič in Kos sta doignila Slovenijo v moji hvaležni duši na visoko mesto. Često sem se vpraševal, bom li kedaj mogel oddolžiti se jima. Mnogo let sem željno čakal take prilike. Ponudila se mi je, ko sem to najmanj pričakoval.

Meseca marca l. 1919. me je Nikola Pašić pisмено pozval, naj pridem v Pariz, kjer se je pokazala potreba, da sodelujem z jugoslovenskimi delegati na mirobni konferenci. Odzval sem se pozivu in prispel okrog 1. aprila istega leta v Pariz, kjer mi je rekel Pašić:

«Vaša pomoč nam je potrebna pri naših pogajanjih z ameriškimi delegati na mirobni konferenci. Znano mi je, da Vas ti osebno poznajo in da visoko cenijo Vaše mišljenja. Italija nam dela velike težkoče v vprašanjih, ki se nanašajo na Dalmacijo, Istro, Kranjsko in Korosko. Gorica in Gradiška sta definitivno izgubljeni. Vaše ime nam je mnogo pomagalo pri ameriških delegatih v našem sporu z Rumunijo, in srbski Banat je bil rešen. Še bolj pa nam je potrebna ameriška pomoč v sporu z Italijo.»

Iz teh besed sem dobobra spoznal, kakšna je moja naloga na mirobni konferenci. Ne želim se tu spuščati v daljše razpravljanje te naloge. O tem je govoril pokojni Pašić v svojih pismih pokojnemu Stojanu Protiću. Znano mi je tudi, da se pripravljala razprava, ki bo o tem natančneje obravnavala. Tu hočem omeniti samo to-le:

Ko mi je Pašić povedal, da vprašanje Kranjske in Koroske še ni rešeno, sem takoj spoznal, da je sedaj prilika, se vsaj nekoliko oddolžiti Kosu in Lukaniču.

Angleški izvirnik je izšel pod naslovom

FROM IMMIGRANT TO INVENTOR

pri založniku Charles Scribner's Sons (New York — London) v tehle izdajah:

1. izdaja septembra 1923,	10. izdaja februarja 1926,
2. " novembra 1923,	11. " julija 1926,
3. " januarja 1924,	12. " decembra 1927,
4. " marca 1924,	13. " aprila 1928,
5. " julija 1924,	14. " aprila 1929,
6. " oktobra 1924,	15. " februarja 1930,
7. " februarja 1925,	16. " avgusta 1930,
8. " avgusta 1925,	17. " decembra 1930.
9. " septembra 1925,	

P r e v o d i

so izšli v naslednjih jezikih: v francoščini, nemščini, srbsčini ter v švedskem in japonskem jeziku.

Prva slika je fotografija portreta, ki visi v dvorani newyorškega University Cluba, kojega predsednik je pisec. Kaže nam ga v akademijem talarju častnega doktorja prirodopisnih ved s češkoslovaškim redom Belega leva in lentu jugoslovenskega reda Belega Orla I. stopnje.

Domislil sem se, da je usoda, ki je nepočila ta dva, da sta mi pomagala v detinstvu, tudi določila, da v zrelih letih pomagam jaz njiju Kranjski in Koroški. Slovenski delegati na mirovni konferenci v Parizu niso nikdar ničesar čuli o Kosu in Lukaniču, zato tudi niso mogli popolnoma razumeti mojega navdušenega zavzemanja za Prekmurje, Kranjsko in Koroško. O tem vprašanju bo govorila spredaj omenjena razprava. Tu hočem povedati le to, da me je Bled za skromne zastuge na mirovni konferenci bogato nagradil s tem, da me je Bled izbral za svojega častnega občana. Kaj bi danes rekla pokojni Kos in Lukanič, če bi se prebudila in čula, da sem častni član blejske občine in da se sedaj tiska moja avtobiografija v slovenskem jeziku. Zdi se mi, kakor da čujem šepet njunega tajinstvenega glasu:

«Čudotvorna je ljubezen, ki veže Srba s Slovincem, in v tej ljubezni živi najmogočnejša vera v sijajno bodočnost jugoslovenskega naroda.»

Mihajlo Pupin.

U V O D.

12. marca 1874. se je petnajstleten srbski dijak, doma iz vasice Idvora v Banatu, ki je bil takrat še pod madžarskim jarmom, izselil iz Evrope v Ameriko. Imel je s seboj samo eno oblieko in v žepu pet centov. Ime mu je bilo Mihajlo Pupin.

Danes je Mihajlo Pupin profesor za elektromehaniko na univerzi Columbijji v New Yorku, predsednik University Cluba, ki predstavlja cvet newyorške družbe, častni doktor prirodopisnih ved, po vsem svetu slaven znanstvenik in elektrotehnični izumitelj, inženir najvišjih jugoslovenskih in drugih odlikovanj, pisec zelo upoštevanih znanstvenih knjig in lastnega življenjepisa. Prvo polovico tega življenjepisa izroča Vodnikova družba s to knjigo svojim članom.

Staviti si je treba vprašanje, kaj nas Jugoslovane med drugim prav posebno uči prvi del tega življenjepisa. Na to hočem odgovoriti z besedami pisatelja samega, ki jih je zapisal v tem prvem delu.

Pupin je odšel iz Banata, ker so ga hoteli Madžari, ki so tedaj vladali v deželi, pomadžariti; odšel je iz Prage, ker mu je bilo tedanje tamkajšnje avstrijsko germandstvo zoprno, in dejal je, da bo odšel tudi iz nekega ameriškega mesta, če tam pričakujejo, da se bo odpovedal svojemu narodu in postal Američan:

«Moja mati, moja domača vas, moja srbska pravoslavna vera, moj srbski jezik in narod, ki ga govori, so moje srbstvo, in prej bi lahko od mene pričakovali, da opustim dihanje, kot da opustim svoje srbstvo.»

Kar je otroka učila skromna in nepismena kmetica, njegova globoko verna in narodna zlata mati, mu ni mogla iztrgati iz srca nobena sila sveta. Materin vpliv se kaže skozi vse njegovo življenje, nas pa uči v teh težkih časih, ko mora velik del našega naroda še bivati pod tujo oblastjo, a tisoči živeti kot izseljenci v tujini, da je ni sile na svetu, ki bi mogla raznaroditi mladino, ako ji dá dom pravo vzgojo.

Blagodejni vpliv matere na dečka Pupina sta še ojačila srbski svečenik, njegov učitelj verouka, in njegov slovenski učitelj prirodopisa. S tem trojnim temeljem je šel Pupin v svet in v svoji knjigi nam pravi, da je bil to dober temelj. Danes je Pupin eden izmed najznamenitejših Američanov in obenem najodličnejših Srbov in Jugoslovenov. Njegova osebnost predstavlja najsrčnejšo združenje obeh kultur, ameriške in jugoslovenske.

Koliko je koristil profesor Pupin pred in med vojno ter po njej srbski in z njo jugoslovenski stvari, nam v svoji skromnosti ne pove. Omeniti hočem le eno, česar ne sme pozabiti noben Slovenec in noben Jugosloven: Da ni bilo Pupina, bi danes Bled in del Gorenjske severno od Bleda ne bila v naši državi. Že je bila na pariški mirovni konferenci l. 1919. meja potegnjena južno od Bleda, ko je za to zvedel Pupin in takoj odločno ugovarjal pri svojem prijatelju, predsedniku Wilsonu, ki je nato ovrgel sklep konference. Zato je tudi občina Bled podelila svojemu rešitelju častno občanstvo.

Pavel Brežnik.

Kaj sem prinesel v Ameriko.

Ko sem se pred osem in štiridesetimi leti izkrcal v Castle Gardenu, sem imel samo pet centov v žepu. Če bi bil prinesel pet sto dolarjev namesto petih centov, bi bil začetek mojega življenja v novem, meni popolnoma tujem svetu isti. Mlad izseljenec, kakor sem bil tedaj jaz, ne pričinja svoje življenjske poti, preden ne izda vsega denarja, ki ga je bil prinesel s seboj. Jaz sem bil prinesel pet centov in izdal sem jih takoj za komad češpijevega kolača, s katerim sem se pa prevaral, kajti v njem so bile same češpijeve pečke. Če bi bil prinesel pet sto dolarjev, bi bilo trajalo nekoliko dalje, da bi jih potrošil, večinoma za prevarljive stvari, toda boj, ki me je čakal, bi bil v vsakem primeru isti. Nikaka ovira ni za mladega izseljenca, če se izkrca brez denarja; tudi ni nikaka ovira za kateregakoli mladega človeka, da nima denarja, če stopi na samosvojo življenjsko pot, samo da je vztrajen, da kljubuje težavam, na katere morda naleti.

Če je izseljenec izučen obrtnik in krepkega zdravlja, da prenaša muke težkega dela, potem lahko zaupa v svojo bodočnost. Toda kaj naj pričakuje mlad izseljenec brez pare v žepu, ki se ni naučil nikake obrti in ne zna niti jezika nove dežele? Vsekakor prav ničesar in če bi bili današnji izseljenški zakoni veljali pred osem in štiridesetimi leti, bi me bili pri izkrcanju zavrnil. Vendar prinese včasih mlad izseljenec v Ameriko morda stvari, ki so mnogo več vredne kot one, ki jih sedanji izseljenški zakoni prepisujejo. Ali sem prinesel katere od teh stvari s seboj, ko sem se izkrcal v Castle Gardenu l. 1874? Skušal bom odgovoriti na to vprašanje v sledeči kratki povesti svojega življenja pred izkrcanjem v Ameriki.

Moj rojstni kraj je Ildvor. Toda če povem to, ni dosti pomagano, kajti Ildvora ne najdete na nobenem zemljevidu. To je majhno selo, daleč proč od velike ceste, v Banatu, ki je prej spadal pod Avstro-Ogrsko, a tvori sedaj važen del kraljevine Jugoslavije. Ko so l. 1919. na pariški mirovni konferenci Rumuni zahtevali Banat, so ga zahtevali zastonj. Niso mogli ovreči dejstva, da je prebivalstvo Banata srbsko, in predvsem onega dela Banata, kjer leži Ildvor. Predsednik Wilson in državni tajnik Lansing sta me poznala osebno, in ko so jima jugoslovenski delegati v Parizu povedali, da sem jaz po rodu iz Banata, so rumunski dokazi izgubili mnogo od svoje verjetnosti. Razen Srbov ni nikoli kaka druga narodnost prebivala v Ildvoru. Prebivalci Ildvora so bili vedno kmetje in večina njih je bila za časa moje zgodnje mladosti nepismena. Moj oče in moja mati nista znala niti čitati niti pisati. Sedaj pa nastane vprašanje: kaj je mogel reven petnajstleten deček, ki se je rodil in je zrastel v takih razmerah, prinesiti v Ameriko, kar bi mu na podlagi kakršnegakoli izseljenškega zakona

*S p o m i n u
m o j e m a t e r e.*

halo pravico do izkrcanja? Toda jaz sem bil prepričan, da sem tako velika pridobitev za Ameriko, da mi bodo dovolili izkrcati se, in sem e nekoliko čudil, da ljudje niso postali name pozorni, ko sem stopil na suho.

Srbi iz Idvora so se od pamitveka vedno smatrali za brate Srbov v Srbiji, ki prebivajo samo nekoliko streljajev daleč od Idvora na južni strani Dunava. Ob jasnih dneh se vidi iz Idvora gora Avala pri Beogradu. Ta modri an za mene tedaj skrivnostni gorski vrh je banatske Srbije vedno opominjal, da jih Srbi onkraj Dunava motrijo s paznim očesom v skrbni ljubezni.

Ko sem bil še deček, je spadal Idvor k tako zvani avstrijski vojaški granici. Kos zanimive zgodovine je zvezan s tem imenom. Do začetka oseminajstega stoletja so avstrijsko cesarstvo napadali Turki. Od časa do časa so turške armade poskušale prekoračiti njegovo južno mejo, ki jo tvori Dunav in Sava, in prodrati v notranjost dežele. Proti koncu sedemnajstega stoletja so prišli Turki celo do Dunaja in bi bili resno ogroževali vso Evropo, da ni prišel poljski kralj Sobjeski Dunaju na pomoč. V tistem času je avstrijski cesar Leopold I. povabil srbskega patrijarha Čarnojeviča iz Peči v Stari Srbiji, naj se preseli s 35.000 izbranimi rodbinami iz Stare Srbije na avstrijsko ozemlje severno od Save in Dunava. Tako naj bi postali njegovi čuvaji. Tri sto let so se že borili ti Srbi proti Turkom in so bili v tej vrsti vojevanja zelo dobro izveščani. L. 1690. se je patrijarh s temi izbranimi rodbinami izselil v Avstrijo; nastanili so se v ozkem pasu na severnem obrežju obek rek ter ustvarili to, kar so pozneje imenovali avstrijsko vojaško granico. L. 1690. je bila baje ustanovljena moja rojstna vas Idvor, toda ne na svojem sedanjem mestu. Prejšnja vas je ležala na majhni planoti nekoliko proti severu od sedanje vasi.

Banat je popolna ravnina, toda v bližini sela Idvora je reka Tamiš izklopala majhno sotesko in na vrhu te sipine je nekdanj ležala vas Idvor. Ozek višinski hrbet veže ta kraj z novo vasjo. Staro mesto so bili izbrali, ker je nudilo marsikatero prednost pri obrambi zoper napadajočega Turka. Prvi naseljenci stare vasi so živeli v podzemeljskih kočah, ki jih bližajoči se sovražnik iz daljave ni mogel videti. Ostanke teh podzemeljskih bivališč so še obstajali, ko sem hodil pred več kot petdesetimi leti v vaško šolo. Mesto, kjer je stala stara cerkev, je bilo zaznamovano z majhnim, iz opeke zidanim stebrom, na katerem je stal križ. Steber je imel vdolbino, v kateri je bila slika Matere Božje z Jezuščkom; pred sliko je vedno gorela oljna svetilka. Pobožna legenda je pripovedovala, da ta lučka ne sme nikoli ugasniti in da je procesija dobrega idvorskega naroda k temu staremu spomeniku v stanu, da odvrne vsako nevarnost, na primer kugo ali sušo, ki bi pretila selu. Udeležil sem se marsikatero teh procesij v staro, zapuščeno vas in vedno sem imel občutek, da leži na sveti zemlji, ki jo je bila posvetila krščanska kri, katera je bila tu prelita v boju idvorskih Srbov proti

Turkom. Vsak obisk starega sela mi je osvežil spomin na junaško preteklost. To skromno kmetiško ljudstvo v Idvoru ni imelo nikakega zemeljskega bogastva, toda bogato je bilo spominov na svojo slavno preteklost.

Ce se ozrem nazaj na svoja otroška leta v Idvoru, čutim, da je bilo gojenje starih tradicij velikega pomena za duševno življenje vaščanov. Znanje teh tradicij jim je bilo potrebno in jim je zadostovalo, da so razumevali svoj položaj na svetu in v avstrijskem cesarstvu. Ko se je bli ta narod preselil v Avstrijo pod patrijarhom Čarnojevičem in se je nastanil na vojaški granici, je sklenil točen sporazum s cesarjem Leopoldom I. Ta je bil zabeležen v avstrijskem državnem dokumentu, imenovanem «Privilegias». Po tej stari listini so imeli Srbi vojaške granice duševno, gospodarsko in politično avtonomijo. Zemljišča, katera so jim bili dali, so bila njihova last. V svoji vasi so vzdrževali lastne šole in lastne cerkve in vsaka vas je volila svojo lastno vaško upravo. Nje načelnik je bil «knez», navadno trden knez. Moj oče je bil večkrat «knez». Škofje in narod so si volili svoje lastne duhovne in politične voditelje, namreč patrijarha in vojvodo. Bili smo svobodni in nezavisni kmetje na lastni zemlji. Kot plačilo za te privilegije se je bil narod zavezal, da vsi vojaško službo pri obrambi južne meje cesarstva proti napadom Turkov. Pomagal je pregnati Turke preko Dunava pod vrhovnim poveljstvom princa Evgena Savojskega v začetku oseminajstega stoletja. Ko je bil cesar spoznal, kako izvrstni vojaki so Srbi z vojaške granice, je uredil stvar tako, da je razširil izvršno besedilo privilegijev na ta način, da so bili vojaški graničarji zavezani braniti cesarstvo ob vsakem času in pred vsakim sovražnikom. Tako so pozneje Srbi z avstrijske vojaške granice branili cesarico Marijo Terezijo v bojih proti Frideriku Velikemu; branili so cesarja Franca v bojih proti Napoleonu; branili cesarja Ferdinanda v bojih proti upornim Madžarom l. 1848. in 1849.; l. 1859. in 1866. pa Avstrijo v bojih proti Italiji. Vojni doživljaji idvorskih mož v času teh vojsk so dajali mnogo snovi za vaške spomine, ki so se izražali v številnih povestih in navdušenih pesmih. Pismenost v onih časih v Idvoru ni procvitala, pač pa poezija.

Idvorski prebivalci so se, zvesti starim običajem srbskega naroda, zbirali ob dolgih zimskih večerih. Kot deček sem prisostvoval v hiši svojega očeta marsikateremu teh sestankov. Starejši moške so navadno sedeli okoli tople peči na klopi, ki je tvorila del peči in je bila napravljena iz iste tvarine, namreč iz pobeljene opeke. Pušili so in se pogovarjali; videti so bili kot stari senatorji, ti sami od sebe postavljeni čuvarji vse idvorske modrosti. Pred temi očanci so sedeli srednje stari moške na nizkih stolicah. Vsak je imel košaro pred seboj in je luščil vanjo rumena zrna zrelih koruznih strokov ter je to delo opravljal ves večer. Starejše ženske so sedele na majhnih stoli ob zidu in so navadno predle volno, konopljo ali lan. Mlade žene so pa sivale ali pletle.

Jaz sem bil ljubljenec svoje matere in tako sem smel sedeti poleg nje in poslušati besede modrosti, ki so prihajale iz ust očancev in včasih tudi iz ust srednje starih in mlajših mož, ako so jim stari dovolili govoriti. Včasih so mlade žene zapele pesem, ki se je običajno nanašala na zadnjo pripovedko. Če je bil na primer končal eden izmed očancev povest o Karadžordžu in njegovih zgodovinskih bojih proti Turkom, so ženske zapele pesem o hrabrem Karadžordževem vojvodi, hajduku Veljku, ki je s peščico Srbov branil Negotin proti veliki turški armadi pod poveljstvom Mule paše. Ta junaška četa spominja, kakor pripoveduje narodna pesem, na majhno četo slavnih grških borcev pri Termopilah.

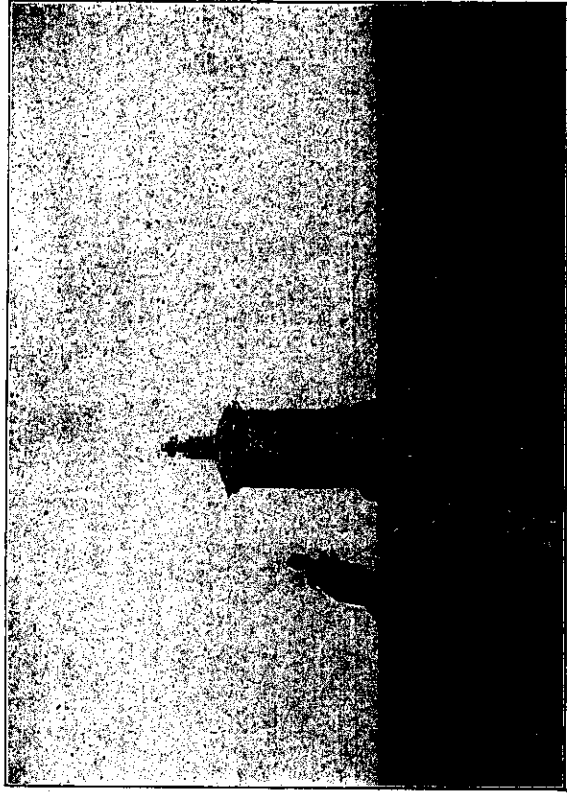
Nekateri očanci, ki so prihajali na te sestanke, so se bili udeležili Napoleonovih vojsk, in dobro so se tudi spominjali povesti, ki so jih bili čuli od svojih očetov o vojnah Avstrije proti Frideriku Velikemu v osemnajstem stoletju. Srednje stari možje so se bili udeležili bitk za časa madžarske revolucije, in mlajši so bili pred kratkim v vojski v Italiji l. 1859. in 1866. Eden izmed starcev je bil v bitki pri Aspernu, v kateri je Avstrija premagala Napoleona. Dohil je visoko cesarsko odlikovanje za junaštvo in je bil nanj zelo ponosen. Boril se je tudi v Rusiji v neki avstrijski diviziji za časa Napoleonove vojne l. 1812. Ime njegovega čudovitega spomina in njegovega izrednega daru za opisovanje. Pripovedoval je v izbranih besedah kakor guslarji. Ni samo živahno popisoval, kaj se je godilo v Avstriji in Rusiji za časa Napoleonovih vojsk, katerih se je bil sam udeležil, temveč je hotel tudi razvneti svoje slušatelje s povestmi iz avstrijskih bojev proti Frideriku Velikemu, ki mu jih je bil pravil njegov oče, potem ko se je bil vrnil s šleskih bojišč. Zelo dobro se še spominjam njegovih povesti o Karadžordžu, ki ga je osebno poznal. Imenoval ga je Velikega Vožda ali vodjo srbskih kmetov in je bil neumoren pri opisovanju njegovih naših bojev proti Turkom v začetku devetnajstega stoletja. Te povesti o Karadžordžu je sprejela družba sosedov pri večernih sestankih vedno z večjim navdušenjem kot katerokoli njegovih napetih povesti. Če se je bližal večer koncu, je včasih Baba Batikin zapel kako staro srbsko narodno pesem, ki jih je mnogo znal na izust. Pri tem je zažarelo njegovo ozko, nagubančeno lice; bilo je lice vedeža, kot se ga spominjam, in še sedaj vidim pred seboj njegovo plešasto glavo z visokim čelom, ki je kraljevalo nad košatimi obrvi, izpod katerih je sijal blesk njegovih globoko ležečih oči ko mesečina skozi igle starega borovca. Od njega so se dobri idvorski vaščani naučili zgodovine srbskega naroda od bitke na Kosovem polju l. 1389. pa do Karadžordža. On je čuval stare srbske tradicije v selu Idvoru. On je bil moj prvi in moj najboljši učitelj zgodovine.

Mlajši možje so pripovedovali o avstrijskih vojnah v Italiji in povelečevali junaška dela Idvorjanov v teh bitkah. Za bitko pri

I d v o r.

Prva biša na levi Pupinov rojstni dom, v ozadju na desni zvonik vaške cerkvice.

Znamenje na mestu, kjer je nekdanj bilo Staro selo. Tu so prvi prebivalci Idvora živeli v podzemeljskih jamah.

Kustoci l. 1866., v kateri so vojaški granicarji skoraj umičili italijansko armado, je vladalo vedno veliko zanimanje, kajti moške, ki so jo popisovali, so se je bili udeležili in se pravkar vrnili iz Italije. Toda spominjam se, da so vsi ti ljudje slavili Garibaldija, vodjo italijanskega naroda v njegovem boju za svobodo. Imenovali so ga italijanskega Karadžordža. Spominjam se pa tudi, da je v hiši mojega očeta, kjer so se vršili ti večerni zimski sestanki, visela na steni barvasta slika Garibaldija z rdečo srajco in perjanico na klobuku. Slika je visela poleg ikone, podobe našega svetega patrona; in na drugi strani je visela podoba ruskega carja, ki je bil nekaj let poprej osvobodil ruske tlačane. V isti sobi je bila nameščena na posebno vidnem mestu slika Karadžordža, vodje srbskega vstanka. Slike avstrijskega cesarja pa tu ni bilo najti po l. 1869!

Srbske narodne pesmi, ki jih je prepeval Bata Batikin, so slavile velikega narodnega junaka, kraljeviča Marka, ki je branil slabotne in zatirane. Čeprav je bil Marko kraljevega rodu, se nikoli ni boril, da bi si bil pridobil kako deželo. Kakor je peval guslar, je bil Marko nehlastrašen in zvest borec za pravico. V tistem času je pravkar prenehala državljanska vojna v Ameriki, in kadar je Baba Batikin omenil Lincolnia, sem si predstavljal ameriškega kraljeviča Marka. Vtisi, ki sem jih poneseš seboj od teh vaških sestankov, so bili zame duševna hrana, ki je redila v moji mladi duši čustvo, da je najplemenitejša stvar na svetu boj za pravico in svobodo. In ta ljubezen do pravice in svobode je pripravila Srbe v vojaške granice do tega, da so zapustili domove svojih prednikov v Stari Srbiji in se preselili v Avstrijo, kjer so radi kakor krti stanovali pod zemljo, samo da so uživali politično svobodo.

Vojaškim granicarjem so privilegiji jamčili njih svobodo, in za uslugo za to svobodo so bili vedno pripravljene boriti se za avstrijskega cesarja na kateremkoli bojišču. Zvestoba do cesarja je bila njih glavna krepost. Ta zvestoba je celo zasenčila njih občudovanje za Garibaldija l. 1866. in je dovedla do avstrijske zmage pri Kustoci. Avstrijski cesar je kot čuvaj njih svobode imel častno mesto v izbrani Osvohoditelj, Lincoln in Garibaldi. To so bila slavna imena, ki so se imenovala v Idvoru. Ko pa je cesar l. 1869. razpustil vojaško granico in izročil njeno prebivalstvo Madžarom, so vojaški granicarji spoznali, da jih je cesar izdal in da je prelomil besedo, ki jim jo je bil dal v privilegijih. Spominjam se, kako mi je moj oče dejal nekega dne: «Ti ne smeš nikoli biti vojak v cesarski vojski. Cesar je prelomil svojo besedo; cesar je izdajavec v obeh vojaških granicarjev. Mi zanj čujemo moža, ki ne drži dane besede.» To je bil tudi vzrok, zakaj po l. 1869. za podobo avstrijskega cesarja v hiši mojega očeta ni bilo več mesta.

Če se ozrem nazaj v one dni, čutim, kar sem vedno čutil, da je bilo namreč to izdajstvo avstrijskega cesarja l. 1869. začetek konca avstrij-

škega cesarstva. Bil je začetek narodnega preporoda v monarhiji cesarja Franca Jožefa Habsburskega. Ljubezen naroda za državo, v kateri je živel, je začela pojemati in je slednjč umrla. Če pa ta ljubezen umre, mora tudi država umreti. Tega sem se naučil od nepismenih idvorskih seljakov.

Mojemu učitelju v vaški šoli se ni nikoli posrečilo, da bi napravil name tako globok vtisk, kakor so ga naredili moške pri večernih vaških sestankih. To so bili moške, ki so šli v svet in so se osebno udeležili raznih bojev v svetu. Pisanje, čitanje in računanje so bile zame muke, katere je učitelj, ki po mojem tedanjem mnenju ničesar ni vedel o svetu, iznašel samo zato, da čim največ moti mojo prostost, posebno če sem se bil kaj važnega dogovoril s svojimi tovariši. Toda moja mati me je kmalu prepričala, da nisem imel prav. Ona ni znala niti čitati niti pisati. Često mi je rekla, da ima vedno občutek, kakor da je slepa, čeprav jasno vidi, tako da si ni upala v svet dalje — kakor je dejala — kot do meje moje rojstne vasi. Kolikor se še spominjam, me je skušala prepričati s temile besedami: «Moj sinek, če hočeš iti v svet, o katerem toliko čuješ pri večernih sestankih sosedov, si moraš preskrbeti drugi par oči; to so oči čitanja in pisanja. Toliko čudovitega znanja in vede je na svetu, česar pa ne boš mogel spoznati, preden ne znaš čitati in pisati. Znanje je zlata lestva, po kateri se vzpenjamo v nebo; znanje je luč, ki nam razsvetljuje našo stezo skozi to življenje in nas vodi v bodoče življenje večne glorioje.» Moja mati je bila zelo pobožna ženska in je izredno dobro poznala sveto pismo starega in novega zakona. Posebno rada je navajala psalme. Poznala je tudi življenje svetnikov in je zlasti častila sv. Savo. Bila je prva, ki mi je razložila življenje tega čudovitega Srba. Na kratko hočem tu napisati povest, ki mi jo je pripovedovala: Sava je bil najmlajši sin srbskega župana Nemanje. V zgodnji mladosti se je odpovedal svojemu kraljevskemu naslovu in se umaknil v samostan na Sveto goro. Tu je posvetil mnogo let učenju in razmišljanju. Nato se je v začetku trinajstega stoletja vrnil v svojo domovino, ustanovil samostojno srbsko cerkev in postal prvi srbski nadškof. Gradil je tudi osnovne šole v kraljestvu svojega očeta, kjer se je srbskim dečkom in deklicam nudila prilika, da se nauče čitanja in pisanja. Tako je odprl oči srbskemu narodu in ta mu je hvaležno priznal njegove velike zasluge. Imenoval ga je «svetega Savo Prosvetitelja» in je tako proslavil njegovo sveto ime ter ovekovečil njegov spomin. Sedem sto let je že od tistega časa, ali ne eno od njih ni preteklo, da se ne bi obhajala sv. Savi na čast spominška slavnost v vsakem srbskem kraju in v vsaki srbski hiši.

To je bilo zame razodetje. Seveda sem, kakor vsak učenec, z veseljem pričakoval vsako leto v januarju proslavo dneva sv. Save. Ob tej priliki smo se poredni dečki norčevali iz kakega večjega učenca, ki je nerodno in s tresočim se glasom govoril nekaj o sv. Savi, kar mu je bil

učitelj prepisal iz kakšne knjige. Po tem predavanju je skušal učitelj s svojim smešnim noslajajočim glasom in slabim izgovarjanjem čimna, boljše dopolniti to, kar je bil napisal za učenca. Slednjič se je hotel navidezno zaspani duhovnik postaviti z govorom, ki ga je prepletal s starinskimi izrazi iz stare cerkvene slovanščine. Nam neugnanim dečkom je to do nelo enako, kakor nerodna izgovarjava slovaškega piskroveca, ki je skušal govoriti srbsko. Naše veselo hihitanje je tedaj doseglo svoj vrhunec, in tako zaradi porednosti svojih tovarišev nikoli nisem prišel do tega, da bi razumel pravi pomen obredov na dan sv. Save. Povest moje matere o sv. Savi in način, kako mi je prikazala njegovo sliko, je učinil, da sem ga prvič videl v glorijski svetniški, ki je slavil vrednost knjig in umetnost pisanja. Tedaj sem razumel, zakaj je moja mati dajala toliko važnost na čitanje in pisanje. Sklenil sem, da se naučim obojega, čeprav bi moral pri tem zanemarjati svoje tovariše, in kmalu sem prepričal svojo mater, da v pisanju in čitanju ne bom zaostal za nobenim drugim dečkom. Učitelj je opazil to spremembo; silno se je čudil in je mislil, da se je v istini dogodil čudež. Moja mati je verovala v čudeže in rekla je učitelju, da me vodi duh sv. Save. Neki dan mu je pravila v moji prisotnosti, da je v sanjah videla sv. Savo, kako je položil svoje roke na mojo glavo in se nato obrnil k njej ter ji dejal: «Hčerka Piada, tvoj sin bo kmalu zrastel preko idvorske vaške šole. Pusti ga, naj gre v svet, kjer bo našel več duševne hrane za svojo lačno glavo.» Prihodnje leto je učitelj določil mene, da predavam na dan sv. Save, in napisal je govor zame. Moja mati ga je popravila in razširila ter sem ji ga moral večkrat ponoviti. Na dan sv. Save sem imel svoj prvi javni govor. Uspeh je bil nenavaden. Moji tovariši, nemirni dečki, se niso hihitali; nasprotno, z zanimanjem so poslušali, in to me je zelo navdušilo. Ljudje so dejali, da celo stari Baba Batikin ne bi mogel govoriti mnogo bolje. Moja mati je jokala od veselja, moj učitelj je kimal in duhovnik je gledal začudeno; obadva pa sta priznala, da sem zrastel preko idvorske vaške šole.

Na koncu tistega leta je mati pregovorila mojega očeta, da me pošlje v višjo šolo v mesto Pančevo, ob reki Tamišu, nekako petnajst milj južno od Idvora, v bližini izliva Tamiša v Dunav. Tu sem našel učitelje, katerih pouk mi je segel globoko v srce, predvsem njih razlaga prirodopisja. Ta veda je bila v Idvoru popolnoma neznana. Tu sem prvič čul, da je neki Amerikan, po imenu Franklin, odkril s papirnatiim zrnjem in ključem, da obstoji blisk v tem, da preskoči električna iskra med oblaki in da nastaja grom radi trenutnega razpenjanja ozračja, ki ga razgreje električna iskra. Pojav so razložili z navadnim električnim strojem, ki povzroča električno trenje. To je napravilo name veljkanski vtisk; bilo je tako novo in preprosto in je nasprotovalo vsemu mojemu poprejšnjemu znanju. Pri prvem obisku doma sem komaj čakal, da razložim svoje novo znanje očetu in njegovim vaškim prijateljem, ki so v nedeljo popoldne sedeli pred hišo in se

pogovarjali. Toda takoj sem opazil, da so se moj oče in njegovi prijatelji osuplo spogledali, kot bi hoteli drug drugega vprašati: «Kakšno krivo vero nam razkriva ta predrznjež?» Nato me je pa moj oče resno pogledal in me je vprašal, ali sem pozabil, kar mi je bil tolikokrat pravil, da namreč grom nastaja, kadar se sv. Elija vozi in ropoče s svojim vozom preko nebes, in ali sem mnenja, da ta Amerikan Franklin, ki se je igral s papirnatiimi zrnji kot kakšen len deček, več zna kot najmodrejši možje v Idvoru. Jaz sem vedno visoko spoštoval mnenje svojega očeta, toda pri tej priliki se nisem mogel vzdržati porogljivega nasmeška, kar ga je zelo ujezilo. Ko sem opazil, da so se mu v jezi zabliskale črne oči, sem poskočil in se rešil z begom. Pri večerji je moj oče, katerega jeza se je bila precej ohladila, razložil moji materi krivo vero, ki sem jo bil razlagal tisti popoldan. Moja mati pa je dejala, da nikjer v sv. pismu ni najti podlage za legendo o sv. Eliji, in da je čisto lahko mogoče, da ima Amerikan Franklin prav in da je legenda o sv. Eliji izmišljotina. V zadevi pravilne razlage starin je bil moj oče vedno pripravljen osvojiti si mišljenje moje matere, in tako sem se spet spravil z očetom. Da je moja mati dopustila možnost, da je morda Amerikan Franklin vsekakor modrejši od vseh modrih mož v Idvoru, in nema odobritev mojega očeta, vse to je vzbudilo v meni veliko zanimanje za Ameriko. Lincoln in Franklin sta bili dve imeni, s katerima so bile združene moje prve misli o Ameriki.

Ko sem hodil v Pančevo v šolo, sem prihajal vsako poletje domov na počitnice. Idvor se preživlja, enako kakor ostali deli Banata, v glavnem s poljedelstvom, in za časa žetve je v vasi živo ko v čebelnjaku. Staro in mlado, ljudje in živina, vse je zaposleno. Največ dela pa ima srbski vol. Ta je povsod, posebno pa v Banatu, najvdanejši in najmarljivejši sotrudnik srbskega seljaka. Pomladi opravi vse oranje, ko se pa začena žetev, odvaža vse požeto žito z oddaljenega rodovitnega polja na vaške pade. Začetek mlatve pomeni za ljubega starega vola konec njegovih muk; pričenejajo se njegove poletne počitnice, in puste ga na pašnike, da se tam napase in spočije in pripravi za jesen, za spravljanje koruze in za oranje. Vaški fantje, ki niso dovolj veliki, da bi mogli uspešno pomagati pri mlatvi, morajo za časa svojih poletnih počitnic pasti vole. Šolske počitnice mladine so torej ob istem času kot počitnice ljubih starih volov. Več poletij sem preživel pri tem zanimivem poslu. To so bili moji edini poletni tečaji in to je bil najzanimivejši pouk, ki sem ga sploh kdaj imel.

Vaški voli so bili razdeljeni v črede po približno petdeset glav, in vsako čredo je čuvala četa kakšnih dvanajstih dečkov iz rodbin, kojih last so ti voli bili. Vsaki četi je poveljeval mlad možak, ki je bil izkušen pastir. Pasti čredo petdesetih volov ni malenkost. Podnevi je bilo opravilo lahko, kajti vročina poletnega solncea in sitne muhe, ki so živino neprestano nadlegovale, so jo pregnale v senco dreves, kjer je počivala in pričakovala večernega hladu. Ponoči pa je bila naloga pa-

stirjev mnogo težja. Ker podnevi voli v senci dreves niso imeli dosti od paše, so bili, ko je prišla noč, jako lačni in so skrbno iskali najboljših pašnikov.

Tu moram omeniti, da so pašniki moje rojstne vasi mejili na zemljišče, veliko kakšnih dvajset kvadratnih milj, ki je bilo nekatera leta vse posajeno s koruzo. Avgusta in septembra so bila ta brezkončna koruzna polja podobna velikim gozdovom. Ne daleč od Idvora, na vzhodu teh koruznih polj, je bila rumunska naselbina, ki je bila znana radi svojih živinskih tatov. Umetnost teh tatov je obstajala v tem, da so se ponoči poskrili v teh koruznih poljih in čakali, dokler se ni kak vol izgubil v njih. Nato so ga odgnali in skrili kje v svojih lastnih koruznih poljih, na drugi strani svoje vasi. Preprečiti, da bi živina ponoči ne uhajala v koruzna polja, je bila velika naloga, za katero je nas dečke podnevi vžgal naš izkušeni vodja. Samo ob sebi se razume, da smo preizkuševali svoje prekipevajoče mlade moči najprej pri rvanju, plavanju, žoganju in drugih napornih igrar. Potem smo pa sedli in verno sledili pouku pastirske umetnosti, ki smo jo morali praktično uporabljati ponoči. Ena teh umetnosti je bilo dajanje znakov skozi tla. Vsak deček je imel nož z dolgim lesenim ročajem. Ta nož smo zasadili globoko v tla. Z udarci na leseni ročaj smo povzročali zvok, drugi dečki pa so ležali na tleh, pritiskali svoja ušesa ob tla in skušali pogoditi daljavo in smer, iz katere je prihajal zvok. Z vajo smo dosegli veliko spretnost v tej vrsti dajanja znakov. Vedeli smo tedaj, da so tla boljše prevodnik zvoka od zraka, pa tudi, da so trdna tla mnogo boljše prevodnik od razoranih tal. Vedeli smo torej, da zvoka, ki ga proizvajamo na ta način na kraju pašnikov, ni mogoče čuti na mehkih tleh koruznih polj, ki so se razprostirala vzdolž pašnikov. Rumunski živinski tat, ki se je skrtil ponoči v koruzi, ni mogel čuti naših talnih znakov in ni mogel vedeti, kje smo. Slovenec Kos, ki je bil moj učitelj in mi je razlagal prirodne pojave, tega ni mogel razložiti, in zelo dvomim, da bi bil v onih časih kak povprečen fizik v Evropi mogel najti razlago za ta pojav. In ta pojav je bil podlaga za izum, ki sem ga napravil pet in dvajset let pozneje na podstavi svojih novih izkustev v tej poletni pastirski šoli v Idvoru.

V popolnoma jasnih in tihih poletnih nočeh se vajo zvezde nad nižjimi nami mojega rodnega Banata prav posebno svetlo, in v nasprotju k temu je videti nebo črno. «Ivoji lasje so črni kot nebo poleti o polnoči», tako navadno pravi srbski mladenič svoji izvoljenki. V takih nočeh misimo mogli videti svojih volov na paši, če so bili od nas oddaljeni več kot dvajset korakov, toda lahko smo jih čuli, če smo pritanili uho ob tla in poslušali. In baš to je bilo naše opravilo v takih nočeh. Razpostavljeni smo bili na določeni črti, kakšnih dvajset metrov drug od drugega. To je bila nevarna črta, ki je ločila naše pašnike od koruznih polj. Geslo Francozov pri Verdunu je bilo: «Ne bodo prišli preko!»; in to je bilo tudi naše geslo. Nanašalo se je enako na naše

prijatelje vole kot na naše sovražnike, na rumunske živinske tatove. Naši noži so bili zasajeni globoko v tla in svoja ušesa smo tiščali na njih ročaje. Mogli smo slišati vsako stopinjo volov, da celó, kako so mulili travo, ako so bili dovolj blizu nevarne črte. Vedeli smo, da se pašnja volov ravna po nekaterih urah, a koliko je približno ura, smo videli po raznih ozvezdjih, predvsem po Orijonu in po Gostosevcih. Natančno smo tudi opazovali zvezdo Večernico in zgodnjo Danico. Venera je bila naša bela zvezda in Mars smo imenovali rdečo zvezdo. Veliki voz, Severna zvezda in Rumska cesta so nam služili kot kompas. Kadar smo v temni noči čuli slabotni zvok udarcev cerkvene ure rumunske naselbine, ki je bila nekako štiri milje vzhodno od nas, tedaj smo vedeli, da piha veter od koruznih polj proti pašnikom in prinaša lačnim volom sladki duh mlade koruze ter jih vabi k bogato obloženji mizi. V takih nočeh smo podvojili svojo pozornost in napeto prisluškovali in gledali. Ušesa smo pritiskali ob tla, oči pa so nam bile obrnjene v zvezdnato nebo.

Luč zvezd, šum volov na paši in komaj slišni udarci daljne cerkvene ure so nas v teh temnih poletnih nočeh opominjali, naj skrbno čuvamo dragoceno čredo. Ti opominski znaki so nam govorili, kakor bi bili prijazne besede nam naklonjene sile, brez koje podpore bi si ne mogli pomagati. To so bili tedaj za nas edini znaki za obstoj sveta. Obvladovali so vso našo zavest, ko smo, zaviti v temo noči in obdani z brezštevlinimi blestečimi se zvezdami, pazili na svoje vole. Ostali svet je bil za nas izgubljen; začel je spet vstajati v naši zavesti, ko je zgodnje svitanje javljalo to, kar smo mi dečki občutili kot božje povelje «Bodi luč!», ko so dolge svetle proge na nebu naznanjale, da se solnce bliža vzhodnemu obzorju in ko je zemlja polagoma vstajala iz teme, kakor bi se ustvarjala. Tako se nam je pastirjem vsako jutro pred petdesetimi leti zdelo, da smo priče ustvarjanja sveta — najprej sveta prijaznih glasov in luči, ki so nam dečkom dajali občutek, da božja moč čuje nad nami in našimi čredami, potem pa resničnega zemeljskega sveta, kó je vzhajajoče solnce ločilo sovražno nočno temo od prijazne resničnosti dneva.

Zvok in luč sem zato smatral v svojem otroškem mišljenju za božji način govorjenja in javljanja, in v tej veri me je še podkrepila moja mati, ki je za to navajala besede sv. Janeza: «V začetku je bila beseda, in beseda je bila pri Bogu, in Bog je bil beseda.»

Veroval sem tudi, da je David, ki je bil v svoji mladosti ovčji pastir in kojega nekatere psalme sem se po navodilih svoje matere naučil na izust, izražal isto misel v svojem devetnajstem psalmu:

«Nebesa govore o slavi božji...»

«Ni ga jezika ali govora, kjer se ne bi čul njen glas.»

Ni ga tudi srbskega dečka, ki ne bi bil čul one lepe ruske pesmi Lermontova, velikega ruskega pesnika, ki pravi:

«Sam stopam po cesti
titha je noč, planjave šepetajo
in v temi se blesti kamenita pot,
Bogu in zvezda govori zvezdi.»

Lermontov je bil sin ruskih nižav. Videl je iste zvezde leketati se na temnem poletnem polnočnem nebu, ki sem jih videl jaz. Občutil je isto sveto grozo, kakor jo je bil občutil David in ki je po njegovih psalmih vplivala name v tistih prečutih nočeh pred petdesetimi leti. Obžalujem mestne dečke, ki niso nikoli občutili teh skrivnostnih nebeskih sil.

Ker sta zvok in luč pred petdesetimi leti v moji mladi duši značila božje vplive, s katerimi občuje človek s človekom, žival z živaljo, zvezda z zvezdo in človek s svojim Stvarnikom, je umljivo, da sem mnogo razmišljal o bistvu zvoka in luči. Danes še vedno verujem, da tvorita ti dve vrsti občevanja temeljno delovanje v fizičnem svetu, in še danes razmišljam o njih bistvu. Moji učitelji v Pančevu so mi pomagali pri reševanju mnogih težkih vprašanj, ki so se mi stavila pri takšnem razmišljanju. Kos, moj slovenski učitelj, ki mi je bil prvi pravil povest o Franklinu in njegovem papirnatem znanju, mi je mnogo pomagal. Kmahu me je preprical, da je zvok tresenje teles. Ta razlaga se je krila s srbskim izrazom:

«Moje srce se trese ko struna pod guslarjevim lokom.»

Tresenje zraka sem tudi čutil, ko sem se kot pastir učil piskati na piščal. Malokatera stvar me je bolj zanimala ko igranje srbskih piščal-čev na dudu, ki so stiskali zrak v mehu iz ovčje kože in z njim povzročali glasove na ta način, da so spuščali skozi cevi zrak in pri tem s prsti usmerjevali njegov prehod. Z največjo pozornostjo sem opazoval, kako je piščal uravnaval in uglaševal cevi. Še sanjalo se mi tedaj ni, da bom kakih dvajset let pozneje delal nekaj enakega z električnim tokom. To sem imenoval «električno uglaševanje», izraz, ki so ga splošno uvedli v brezžično telegrafijo. Ta izum sem napravil l. 1892. Toda nihče ne ve, da me je spravil na to misel kakor tudi na ime dobrih dvajset let poprej srbski piščal na dudu.

Tu naj preskočim več poglavij svoje povesti in naj omenim, da je dvajset let po mojem izumu električnega uglaševanja izumil eden mojih učencev, major Armstrong, električni vakuumcevni oscilator, ki bo menda povzročil preobrat v brezžični telegrafiji in telefoniji. Podoben izum je napravil nekoliko poprej moj nekdanji učenec Vreeland. Način in delovanje obeh izumov me zelo spominjata načina, kako se poslužujejo srbski piščalci na dudu svojega godala. Morda sem zanimanje, ki so ga vzbudile v meni v moji zgodnji mladosti srbske dudu, prenesel na svoja učenca Armstronga in Vreelanda.

Manj uspeha sem imel pri reševanju težav, ki mi jih je delalo bistvo luči. Slovenec Kos, prvi moj vodnik in učitelj pri proučevanju fizikal-

nih pojavov, mi je pripovedoval sledečo povest: grški modrijan Aristoteles je bil mnenja, da nastaja luč v očesu, ki izteza tipalnice k predmetom v okolici, in da s temi tipalicami vidimo predmete enako, kakor jih doznavamo s čutom tipanja. To naziranj se pa ni skladalo z domačo idvorsko govornico: «Grozde je treba trgati pred solnčnim vzhodom, preden so žejni solnčni žarki popili njegovo hladno roso.» Enako se ni skladalo z biskupom Njgošem, največjim srbskim pesnikom, ki pravi: «Svetlooke rosne kapljice hite po solnčnih žarkih v nebo.»

Ta Njgošev verz sem zvedel od srbskega pesnika, ki je bil profesor in moj učitelj verouka v Pančevu. Imenoval se je Vasa Živković; njegovega imena ne bom nikoli pozabil; doni mi v ušesih kot sladka godba, ko se spominjam na iskreno prijateljstvo, ki ga je gojil do mene.

Po tej ljudski veri je torej svetlobni žarek samostojno bitje, enako kot doneča struna pod guslarjevim lokom. Toda niti pesnik niti Slovenec Kos niti idvorski modrijani niso nikoli omenili, da se svetlobni žarek trese; a če se ne trese kakor kakšno drugo tresoč se telo, kako morejo potem sonce, mesec in zvezde oznanjati slavo božjo, kako se more, kakor pravi David, njih glas čuti povsod, kjer se govore jeziki? Na ta vprašanja Kos ni vedel odgovora. Ni čudo, saj še danes nihče ne more dati popolnoma zadovoljivega odgovora na vprašanje o bistvu luči! Kos ni vedel, kaj bi rekel in menda tudi ni polagal prevelike važnosti na omenjene izreke, namreč pesnika Njgoša, Idvorjanov in na Davidove psalme. Vendar se je silno zanimal za moja otroška raziskavanja in me je navduševal, naj mu še nadalje stavljam vprašanja, ki so ga véasih spravljala v nepriliko. Enkrat me je povabil v svojo hišo in tu sem našel nekatere njegove tovariše. Eden teh je bil že omenjeni duhovnik in pesnik, moj prijatelj, drugi pa je bil madžarski luteranski propovednik, ki je dobro govoril srbsko in je bil slaven v Pančevu radi svojega govorniškega daru. Oba sta se razgovarjala z menoj in kazala živahno zanimanje za poskuse, ki sem jih delal v počitnicah na paši. Zavita vprašanja o luči, ki sem jih stavil Kosu, in dejstvo, da Kos na to ni vedel odgovora, so jih zelo zabavala. Moje znanje sv. pisma in psalmov je napravilo nanje velik vtisk in mnogo sta me izpraševala o moji materi. Nato sta dejala, da bi mogel priti iz pančevske šole na slavne šole v Pragi na Češkem, če bi se moj oče in moja mati ne protivila temu, da grem tako daleč zdoma. Ko sem odgovoril, da moji starši nimajo denarja, da bi me mogli vzdrževati v tako velikem mestu kakor je Praga, sta mi duhovnika zagotovila, da bi se te težkоче dale premostiti. Obljubil sem, da bom o tem govoril s svojimi starši v bližnjih božičnih počitnicah. To sem tudi storil, toda moj oče je bil odločno proti temu. Usoda pa je vendar sklenila drugače.

Zgodovina Banata beleži velik dogodek v zgodnji pomladi l. 1872., to je v pomladi, ki je sledila božiču, ko sta moj oče in moja mati odklonila predlog, poslati me v Prago. Svetozar Miletić, veliki narodni vodnik Srbov v Avstro-Ogrski, je obiskal Pančevo, in narod mu je

sklenil napraviti baklado. Ta spreved naj bi bil ugovor Pančeva in vsega Banata proti cesarjevemu izdajstvu l. 1869. Moj oče je proti temu ugovarjal že davno poprej s tem, da je bil odstranil cesarjevo podobo iz naše hiše. Ta Miletićev obisk je pomenil začetek nove politične dobe v Banatu, dobe narodnega preporeda. Pančevski dijaki so se javljali trumoma in tudi jaz sem bil med njimi, ponosen na to, da smem nositi plamenico. Vzklíkali smo, da smo bili že vsi hripavi, ko je Miletić v svojem ognjevitem govoru obdolzaval cesarja nevaležnosti do vojaških granicarjev kakor tudi do vseh vojvodinskih Srbov. Spominjajoč se besed svojega očeta ob zgoraj omenjeni priliki, sem brez oklevanja vzklíkal dečkom, ki so se udeležili spreveda: «Mi nočemo nikoli služiti v vojski Franca Jožefa!» In moji tovariši so mi na to odgovarjali s klici: «Živel srbski knez!» Prisotni madžarski uradniki so vse to pridno beležili in nekaj dni pozneje sem bil obveščen, da v Pančevu ni mesta za kmetiškega fanta, ki se tako slabo obnaša, in da naj poberem šila in kopita ter se vrnem v Idvor. Slovenec Kos in protojerej Živković pa sta posredovala in tako sem dobil dovoljenje, da smem ostati.

Sledečega prvega maja je naša šola slavila majniško slavnost. Srbska šolska omladina, ki se je navduševala za Miletića in njegovo narodnjaštvo, je preskrbela za slavnostni spreved srbsko zastavo. Drugi dijaki pa, većinoma Nemci, Rumuni in Madžari, so prinesli s seboj avstrijsko črno-rumeno zastavo. Narodna skupina omladincev je nastojala nosilca črno-rumene zastave, in mene so potegnili iz pretepa baš, ko sem jo teptal z nogami. Pretila mi je izključitev iz šole. In spet me je vzel protojerej Živković v zaščito in samo njegovemu visokemu uradniškemu položaju in mojemu dobremu napredku v šoli sem se imel zahvaliti, da so mi dovolili ostati v šoli do sklepa šolskega leta, toda moral sem obljubiti, da se ne bom več družil z revolucionarnimi dečki, ki so kazali nagnjenje, napasti avstrijsko zastavo. S tem seveda stvar še ni bila končana. Na povabilo protojereja sta oče in mati prišla v Pančevo na razgovor, kojega posledica je bila zmaga za mojo mater. Sklenili so namreč, da bom dal slovo Pančevu, leglu narodnjaštva, in da me bodo poslali v Prago. Protojerej in njegova občina so obljubili, da bodo denarno prispevali, ako bi se izkazalo, da bi bilo moje šolanje v Pragi zvezano s pretežkimi denarnimi bremenmi za moje starše.

Ko je prišel dan odhoda v Prago, je imela moja mati že vse pripravljeno za mojo daljno pot: skoraj dva dni po Dunavu s parnikom do Budimpešte in nato en dan z železnico do Prage. Dve šarenopišani torbi iz živo barvanega volnenega blaga sta vsebovali moje stvari: prva moje perilo, druga pa hrano za pot, ki je obstajala iz cele pečene gosi in velikega hleba belega kruha. Edino obleko, ki sem jo imel, sem nosil na sebi, in moja sestra mi je dejala, da je zelo elegantna in da sem videti v njej kot mestni gospodič. Da se pa ta prevarljiva zunanjost nekoliko ublaži in da bi imel toplo obleko za pot, za hladne jesenske večere in noči, sem dobil dolg rumen ovčji kozuh, ki je bil

obrobljen s črno kožuhovino in vzdolž robov obšit s črnimi in rdečimi okraski. Kučma iz črne ovčje kožuhovine je bila krona vsega in me je označevala kot pravega idvonskega sina. Ko sem se v pristajališču parnika postavljaj od očeta in matere, sem seveda pričakoval, da bo moja

Olimpiada Pupin, mati Mihajla Pupina. (Po fotografiji iz leta 1880.)

mati plakala, kar se je tudi zgodilo, toda v svoje največje presenečenje sem opazil, da sta dve veliki solzi orosili tudi lica mojega očeta. Bil je resen možak, ki ni kazal svojih občutkov, krasen zastopnik junaške dobe, in ko sem prvič v življenju opazil solze v njegovih

svetlih očeh, se me je polastil obup. Začel sem ihteti in nerodno mi je bilo, ko sem videl, da potniki parnika sočuvstvujejo pri mojem slovesu od očeta in matere. Družba odraslih mladeničev na ladji se je zavzela zame in ponudili so se mi, da mi pomagajo, če bi kaj potreboval na ladji. Bili so bogoslovci, ki so se vračali v slavno bogoslovje v Karlovcih, sedežu srbskega patrijarha. Zaupal sem jim, da grem v praške šole, da nisem bil še nikoli zdoma dalje kot v Pančevu, da še nikoli nisem videl parnika ali železniškega vlaka in da me skrbi radi potovanja, ker ne znam madžarščine in ker le s težavo uporabljam peščico nemških besed, ki sem se jih bil naučil v Pančevu. Čez nekaj časa smo zapazili v daljavi velik cerkven stolp, in povedali so mi, da je to stolnica v Karlovcih in da stoji poleg stolnice palača Njegove Svetosti patrijarha. Tu so l. 1699. prosili Turki za mir, ko so bili premagani s pomočjo vojaških graničarjev. Za Karlovcje so mi pokazali Fruško goro, slavno v srbskem pesništvu. Tu sem prvič v svojem življenju videl goro iz bližine. Zgodovinski kraji so si stedili drug drugemu in kljub prijazni razlagi svojih znancev iz bogoslovja si jih nisem mogel vseh zapomniti. Ko smo dospeli v Karlovce in so moji prijatelji bogoslovci zapustili ladjo, sem se počutil čisto osamljenega. Vrnil sem se k svojima pisanima torbama in ko sem ju ogledoval ter se spomnil, da ju je napravila moja mati, sem imel občutek, da je bil vendar en del ljubečega doma blizu mene, in to me je tolažilo.

Opazil sem, da so onim potnikom nosili kosilo, ki so ga bili naročili, in tu mi je padla na misel pečena gos, ki jo je bila mati dala v eno mojih pisanih torb. Vzel sem jo, toda joj, gosi ni bilo več! Sopotnik, ki je sedel blizu mene, mi je dejal, da je videl enega mladih bogoslovcev, kako je odnesel gos, medtem ko so me bili drugi zapletli v pogovor, in ker ni vedel, čigava je torba, ni o stvari nadalje razmišljal. In kdo bi pač mogel sumiti bogoslovca?

«O, duh sv. Save.» sem vzkliknil, «kakšno vero bodo ti tvoji bodoči apostoli propovedovali banatskim Srboim?» «Dragi moj dečko,» je dejala starejša žena, ki je bila čula ta moj vzklik, «ne preklinjaj jih, kajti hoteli so se s teboj samo na nedolžen način pošaliti. Ta skušnja je zate toliko vredna kot mnogo pečenih gosi. Naučila te bo, da moraš med tujci z enim očesom vedno paziti na to, kar imaš, z drugim pa iskati stvari, ki jih še nimaš.» Bila je zelo prijazna kmetica, ki je menda videla moje žalostno slovo od očeta in matere v pristajališču parnika. Vzel sem si njene besede k srcu in ves čas svoje vožnje nisem izpustil iz oči svojih pisanih torb in svojega rumenega ovčjega kožuha.

Pri pogledu na Budimpešto, kamor je priplula ladja naslednji dan, sem si komaj upal dihati. Pri sestankih sosedov v Ildvoru sem čul marsikatero povest o krasoti cesarske palače na vrhu hriba v Budi in o čudežnem mostu, ki je visel v zraku preko Dunava in vezal Budo s Pešto. Mnogo se je pripovedovalo v Ildvoru o teh čudovitih stvarih. Toda to, kar sem videl s svojimi lastnimi očmi s krova parnika, je

prekašalo vse moje pričakovanje. Strah me je bilo in v tem trenutku bi se bil najrajši okrenil in vrnil v Ildvor. Svet izven Ildvora se mi je zdel prevelik in prepoln zapletljajev. Ko pa sem stopil na suho, se mi je vrnil pogum. V rumenem ovčjem kožuhu, s črno kožuasto kučmo na glavi in s pisanima torbama, ki sem ju krčevito stiskal v rokah, sem pričel iskati kolodvor. Revno obličen Srb me je srečal, in ko je opazil moj kožuh, kučmo in pisani torbi, se je nenadoma ustavil in me je nagovoril srbski. Dejal je, da biva v Budimpešti, in mi prijazno podal roko. Njegov odkrit pogled me je zagotovil, da govorim z iskrenim prijateljem. Pomagal mi je nesti torbi in ostal z menoj, dokler me ni spravil v vlak, ki naj bi me odpeljal v Prago. Posebno me je opozoril na to, da bo vlak okoli četrte ure zjutraj dospel na postajo Gänsersdorf (Gosjo vas) in da moram tam prestei v drug vlak, ki vozi v Prago. Ime te postaje me je spomnilo na mojo gos, ki je bila izginila v Karlovcih, in temne slutnje so me obhajale in nekoliko plašile.

To je bil prvi vlak, ki sem ga videl v svojem življenju. Vendar me je razočaral, kajti pričakoval sem, da bo vozil z bajno hitrostjo, kakor so pravili o vlakih v Ildvoru. Ko sem začul žvižg in je sprevodnik zaklical «Fertig» (gotovo), sem zaprl oči in preplašeno pričakoval, da me bo vrglo s strahovito hitrostjo naprej. Toda vlak se je začel pomikati prav počasi in v moje veliko razočaranje ni nikdar dosegel hitrosti, ki sem jo bil pričakoval. Bila je hladna oktobrska noč; v oddelku tretjega razreda, v katerem sem sedel, je bil samo en potnik, debel Madžar, ki ga nisem razumel, čeprav je ponovno poskušal razgovarjati se z menoj. Prijetno toplo mi je bilo v mojem ovčjem kožuhu in kučmi. Spanec me je prevzel in nisem se prebudil, dokler me sirovi sprevodnik ni sunil s sedeža ter mi zapovedal, naj izstopim.

«Dunaj, zadnja postaja,» je zaklical.

«Toda jaz sem hotel v Prago,» sem dejal.

«Potem bi se bil moral prestei v Gänsersdorfu, ti osell!» je odgovoril sprevodnik z običajno vljudnostjo avstrijskih uradnikov, če so imeli Srba pred seboj. «Toda zakaj me niste zbudili v Gänsersdorfu?» sem ugovarjal. Vzravnal se je in napravil kretljivo kot bi mi hotel dati zaušnico, premislil pa si je takoj in me je rajši razžalil z besedami: «Ti prismojeni srbski svinjski pastirček, ali pričakuješ, da je cesarski uradnik zato tu, da podpira tvojo lenobo, ti bedak?»

«Oprostite mi,» sem dejal z užaljenim ponosom, «jaz nisem nikak srbski svinjski pastir, ampak sin pogramnega vojaškega graničarja in sem na potu v slavne praške šole.»

Nato se je pomiril in dejal mi je, da se moram peljati nazaj v Gänsersdorf, da pa moram plačati vozino za pot tja in nazaj. Ko sem mu odgovoril, da nimam denarja za izredne potne stroške, mi je pomignil, naj mu sledim, in kmaju nato sem stal pred gospodom, ki je bil po mojem mnenju zelo visok uradnik. Imel je polno zlatih našivov na ovrat-

niku, rokavh in kapi, in je bil videti tako temen in resen, kot bi nosil na svojih ramenih breme vsega cesarstva.

«Kapo z glave, kmetavar! Ali ne veš, kako se imaš obnašati v pri-
sotnosti svojih predstojnikov?» me je nahrulil. Postavil sem svoji
pisani torbi na tla, slekel svoj kožuh in ju z njim pokrili, snel z glave
kučmo iz črne ovčje kožuhovine in ga pozdravil po vojaško ko gra-
ničarji. Mislim sem si, da je to morda sam cesar, in če je bilo to res,
sem bil radoveden, ali je morda zvedel, da sem bil poteptal njegovo
zastavo pri majski slavnosti v Pančevu. Slednjitj sem se ojunacil in
oprostil z naslednjimi besedami:

«Naj mi Vaše Veličanstvo odpusti moje navidezno pomanjkanje
spoštovanja do predstojnikov, toda ta svet je zame tuj. Ker se bojim
za svoji torbi in jih tako nisem hotel izpustiti iz rok, nisem mogel
sneti svoje kučme, ko sem stopil pred Vašo Visokost.» Pri tem sem opa-
zil, da so se nekatere osebe, ki so stale v neposredni bližini, smejale.
najinemu pogovoru, predvsem pa starejša zakonca, gospod in gospa.

«Čemu se bojiš za svoji torbi?» je vprašal visoki uradnik. «Saj nisi
na divjem Balkanu, v domovini tatov, temveč na Dunaju, v prestolnici
Njegovega Veličanstva, cesarja Avstro-Ogrske.»

«Da,» sem odgovoril, «toda včeraj so mi prav v cesarstvu Njogo-
vega Veličanstva ukradli mojo pečeno gos iz te torbe, in moj oče mi je
pravil, da so bili ukradeni privilegiji in prava Vojvodine in vojaške
granice baš tu na Dunaju.»

«A tako, ti mali upornik! Ali misliš, da boš, če tako govoriš, dobil
zastojni prevoz iz Gänserdorfa na Dunaj in nazaj? Drži svoj uporniški
jezik za zobmi, ali pa ti bom preskrbel prosto vožnjo nazaj do vaše
vojaške granice, kjer bi morali takšne upornike, kakršni si ti, vtakniti
pod ključ.»

V tem opasnem trenutku sta se oba starejša zakonca začela pogo-
varjati z njim in slednjitj mi je z zlatom obšiti mogotec povedal, da je
zame vozni listek od Dunaja do Prage za direktno progo plačan in da
naj se izgubim. Sirovi sprevodnik, ki me je bil malo poprej imenoval
srbškega svinjskega pastirja, je šel z menoj k vlaku in me je vljudno
vedel v oddelek prvega razreda. Takoj nato sta vstopila oba starejša
zakonca ter me prav prijateljsko in prisrčno pozdravila. Rekla sta mi,
naj slečem svoj kožuh in naj udobno sedem, in zatirjevala sta mi, da
sta moji potni torbi popolnoma na varnem.

Govorila sta nemško s tujim naglasom; po vsem svojem nastopu
sta bila videti čisto drugačna ko ljudje, ki sem jih bil do tedaj spoznal.
Toda vzbujala sta mi zaupanje. Ker sem bil lačen, sem vzel iz torbe
svoj hleb snežno belega kruha, odrezal s svojim pastirskim nožem, ki
je imel dolg lesen ročaj, dva kosa ter ju ponudil svojima novima pri-
jateljima. «Prosim, vzemite to,» sem dejal, «ta hleb mi je spekla moja
mati za dolgo pot.» Sprejela sta moje gostoljubje, pojedla sta kruh in
dejala, da je izboren in da je najboljši kruh, ki sta ga bila sploh

kdaj jedla. Povedal sem jima, da je napravljen iz masti, mleka in naj-
boljše pšenične moke, in ko sem jima še dejal, da se precej spoznam na
kuhanje in da sem se tega naučil, ko sem opazoval svojo mater, se je
to gospe zelo dobro zdelo. Gospod, njen soprog, me je izpraševal o po-
ljeđstvu in živinoreji, in jaz sem točno odgovarjal ter se pri tem skli-
ceval na svojega očeta kot strokovnjaka. «Imel si dva izborna učitelja,
svojega očeta in svojo mater,» sta dejala, «ali misliš, da boš našel boljše
učitelje v Pragi?» Razložil sem jima v kratkih besedah, zakaj so me
poslali v Prago in še posebno sem naglasil, da so nekateri ljudje mne-
nija, da sem zrastle preko šole ne samo v svoji domači vasi, temveč tudi
v Pančevu, da pa je bil v resnici glavni vzrok ta, da me madžarski
uradniki niso trpeli v Pančevu, ker sem kazal veliko nagnjenje, da
se razvijem v uporniškega narodnjaka. Moja nova prijateljca sta se
pomenljivo spogledala ter se pogovarjala v jeziku, ki ga nisem raz-
umel. Rekla sta, da je angleški, in dodala, da sta iz Amerike.

«Amerikal!» sem vzkliknil ves razburjen. «Potem morate pač mnogo
vedeti o Benjaminu Franklinu in njegovem zmaju in o Lincolnu,
ameriškem kraljeviču Marku!»

Ta moj vzklik ju je zelo presenetil in pričeli smo se živahno raz-
govarjati. Razgovor je trajal več ur, dokler vlak ni dospel v Prago.
Jaz sem lomil nemščino, toda razumeli smo se izborno. Povedal sem
jima, kaj sem bil doživel s Franklinovo teorijo o blisku, kako sem z
njo slabo naletel pri očetu in njegovi legendi o sv. Eliji; odgovarjal sem
nato na njuna mnogotera vprašanja, zakaj sem imenoval Lincolnu ame-
riškega kraljeviča Marka. Povedal sem jima vsebino različnih srbskih
narodnih pesmi o kraljeviču Marku, ki sem se jih bil naučil od Babe
Baticina, in na njiju posebno prošnjo sem jima popisal večerne se-
stanke sosedov v Idvoru. V zahvalo za to sta mi pripovedovala o Benja-
minu Franklinu, o Lincolnu in o Ameriki, in zelo sta mi svetovala,
naj čitam «Strica Toma koč», koje prevod sem pozneje kmalu dobil.
Ko je vlak dospel v Prago, sta me silila, naj bom njiju gost v praškem
hotelu, v «Modri zvezdi», vsaj za en dan, dokler ne bi našel svojih
praških prijateljev. Z veseljem sem pristal na to in prebil zelo prijeten
večer z njima. Njiju prijateljstvo do mene mi je bilo tedaj neraz-
rešljiva uganaka. Vendar sem našel rešitev te uganke nekaj let pozneje.

Omenil sem zgoraj, da sem bil pri prvem pogledu na Budimpešto
skoraj ob sopo. Prvi pogled na Prago pa me je navdal s čudno versko
gorečnostjo. Stara mestna vrata, nad katerimi se dvigajo stolpi s čudo-
vito lepimi kamenitimi okraski in napis; srednjeveške cerkve s po-
nosnimi zvoniki in pročelja, okrašena z divnimi kipi svetnikov; zgodo-
vinska javna postlopija, od katerih vsako posamezno pripoveduje po-
vest o stari slavi kraljevine Češke; stari kameniti most preko reke
Vltave s kipi krščanskih mučenikov; kraljeva palača na Hradčanih,
ki se dviga v oblake; vse to in še mnogo drugih čudovitih stvari me je
spravilo na misel, da je mesta, kot je Praga, moral posetiti sv. Sava, ko

je zapustil svoje kraljevske starše in odšel na konec sveta iskat novega znanja. Sedaj sem razumel, zakaj je pančevski protorejere predlagal, naj bi me poslali v Prago; sumil sem celo, da je pričakoval, da bom pod vplivom Prage šel v bogoslovje. Danes mislim, da bi bil to tudi storil, če se mi ne bi pripetila neprijetna stvar z gosko v Karlovcih. Razen tega je obstajal v Pragi še drug vpliv, ki je bil jačji kot katerikoli vpliv v tedanjem avstrijskem cesarstvu.

Praske znamenitosti so me bolj zanimale kot praske slavne šole, v katere so me poslali, zato sem z njih obiskom prepreženo odlašal. Slednjič sem se pa le vpisal in dečki v šoli so me gledali z veliko radovednostjo, kakor da ne bi mogli uganiti, iz katere dežele ali iz katerega podnebja sem prišel. Ko so pa zvedeli, da sem iz srbske vojaške granice, je izginila vsa negotovost in natančno sem vedel, pri čem sem. Nemški dečki so se obnašali do mene popolnoma hladno, češki pa so me pozdravljali v svojem jeziku in so bili zelo prijazni z menoj, če sem jim odgovarjal srbsko ter jim tako ne samo pokazal, da jih razumem, temveč, da pričakujem, da tudi oni mene razumejo, če govorim z njimi srbsko. Vsi so bili navdušeni narodnjaki in prigovarjali so mi na vse načine, da pristopim k njih društvu, kar sem po kratkem obotavljanju tudi storil. Pokazal sem jim nato dve priporočilni pismi, ki mi ju je bil napisal protorejere Živkovič za Riegerja in Palackega, velika apostola vseslovanstva in narodnjaštva na Češkem. Od tega dne sem bil član njih mlade revolucionarne skupine, šola mi ni več dišala in izgubil sem zanimanje zanjo.

Dve leti poprej so bili Nemci premagali Francijo in posledica tega je bila ustvaritev zedinjene Nemčije. To je navduševalo germanstvo, kjerkoli je zadelo ob nasprotno strujo, kot na primer v Pragi. Narodnjaštvo na Češkem je bilo odpor proti avstrijskemu germanstvu onih dni, enako kakor je obstajal odpor proti madžarstvu v Vojvodini in ob vojaški granici. Redki so bili dnevi brez resnih pretepev med češkimi dečki, ki so bili narodnega mišljenja, in njih nemškimi tovariši. To, kar mi je onemogočilo moje bivanje v Pančevu, sem našel v Pragi v še ostrejši obliki. Zvest običajem srbskih vojaških granicarjev nisem ničesar bolj ljubil kot dober boj in imel sem potrebno moč in vajo, ki sem si jo pridobil na idvorskih pašah, da sem premlatil vsakega nemškega dečka svoje starosti in še celo starejše. Nemški dijaki so se me bali in nemški učitelji so obsojali moja tako imenovana revolucionarna nagnjenja ter mi pretili, da me bodo poslali nazaj v Idvor. Kmalu pa sem naravnost zaželel, da bi me izključili ter mi tako dali dober izgovor za vrnitev domov. V ozkih praških ulicah sem namreč pogrešal širokega obzora banatskih nižav. Moja majhna spalnica v podstrešju edino stanovanje, ki sem si ga mogel privoščiti, je bila v preostrem nasprotju z mojimi življenskimi navadami na neskončnih banatskih nižavah, kjer sem živel vsako poletje šest tednov pod prostranim nebeskim svodom, čuval živino na paši, ponoči pa strmel v brezštevne

zvezde in poslušal mile zvoke srbske piščalke. Ljudje, ki sem jih srečaval na ulici, so kazali svojo germansko oholost ali uradniško prevzetnost. Imeli niso svobodne močatosti in prijaznosti vojaških granicarjev. Učitelji so se mi zdeli bolj avstrijski orožniki kot dobrohotni prijatelji. Brigali so se bolj za moje občutke do cesarja in za moje ideje o narodnosti kot za moje mišljenje o Bogu in njegov lepi svet, poln luči in življenja. Niti eden izmed njih me ni spominjal Slovence Kosa ali protorejere Živkoviča v Pančevu. Narodnostno sovraštvo je bilo v tem času glavna stvar. Ako se češki dečki in njih starši ne bi bili tako priščno zavzeli zame, bi se bil čutil zelo osamljenega. Razlika med Banatom in Prago je bila zame prevelika.

Še nekaj drugega moram tu omeniti, kar mi je dajalo pogum. Po dolgih mesecih odlaganja sem oddal svoja priporočilna pisma Riegerju in Palackemu. Videl sem bil njihovo sliko, čital o njih in slednjič čul njihovo govore na velikih narodnih zborovanjih. Spoznal sem, da sta to velika moža, in nisem imel dovolj poguma, da bi ju obiskal, kakor je to želel protorejere, in tratil njihovo dragoceni čas. Ko mi je protorejere pisal iz Pančeva pismo in me vprašal, zakaj nisem oddal priporočilnih pisem, ki mi ju je bil napisal, sem napravil poseta. Rieger je bil podoben mojemu očetu: temen, resen, molčeč in krepke postave. V obeh mi je žarel čudovit blesk. Pogostil me je s kavo in pecivom, od katerega je sam pojedel precejšnjo množino. Ko sem mu pri slovesu poljubil roko, mi je podaril goldinar, me prijazno udaril po licu in dejal, da lahko izpolnim protorejereva pričakovanja in presenetim svoje učitelje, ako odslej bolj uporabljam svoj čas za knjige kot za narodnjaške tovariše. Ta opomin mi je dal mnogo misliti. — Palacký je bil prijazen in ljubezniv star gospod. Napravil je name občutek, da mora vse vedeti, kar so sploh kdaj ljudje vedeli, in radi tega napornega študija je bil videti ves blede in slaboten. Zelo se je zanimal za moje opisovanje življenja in običajev v moji domači vasi in ko sem omenil sv. Savo, ga je primerjal z Janom Husom, velikim češkim rodoljubom in propovednikom, ki so ga l. 1415. v Kostnicah sežgali na grmadi, ker je zahteval narodno cerkev za Češko. Dal mi je knjigo, iz katere sem vse zvedel o Husu in husitskih vojnah in o enookem žilki, husitskem poveljniku. Ponudil mi ni niti ikave niti peciva, skoraj gotovo, ker mu njegovo zdravje ni dopuščalo jesti izven obedov, toda obljubil mi je pomoč, če bi je potreboval. Z zanimanjem sem prečital knjigo o Janu Husu in husitskih vojnah ter postal še bolj navdušen narodnjak kot poprej. Čutil sem, da me Riegerjev vpliv sili v eno smer, da me pa Palacký navdušuje, naj vztrajam v nasprotni smeri, ki sem si jo izbral pod vplivom duha češkega nacionalizma.

V pismih, ki sem jih pisal svojim starejšima sestrama, in katere sta sestri čitali očetu in materi, sem v potankostih opisoval lepote in čuda Prage, svoja obiska in razgovore z Riegerjem in Palackým ter primerjal sv. Savo z Janom Husom, kakor je bil to storil Palacký, ker sem vedel,

da bo to ugajalo moji materi. Nikoli pa nisem omenil Riegerjevega opomina, naj sedem in pustim narodnjaško dijaško progovando. Leto dni sem bil v Pragi, ali ves ta čas nisem poslal domov nikakega šolskega izpričevala, ker se nisem nikoli več učil, kakor je bilo pač potrebno, da ne zaostanem. Moja mati in prototjerej v Pančevu sta pa pričakovala neizmerno več od mene. Zato se tudi nikoli nisem pritoževal nad skromno vsoto, ki so mi jo starši pošiljali vsak mesec, in radi tega se tudi oni niso nikoli obrnili na moje pančevske prijatelje za podporo, ki so mi jo bili obljubili. Čutil sem, da nimam pravice, prositi za to, ker se nisem popolnoma posvetil delu, zaradi katerega so me bili poslali v Prago.

Medtem ko sem še vedno razmišljal, ali naj sledim Riegerjevemu opominu in prepustim narodnjaštvo bolj izkušnim ljudem ter se posvetim samo šoli, se je dogodilo nekaj, kar je moje življenje usmerilo popolnoma drugam. Dobil sem od sestre pismo, v katerem mi je sporočila, da je moj oče po kratki bolezni nenadoma umrl. Pisala mi je tudi, da je slutil, da bo kmalu umrl in da me ne bo nikoli več videl, ko je pred letom dni jemal od mene slovo v parniškem pristančališču. Sedaj sem razumel, kaj so pomenile solze, ki sem jih videl na dan svojega odhoda na njegovem licu prvokrat v svojem življenju. Takoj sem sporočil svoji materi, da se hočem vrniti v Idvor in pomagati obdelovati zemljo svojega očeta. Toda ona ni hotela o tem ničesar slišati in se je vztrajala pri tem, da ostanem v Pragi, kjer morem spoznavati in se naučiti tako čudovitih stvari. Prav dobro sem vedel, da bo moje šolanje zanj težko breme, in moji šolski uspehi mi niso dajali upa, da mi bo prototjerej pošiljal obljubljeno pomoč. Tako sem sklenil, najti pot, da od vzamem svoji materi breme, kolikor se tiče moje osebe.

Nekega dne sem videl na zadnji strani ilustriranega časopisa oglas paroplovne družbe Hamburg—Amerika, ki je nudil prevoz od Hamburga v New York v medkrovu za osem in dvajset goldinarjev. Spomnil sem se svojih ljubih ameriških prijateljev, s katerimi sem se bil seznanil prejšnje leto in ki so mi bili kupili vozni listek prvega razreda iz Dunaja v Prago, in nemudoma sem sklenil, poskusiti svojo srečo v deželi Franklina in Lincolna, takoj ko bi si prištedil ali na drug način spravil skupaj dovolj denarja za pot od Prage do New Yorka. Prodral sem svoje knjige, uro, obleke, celo rumeni ovčji kožuh in črno kožuhasto kučmo, samo da bi dobil potrebno vsoto za potne stroške. Odpotoval sem samo z eno obleko, ki sem jo imel na sebi, z nekaj komadi perila in rdečim turškim fesom, ki ga nihče ni hotel kupiti. In čemu bi si človek, ki potuje v New York, delal skrbi zaradi tople obleke? Ali ne leži New York mnogo bolj južno kot Pančevo in ali nima Amerika najbolj toplega podnebja na svetu, če človek pomisli na slike nagih Indijancev, ki jih je včasih videl? Te misli so me potolažile, ko sem odpotoval brez svojega ovčjega kožuha. Tako sem slednjič dospel v Hamburg, pripravljen, vkrcati se, toda nisem imel več denarja, da bi

si kupil slamnjačo in odejo za svoj spalni prostor v medkrovu. Nekaj dni pozneje se je odpeljala moja ladja «Westphalia»; bilo je 12. marca l. 1874. Moja mati je dobila nekoliko dni pozneje moje pismo, ki sem ga bil dal na pošto v Hamburgu, in v katerem sem ji v najvdanejših izrazih sporočil, da sem po svojem mnenju zrastel preko šole, učiteljev in vzgoje v Pragi, in da odhajam v deželo Franklina in Lincolna, kjer znanje ljudi presega vse, kar je celo sv. Sava kdaj vedel. Prepričeval sem jo, da bom z njenim blagoslovom in božjo pomočjo gotovo uspel, in obljubil sem ji, da se kmalu povrnem, poln učenosti in časti. Pismo mi je narekovala najbolj rožnata volja, ki sem jo mogel imeti. Nekoliko mesecev pozneje sem zvedel v svoje veliko veselje, da je moja mati imela isto rožnato mnenje o mojem nepričakovanem podjetju.

Medkrov ladje je bil poln potnikov, večinoma Nemcev. Ko smo se peljali iz ustja reke Labe ven na morje, so bili vsi izseljenci na krovu in opazovali so, kako suha zemlja polagoma izginja iz vida. Tu je zadonela slavna nemška izseljenska pesem in s težkim srcem sem ponavljal s svojimi sopotniki nje konec:

«Oj, kako je to hudo, odhajati v tuji svet,
če upa ne bi bilo, da nekoč vrnemo se spet!
Z Bogom, z Bogom! Na svidenje čez nekaj let!»

Nisem čakal, da je bila pesem končana, temveč sem šel dol na svoje golo ležišče in skušal vtopiti svojo žalost v solzah. Idvor s svojimi solčnimi polji, vinogradi in sadnimi vrtovi, s čredami volov in ovac na pašnikih, s svojim lepim zvonikom in slovesnim zvonjenjem, s svojimi veselimi fanti in dekleti, ki so na vaški trati plesali kolo po zvokih dud — ta Idvor se mi je prikazal pred solznimi očmi z vsemi ljubimi spomini in sredi vsega tega sem videl svojo mater, ki je poslušala mojo sestro, kako je počasi čitala pismo, katero sem ji poslal iz Hamburga. Vsaka teh slik je bila povod za nov izbruh solza in ko sem se izjokal, je slednjič prenehala pritisk v moji glavi. Zdelo se mi je, da slišim, kako pravi mati moji sestri: «Bog ga blagoslovi za njegovo ljubo pismo! Naj ga duh sv. Save vodi v deželi onkraj morja! Vem, da bo izpolnil svoje obljube.» Tako me je zapustila žalost in spet sem se čutil močnega.

Kdor ni prebrodil viharnega Atlantika meseca marca v prenapolnjenem medkrovu izseljenske ladje, ne ve, kaj so napori. Hvala Bogu, da so bili tedanji izseljenski zakoni milejši od današnjih, kajti drugače ne bi bil več med živimi. Težka preizkušnja za živce in vztrajnost mladega človeka je, če mora vzdržati strašen prevoz v viharju, medtem ko ima pred očmi rožnato sliko obljubljene dežele. Če je pa človek izgnan izseljenec brez pare v žepu, brez upa v lepšo bodočnost, potem je ta preizkušnja zanj le préhuda, zlasti če ni izgubil finejšega čvstovanja. Marsikatero noč sem prebil na krovu te izseljenske ladje,

kjer sem se tiščal toplega dimnika in se tako namestil, da sem bil čimbolj v zavetju pred silnim viharjem in ledenim mrazom. Imel sem samo eno lahko obleko, ki sem jo nosil na sebi. Vse ostalo sem vnovčil, da sem mogel plačati svoj prevoz. Ni mi preostalo ničesar, s čimer bi mogel plačati odejo in slamnjačo za svoje ležišče, na katerem v hladnih pomladanskih nočeh nisem mogel vzdržati, kajti od mraza sem se ves tresel in zobje so mi sklepetali. Če ne bi bilo toplega dimnika, bi bil umrl od mraza. Najprej sem se moral podnevi boriti za to mesto, toda ko so izseljenci videli, da nimam tople obleke, me niso dalje motili. Pogosto sem mislil na svoj rumeni ovčji kožuh in na kožuhačo črno kučmo; sedaj sem šele prav jasno spoznal, kako pametna je bila moja mati, ko mi je preskrbela kožuh za moja daljna potovanja. Sunek viharja, ki je neprestano pihal, mi je slednjé odnesel klobuk; edino pokrivalo, ki mi je preostalo, je bil rdeč turški fes, kakršne nosijo Srbi v Bosni. Božja usoda je hotela, da ga v Pragi nisem mogel prodati. Večina mojih sopotnikov je menila, da sem Turek in se je malo brigala za moj žalostni položaj. Kljub temu sem se podnevi držal prav junaško in samozavestno; ponoči pa, ko sem ostal sam, naslonjen na dimnik, in gledal, kako so v tuleci temi beli grebeni valov, visokih ko gore, naškavali zibajočo se ladjo kot besni zmaji, mi je upadel pogum. Samo moja neomajna vera v Boga in prepričanje, da bo uslišal molitve moje matere, sta mi dala moč, da sem premagal svoj strah in pogumno zrl v oči grozotam divjega morja.

Zgodaj zjutraj smo štirinajsti dan opazili nizko obalo Long Islanda. V pestri množici razburjenih izseljencev ni bil nihče bolj srečen nego jaz, da vidim obljubljeno deželo. Bilo je jasno, milo in solnično pomladansko jutro, in ko smo se bližali newyorškemu pristanišču, so topli solnični žarki pregnali mraz, ki se je bil nabral v mojem telesu, ko sem bil neprestano izpostavljen zimskim viharjem Severnega Atlantika. Čutil sem se prerojenega, in ko je ladja plula v novi svet, sem pri vsakem novem prizoru, ki se mi je nudil, imel občutek, da sem dobrodošel. Ko je ladja plula vzdolž obale, sem opazoval živahni promet, ki je dosegel svoj vrhunec, ko smo prišli v newyorško luko. Prizor, ki se je odigraval tu pred mojnimi očmi, je bil zame tako popolnoma nov, da sem bil osupel. Prvi vtisi Budimpešte in Prage so se mi zdeli kot blede odtiski velikanske resničnosti, ki jo je nudila newyorška luka mojim pohlepniim očem. Nепregledna množica parnikov se je vrstila ob obeh bregovih prostrane reke; najrazličnejše ladje so se žurile v vseh smereh skozi vodovje zaliva; številni parniki, ki so prevažali ljudi od enega obrežja na drugo, so bili nabito polni, in zdelo se mi je, da se je množica na nekaterih prav tako silno mudilo, priti na obrežje ogromne metropole, kakor je hotela množica na drugih čimprej doseči nasprotno obrežje. Menil sem, da imajo vsi zelo važne opravke. Mesto na obeh straneh reke se mi je zdelo, da utripa od delavnosti. New Yorka seveda nisem razlikoval od Jersey Cityja. Po mojem mnenju je

moralo biti na stotine takšnih mest, kakršnega sem gledal tu, raztresenih po neskončnem ozemlju Zedinjenih držav, in prepričan sem bil, da je v tej človeški delavnosti, ki je tu vrela kakor v loncih, moral nekje biti tudi zame primeren posel. To mi je dejalo pogum.

Sicer pa so bili pogovori, ki sem jih bil poslušal skozi štirinajst dni na izseljenski ladji, manj navdušujoči. Eden izmed izseljencev, ki je bil umetni mizar, se je bahal s svojimi skušnjami in pravil svojim poslušalcem, da je v Ameriki veliko povpraševanje po umetnih mizarjih; drugi, ki je bil mehanik, je pripovedoval na dolgo in široko o svoji spretnosti; tretji se je širokoustil o bajnih poljedelskih uspehih svojih sorodnikov na Zapadu, ki so mu pisali, naj pride k njim; četrti je zaupal strmečim poslušalcem, da ima njegov brat, ki ga željno pričakuje, silno dobičkanosno banko v bogatih rudninskih ležiščih v Nevadi, kjer ljudje nikoli niso videli drugega denarja razen zlatega in srebrnega in imajo redkokdaj manjši novec od dolarja; peti pa, ki je bil že enkrat v Ameriki, nam je prešerno pravil, da je, kdorkoli je izseljenec ali karkoli zna ali ima, najprej zelenec ali «greenhorn», ko stopi na suho v novem svetu, in da mora zelenec najprvo odslužiti svojo učno dobo, preden se lahko kakorkoli uveljavi. Priznal pa je, da imajo izseljenci s praktično izobrazbo ali močno podporo sorodnikov ali prijateljev krajšo učno dobo. Jaz nisem imel praktične izobrazbe pa tudi ne sorodnikov ali prijateljev, da, niti znancev v novem svetu. Deželi, v katero sem hotel stopiti, nisem imel nuditi nikakih vrednosti. Ta misel mi je vzela pogum, ko sem poslušal pogovore izseljencev; toda živahna delavnost, ki jo je nudila newyorška luka mojim lačnim očem na ta solnični pomladanski dan, mi ga je vrnila.

Ko je naša ladja plula mimo Castle Gardena, sem slišal, kako je nekdo dejal: «To so vrata v Ameriko.» Nekako eno uro pozneje smo stali vsi pri teh vratih. Izseljenska ladja «Westphalia» je pristala v Hobokenu in vlačilec nas je prepeljal v Castle Garden. Skrbno so nas preiskali in zasliševali. Ko je prišla vrsta name, so izprašujoči uradniki odkimavali z glavo in menda niso bili popolnoma zadovoljni z menoj. Priznal sem jim, da imam samo pet centov v žepu in da nimam tu sorodnikov ter da ne poznam nikogar v tej deželi razen Franklina, Lincolnna in pisateljice Beecher Stowe, katere «Strica Toma koč» sem bil čital v prevodu. Na enega uradnikov, ki je imel samo eno nogo in je hodil z berglo, je, kakor sem opazil, ta opazka napravila vtisk; pogledal mi je zelo prijazno v oči, veselo pomežiknil ter dejal nemško: «Imel si dober okus pri izbiranju svojih ameriških prijateljev.» Pozneje sem izvedel, da je bil Švicar in da je služil v unijski armadi za časa državljanske vojne. Priznal sem tudi izprašujočim uradnikom, da nisem izučen v nikakšni obrti, da bi se pa silno rad nečesa naučil in da sem to željo prinesel s seboj v Ameriko. Ko so me vprašali, zakaj nisem rajši ostal doma ali pa v Pragi in se šolal, namesto da potujem po svetu tako slabo oblečen in s praznim žepom, sem dejal, da imajo madžarska in

avstrijska oblastva proti meni velike predodke zaradi mojih simpatij do ljudi — in predvsem do mojega očeta —, ki so trdili, da so jih prevarili za stara prava in privilegije, katere jim je bil zagotovil cesar za njih skoro dvestoletno zvesto službo. Govoril sem z navdušenjem in videl, da moje besede niso ostale brez vtiska na izpraševalce, ki prav nič niso bili podobni uradnikom, kakršnih sem bil vaju iz Avstro-Ogrske. Niso imeli zlatih in srebrnih našivov in se niso držali oholo, temveč so bili videti kakor vsi drugi navadni smrtniki. To mi je dalo pogum in zaupanje, da sem govoril odkrito in brez strahu, ker sem vedel, da govorim s človeškimi bitji, katerih srce ni bilo zasluženo po železnih predpisih raznih oblastev. Švicarski veteran, ki je hodil po bergljah in je bil izgubil eno nogo v državljanski vojni, me je pri izpraševanju posebno skrbno poslušal in je pritrjevalje kimal, kadar sem dal dober odgovor. Šepnil je nekaj drugim uradnikom in ti so mi slednjič dejali, da sem sprejet. Nato so me vedli v posredovalnico za delo v Castle Gardenu. Nekoliko pozneje je stopil moj švicarski prijatelj k meni ter mi dejal, da so uradniki napravili izjemo v moj prid ter me pripustili, da se pa moram paziti in tako kmalu, kot je le mogoče, najti zasluzek.

Ko sem tako sedel v posredovalnem uradu za delo in čakal, da pride kdo in me najame kot vrednega kandidata za kako delo, sem opazoval svoje tovariše izseljence, ki so z menoj vred sedeli tu in čakali na delo. Bil sem prepričan, da so manj vredni od mene, čeprav niso imeli težkoč pri izkrcanju. Z njimi uradniki niso bili napravili izjeme, ko so jih pripustili v deželo. Jaz sem imel težkoče in iz tega sem sklepal, da so bili oni uradnikom bolj dobrodošli, kakor sem jim bil jaz. Res je, sem si dejal, da znajo kakšno obrt in da imajo gotovo nekaj denarja s seboj, in če jih človek sodi po obleki, so vsekakor videti bolj pošteni od mene. Toda zakaj naj bi znanje obrti in posest denarja ali obleka imela večjo vrednost v Ameriki kot v moji rojstni vasi? V Idvoru smo imeli kovača, kolarja in brivca; to so bili naši obrtniki. Razen tega smo imeli tudi grškega trgovca, ki je imel mnogo denarja ter je nosil drage gosposke obleke, toda niti enega uglednega srbskega seljaka ni bilo v Idvoru, ki ne bi bil, čeprav je bil še takšen revež, prepričan, da stoji visoko nad temi ljudmi, ki so bivali samo mimogrede v naši zgodovinski vasi. Znanje naše zgodovine in naša trdna vera vanjo nam je dajala zavest, da smo vzvišeni nad ljudmi, ki kot cigani potujejo okoli brez tradicij in ki nimajo ničesar, kar bi jih vezalo na stalno bivališče. Če je prišel tujec v našo vas, so ga skrbno pregledali in niso ga toliko sodili po spretnosti ali obrti, niti po denarju ali obleki, temveč po njegovi osebnosti, po ugledu njegove rodbine in po tradicijah naroda, kateremu je pripadal. Uradniki v Castle Gardenu pa menda niso podeljali važnosti na te stvari, kajti stavili mi niso niti enega vprašanja o moji rodbini, o zgodovini moje domače vasi ali o zgodovini vojaške granice in srbskega naroda. Ni čuda, sem si dejal in se tolažil, da sem

se jim zdel manj zaželen od drugih izseljencev, katerim pa v Idvoru nikoli ne bi dovolili, da se smejo tam naseliti, in katerih družba me je na izseljenski ladjji silno malo zanimala; zares, večkrat se mi je zdela celo odvratna, ker si nisem mogel kaj, da ne bi smatral marsikaterega izmed njih za duševno manj vrednega. Da so me uradniki pripustili samo po milosti, je bila zame uganka in razočaranje, toda to mi ni vzelo trdne vere, da sem prinesel v Ameriko nekaj, česar uradniki radi svoje nesposobnosti ali nemarljivosti niso mogli najti, kar sem pa kljub temu visoko čislal, namreč znanje, globoko spoštovanje in obudovanje za najboljše tradicije svojega naroda. Tega so me naučili moja mati in nepismeni kmetje ob večernih sestankih v Idvoru, in nikdar ni kak drug pouk napravil name večjega vtiska.

II.

Zelenčevi križi in težave.

Prvo noč pod zvezdnato zastavo sem prebil v Castle Gardenu. Bila je krasna noč, vsaj tako se mi je zdelo, brez tulenja viharja, brez šumenja valov in brez zibanja tal pod nogami, kakor sem ga bil čutil na izseljenski ladjji. Občutek, da sem na celini, je bil v moji zavesti tako globok, da sem spal trdno spanje zdrave mladosti, čeprav so bila gola tla moja postelja. Zelo zgodaj zjutraj sem bil že pri zajtrku. Izborno mi je dišala ogromna časa tople kave in velik kos kruha s sirovim maslom. To so dajala oblastva Castle Gardena zastoj na račun strica Sama. Nato pa sem šel ven, željan videti veliki New York, in čutil sem se po besedah psalmista «kot močan možak, pripravljen na boj». Stara ženska je sedela poleg vrat Castle Gardena in prodajala pecivo in sladkarije. Pogled mi je padel na češpljev kolač. Ni pravega Srba, ki bi se mogel upirati privlačnosti češpelj, ki so najbolj priljubljena sladkarija srbskega naroda. Kupil sem kolač in plačal zanj pet centov, edini denar, ki sem ga imel, potem sem pa šel naravnost preko Battery Parka in pričel jesti svoj češpljev kolač. Toda moja prva kupčija v Ameriki je bila slaba. S kolačem sem se prevaril, bil je namreč naderet s češpljevimi pečkami. Tu sem se spomnil besed sopotnika na izseljenski ladjji, ki je bil dejal: «Kdorkoli si ali karkoli znaš ali imaš, če se izkrciš v Ameriki, boš zelenec.» Po prevari s kolačem sem si dejal: «Mihajlo, ti si zelenec in to je prva skušnjava v tvojem zelenem življenju. Toda pogum, bodi pripravljen, da odslužiš svojo zelenko vajensko dobo, preden boš smel karkoli zahtevati!» Tako sem ponavljal besede svojega preroškega sopotnika, ki je bil odslužil svojo vajensko dobo v Ameriki. Noben prerok še ni bil izrekel resničnejših besed, nego so bile te mojega sopotnika.

Stari Stevens House, belo poslopje z zelenimi oknicami, je stal na oglu Broadway Greena. Ko sem dospel na to mesto in videl gomazee

mravljišče, imenovano Broadway, s tisoči brzojavnih žic, ki so se kot pajčevine razprezale med velikanskimi poslopji, sem se preplašil, kajti vedel nisem, kaj to pomeni. Niti Budimpešta niti Praga ali Hamburg niso bili taki. Ko sem tako stal na oglu s svojim rdečim fesom na glavi, ves začuden in preplašen, sem moral vzbuditi precejšnje zanimanje, kajti nenadoma sem opazil, da me je obdala gruča dečkov vseh velikosti, ki so me zasmehovali in kriče kazali na moj fes. Bili so raznašalci časopisov in čistilci čevljev, ki so se očitno zabavali na moj račun. Bil sem v zadregi in zelo razburjen, toda brzdal sem svojo srbsko naravo. Tedaj pa je eden izmed večjih dečkov stopil k meni in mi zbil fes z glave. Jaz sem ga udaril po nosu in nato sva se zgrabila. Moje skušnje v rvanju z idvorskih pašnikov so mi prišle prav. V trenotku je ležal pretepač na tleh in njegovi tovariši so se na glas smejali. Mislil sem, da je to znamenje na splošen uspeh, toda niso se me doteknili in se tudi nikakor niso vmešavali. Vedli so se kot nepristranski gledalci in pazili na to, da bo jačji zmagal. Tedaj pa sem začutil, kako me je močna roka prijela za ovratnik in ko sem se ozrl, sem zapazil velikega uradnika s krepeljcem v roki, ki me je resno gledal. Vsekakor je bil videti neprijazen, toda ko je zaslišal raznašalce časopisov in čistilce čevljev, ki so prisotstvovali boju, se je omešal in mi vrnil moj fes. Dečki, ki so me bili še pravkar zasmehovali in se norčevali iz mene, so očitno izrekli v moj prilog, ko se je vmešal stražnik. Postali so sedaj moji prijatelji. Ko sem odšel nazaj proti Castle Gardenu in posadil svoj rdeči fes ponosno na glavo, so mi dečki navdušeno vzklikali. Sam pri sebi sem dejal, da se je neprijetni pripetljaj izplačal, ker me je poučil, da sem v deželi, kjer imajo počestni fantalini izrazito čuvstvo do poštenega boja celo proti srbskemu zelencu. Amerika je bila drugačna kot Avstro-Ogrska. Te lekcije nisem nikoli pozabil in niti enkrat imel povoda, da to svoje mnenje spremenim.

Gospod, ki je bil priča boja, se mi je pridružil, ko sem se vračal v Castle Garden, in ko sva dospela v urad za posredovanje dela, mi je ponudil službo. Ko sem pa zvedel, da bi bila ena mojih dnevnih dolžnosti, molsti kravo, sem odklonil. Po srbskem nazoru je to izrečno žensko opravilo. Drugi gospod, švicarski upravnik delawarske farme, mi je ponudil drugo službo. S parom mežgov naj bi vozil na polje vse, kar se potrebuje za pomladansko delo. Rad sem sprejel to ponudbo, prepričan, da znam voziti, čeprav kljub svojim skušnjam v Idvoru še nikoli nisem bil videl mega. Še tisti dopoldan sva odpotovala v Philadelphia, od tam sva se pa odpeljala s prvo popoldansko ladjo v Delaware City, kamor sva dospela proti večeru.

Ko sva se peljala skozi Philadelphijo, sem vprašal švicarskega oskrbnika, če je to tisto mesto, kjer je pred sto leti slavni Benjamin Franklin spuščal svojega zmaja; a on mi je odgovoril, da o tem go-spodu še nikoli ni ničesar slišal in da menda memim Williama Penna. «Ne,» sem odvrnil, «kajti o tem gospodu jaz še nikoli nisem ničesar

slišal.» Moral se boš naučiti še marsikake malenkosti iz ameriške zgodovine, mi je dejal Švicar prezirljivo. «Dà,» sem odgovoril, «in to hočem tudi storiti, ko se bom nekoliko privadil angleškemu jeziku.» Dvomil sem, da li je Švicar, ki še nikoli ni čul o Benjaminu Franklinu in njegovem zmaju, sploh kaj vedel o ameriški zgodovini, čeprav je živel že kakib petnajst let v Zedinjenih državah.

Na delawarski ladji je bilo precejšnje število farmerjev; vsi so imeli dolge, koničasto pristrizene brade, a brke obrite. Takšna je bila takrat navada. Vsi so imeli široke krajce svojih mehkih klobukov zavibane navzdol, tako da so jim popolnoma zakrivali oči. Ko so se pogovarjali, so bili videti kot lesene sobe; niso se niti gibali niti nisem mogel videti izraza njih skritih oči. Brez tega glavnega pripomočka za razumevanje izgovorjene besede pa nisem mogel razumeti niti ene besede njih govora. Angleščina se mi je zdela popolnoma brezizrazna, prav tako neizrazna kot udje teh lesenih delawarskih farmerjev. Dvomil sem, da li se mi bo posrečilo naučiti se ene ali dveh besedi tega tako čudnega jezika. Spomnil sem se kmetov na večernih sestankih v Idvoru in njih krlitah besed, katerih vsaka je našla svojo pot naravnost v mojo dušo. In v duhu je vstal pred menoj Baba Batikin, njegove ognjevite oči in živabne kretnje, ki so spremljale njegove napete povesti o kraljeviču Marku. Kako različni in koliko odličnejši so se mi zdeli ti idvorski seljaki v primeri s farmerji na delawarski ladji! «Nemogoče je,» tako sem si dejal, «da bi srbski seljak prekašal ameriškega!» Menil sem, da tu nekaj mi v redu v moji sodbi in pripisoval vzrok temu, da sem bil zelenec in torej nesposoben, da pravilno sodim ameriškega farmerja.

Pri pristajališču v Delaware Cityju naju je čakal farmski voz in dospeli smo na farmo baš za večerjo. Farmska poslopja so bila miljo daleč od mesta in so stala osamljeno; ni bilo vasi in ni bilo sosedov, kraj je bil podoban bolj taborišču. Rekli so mi, da med ameriški farmerji ni vaškega življenja in sedaj sem tudi razumel, zakaj so bili oni farmerji na delawarski ladji brez vsakega življenja. Posli na farmi so bili sami mladi fantje, a vsi dokaj starejši od mene in upravnik me jim je predstavil z mojim krstnim imenom. Spoznal sem, da je večina izmed njih govorila nemško s švicarskim naglasom, enako kot upravnik, ki me je bil privedel iz New Yorka. Eden izmed njih me je vprašal, koliko časa sem že v deželi. Ko sem mu odgovoril, da ne-kako štiri in dvajset ur, se je nasmebnil in dejal, da si je to mislil, menda radi jasnih znakov zelenstva, ki so jib vsi videli na meni.

Prvi vtisk ameriške farme je bil žalosten. Vendar je bilo v jedilnici, kjer so nam pripravili večerjo, vse snažno in prijazno in večerja se mi je zdela ko slavnostna pojedina. In tako sem se malo bolj sprizajnil z ameriško farmo. Farmski posli so jedli mnogo in govorili zelo malo, ko pa so končali, so kratkotalo zapustili jedilnico. Tako sem ostal sam. Primaknil sem stol k topli peči in čakal, da pride kdo in mi pove, kaj naj storim sedaj. Prišli sta dve ženski in pričeli pospravljati z mize.

Govorili sta angleško in sta se delali, kakor da me nista opazili. Menda sta mislili, da se mi toži po domu in zato me nista hoteli motiti. Nato sem opazil mlado dekle, ki je bilo nekoliko mlađe od mene. Delala je, kakor da pomaga ženskama, toda kmalu sem opazil, da ima druge name. Njena zunanost me je spominjala na mlado vilo iz srbskih narodnih pesmi, ki pripovedujejo, da se junaku, ki si je bil priboril njeno prijateljstvo, ni bilo bati nobene nevarnosti. Vila je imela nadnaravne duševne in telesne moči in mu je lahko pomagala vedno in povsod. Bil sem prepričan, da je, če so sploh kedaj vile bile, to mlado dekle moralo biti ena izmed njih. Njene svetle, modre oči, plemenite poteze njenega obraza in njene ljubke kretnje so napravljale name globok vtisk. Domišljal sem si, da more slišati najlažji sum in videti v najtemnejši noči ter da more kot resnična vila občutiti ne samo najnežnejši dih, temveč tudi čitati misli ljudi, ki so v njeni bližini. Gotovo je čitala tudi moje misli. Pokazala mi je namreč mizo v kotu jedilnice ter me tako opozorila na papir in črnilo, ki je bilo tam za uporabo poslov. Vedel sem, kaj hoče, dasi nisem razumel njenih besed. Ves večer sem pisal pismo svoji materi. To je bila moja želja in vila jo je menda morala čitati na mojem obrazu.

Pozneje je prišel eden izmed farmskih nastavlencev, Švicar, in me opomnil, da je čas, da grem spat. Dejal mi je tudi, da me bo zgodaj zjutraj zbudil in šel z menoj v hlev, kjer mi bo pokazal, kakšno bo moje delo. Bil je mož beseda in me s svetliko v roki zbudil rano pred solničnim vzhodom ter me vedel v hlev k dvema mezgoma, ki naj bi ju oskrboval. Osnajžil sem ju ter nakrmil, on pa me je gledal in mi dajal navodila. Po zajtrku mi je še pokazal, kako naj meza opremim in zaprežem. In tako sem nastopil svoje mesto v spremvodu voz, ki je vozil na polje gnoj. Svaril me je, naj se pri nakladanju in razkladanju nikar preveč ne trudim. Dela se moram navaditi šele stopnjema, sicer bom moral leči, trd ko palica, v posteljo. In res, naslednji dan sem že moral v posteljo, še trši od palice. Švicar se je zelo jezil in mi dejal, da sem najgorji zelenec, ki ga je sploh kedaj videl. Skrbni in dobrotni postrežbi farmskih žena pa sem se imel zahvaliti, da sem bil dva dni pozneje spet pri delu. Dejstvo, da sem bil zelenec, je vzbujalo v njih sočutje. Zdelo se mi je, da imajo enako dobro srce, kot sem ga prvič opazil pri svojih ameriških prijateljih, ki so mi bili plačali mojo pot z Dunaja v Prago.

Eden mojih mezogov me je zelo jezil, in čim bolj me je dražil, tem bolj je to ugajalo drugim farmskim hlapcem, ki so bili sirovi izseljenci temnega porekla. Mezeg ni grizel in ni brcal, toda silno se je upiral, kadar sem mu hotel nataktni komat. Drugi posli mi niso vedeli svetovati, nasprotno, moja zadrega jih je zabavala. Kmalu sem pa prišel na to, da nadležni mezeg ni mogel prenašati, če se je kaj doteknilo njegovih ušes. To je bila kočljiva reč. Slednjič sem si pomagal na ta način, da mu ob delavnih nikoli nisem snel vsega komata, temveč sem mu odvezel samo žvalo, da je mogel jesti. Ob nedeljah zju-

traj pa, ko sem imel dovolj časa, sem mu snel tudi komat, ga očistil in zopet nataknil ter pustil na vratu ves teden. Nadzornik in upravnik sta opazila mojo zvižajo in jo odobraval; farmski posli pa so bili ob zabavo, ki so jo imeli vsako jutro na moj račun, ko smo napregali. Opazil sem, da je moja zvižaja učinkovala nanje in niso me več tako pogosto imenovali zelenca. Presenetilo jih je tudi, ko so čuli, da uspešno poskušam govoriti angleško. Izseljencu, ki se hoče povzpeti preko čina zelenca, ne daje nič večje vrednosti kot znanje angleškega jezika. Pri tem poskušanju pa sem dobil čisto nepričakovano pomoč, za katero sem se imel predvsem zahvaliti svojemu rdečemu fesu.

S svojimi mezgi sem vozil z dvorišča na polje vedno mimo upravnikovega stanovanja in tu sem včasih opazil za lepo zloženimi skladami drv zlate kodre moje ameriške vile. Previdno je bila tam na straži kot srbska vila ob robu gozda. Sedel sem visoko na vozu za svojimi mezgi in ponosno sem imel na glavi svoj rdeči fes, ki jo je očitvidno zanimal in zabaval. Kadarkoli sem jo videl, sem jo pozdravil na bal-kanski način, in gotovo še nikoli ni videla takšnega pozdrava v državi Delaware. Zdelo se mi je, da je njena radovednost naraščala od dne do dne kakor moje.

Nekega večera, ko sem sedel sam pri topli peči v jedilnici, je prišla in mi dejala: «Dober večer!» Ponovil sem pozdrav, toda izgovoril sem ga slabo. Popravila je moj izgovor in jaz sem pozdrav ponovil vdrugeč, a mnogo boljše, kar je odobraval. Nato me je pričela učiti angleških izrazov za vse predmete v jedilnici, in preden je bila ta prva učna ura pri kraju, sem že znal kakih dvajset angleških besed ter jih izgovarjal v njeno zadovoljstvo. Naslednji dan sem med vožnjo na polje neprestano na glas ponavljal te besede, dokler nisem menil, da jih že meza znata na pamet. Pri drugi učni uri naslednji večer me je moja učiteljica zelo pohvalila in obogatil sem svoje jezikovno znanje za dvajset novih angleških besed. Tako je sčasoma moj besedni zaklad naraščal in moja mlada učiteljica je bila zelo navdušena. Imenovala me je «smart» (bister), in te besede nisem nikoli pozabil. Nekega večera je privedla s seboj svojo mater, ki mi je bila pred štiri najstjimi dnevi stregla, ko sem obležal radi prevelike utrujenosti. Tedaj nisem mogel razumeti niti ene njene besede, sedaj pa mi to ni več delalo težav. Bila je zelo presenečena in dopadlo se ji je moje znanje. Tako sem prebil z uspehom svoj prvi angleški izpit.

Na koncu prvega meseca na delawarski farmi je bilo moje zaupanje v znanje angleškega jezika zelo naraslo. Naslednji mesec sem si že upal spuščati se v daljše pogovore. Upravnikova žena me je večkrat povabila, naj prebijem večer v njihovi rodbini. Rekli so mi, da jih zelo zanima moje pripovedovanje o Idvoru, Pančevu, Budimpešti, Pragi, Hamburgu in o izseljenski ladji. Moj izgovor in moje slovnice napake so jih seveda mnogo bolj zabavale, kot so hoteli priznati. Prevljudni pa so bili, da bi se bili na glas smejali mojemu srbskemu izgovoru. Pri teh

pogovorih je sedela vila mirno in pozorno poslušala. Vedel sem, da si je zapomnila vsako slovnično napako in vsako slabo izgovorjeno besedo. Pri naslednji učni uri mi je potem vsako posamezno napako popravila, pri sledočem rodbinskem sestanku pa pazila, da li teh napak ne ponavljam. Toda tega nisem storil. Moje stremljenje je bilo, da se izkažem vrednega naslova «smart», ki mi ga je bila dala.

Nekega večera sem pripovedoval upravniki rodbini, da sem odklonil prvo službo v Castle Gardenu, ker nisem hotel prevzeti obveze, vsak dan molsti krave, kar je po mojem srbskem pojmovanju čisto žensko delo. Priznal sem, da se v tem srbski nazori zelo razlikujejo od ameriških, kajti, čeprav so dnevno molzli nad sto krav na farmi, nikoli nisem videl ženske v enem izmed mnogih hlevov ali v ogromni mlekarini. Priznal sem, da niti vila, niti njena mati ne bi bile na mestu v hlevih ali v nenavadno snažni mlekarini. Dejal sem tudi, da vila, če bi morala delati v hlevih ali v mlekarini, ne bi imela časa, da me uči angleščine, in da imam zato rajši ameriško navado. Vilini materi je ta opomba zelo ugajala in je rekla: «Mihajlo, dečko moj, polagoma že pričinjaš razumevati naše ameriške navade, in čim prej se znebíš svojih srbskih nazorov, tem prej boš postal American.»

Razložila mi je položaj ameriške žene kot vzgojiteljice in duševne voditeljice prihajajočega rodu ter je pri tem naglasila dejstvo, da so učitelji v ameriških osnovnih šolah večinoma ženske. Temu sem se zelo čudil, toda dopadlo se mi je, ker sem vedel, da je bila moja mati boljši učitelj kot moj šolmašter, star možak s smešnim, nosljajočim glasom. Vendar me je vznemirjal njen nasvet, naj opustim svoje srbske nazore in naj čimprej postanem American. Toda rekel nisem ničesar, saj sem bil samo zelenec in nisem hotel izraziti svojega unnenja, ki bi nasprotovalo njenemu. Vendar se mi je zdelo zelo čudno, da je bila prepričana, da hočem postati American.

Naslednji dan je bila nedelja in šli smo v cerkev, ki je bila v Delaware Cityju. Petje cerkvenih pesmi ni napravilo name dosti vtisa, povedal pa se manj. Delaware City je bil precej večji kraj kot Ildvor, ali služba božja je bila v Ildvoru mnogo veličastnejša. V cerkvi v Delaware Cityju ni bilo petja na koro pa tudi slovesnih obredov z mnogimi gorečimi svečami in sladkim vonjem kadila ni bilo; posebno pa sem pogrešal lepo, ubrano zvonjenje. Bil sem razočaran in čudil sem se, zakaj je vilina mati pričakovala, da bom opustil srbske nazore in sprejel ameriške, ko so se mi vendar, vsaj kar se tiče službe božje, zdeli ameriški običaji manj privlačni kot srbski. Z vilino rodbino sem sestal pred cerkvijo in povabili so me, naj se peljem z njimi domov. Da bi se hlapec peljal s svojim gospodarjem v lepi kočiji, se mi je zdelo nekaj čisto nemogočega, in zato sem prosil, naj mi oprostijo, toda niso odnehali. Noben bogat kmet v Ildvoru ne bi storil tega. V tem oziru so mi ugajali delawarski farmerji s svojimi ameriški navadami boljše kot Srbi. Čakalo me je pa še drugo presenečenje: vilina mati je

hotela, da se udeležim njihovega nedeljskega kosila, enako kakor sem se z njimi udeležil službe božje. V tem sem videl z njene strani poskus, pokazati mi, kako visoko čisla moja verska čuvstva in jih želi izpodbujati, da torej udeležuje to, kar sem od nje čul o duševnem vplivu žene. Pri kosilu sem opisal idvorske nedelje in na široko razložil navado srbskih fantov in deklet, da plešejo kolo na vaški trati pred cerkvijo v nedeljo popoldan. Vila se je navduševala za to navado, toda njena mati je bila mnenja, da je sprehod po sadovnjakih, kjer cveto breskve, najmanj tako lep. Vila in jaz sva šla ono nedeljo popoldan skupaj na sprehod. Vse to je bila posledica tega, da sem bil v cerkvi.

Kdor ni nikoli videl delawarskih breskovich nasadov, ko so meseca maja v cvetju in je zemlja pokrita s sočnatim zelenjem, ko spominja južno nebo v zlatem sijaju solnčnega majskega dne na eno onih skrivnostnih pokrajin, ki tvorijo ozadje nekaterim Rafaelovim Madoninim slikam, — kdor še nikoli ni užival tega čudovitega pogleda, ne ve, kaj je nebeska lepota na tej mali zemlji. Noben slikar si ne bi upal spraviti na platno plamenčnega zlata, ki je tisti blaženi nedeljski popoldan obhalvalo valovje Delaware Riverja, katera je poljubljalo solnce. Vila me je vprašala, da li sem videl kdaj kaj lepšega v Ildvoru. Odgovoril sem ji, da ne, toda pristavil sem, da ni nič ljubkejšega in slajšega kot je rojstna vas. Ko sem ji rekel, da upam, da se bom neki dan vrnil vanjo in jo obogatel s svojimi ameriški skušnjami, me je pogledala začudeno in dejala:

«Torej ne mislite postati American?»

«Ne», sem odgovoril, in po kratkem obotavljanju še pristavil: «Odsel sem z vojaške granice, ker so me hoteli oni, ki vladajo v deželi, napraviti za Madžara; odsel sem iz Prage, ker mi je bilo avstrijsko germanstvo zoprno, in odsel bom tudi iz Delaware Cityja, če pričakujete, kakor mem vaša mati, da se bom odpovedal svojemu srbstvu in postal American. Moja mati, moja domača vas, moja srbska pravoslavna vera in moj srbski jezik in narod, ki ga govori, so moje srbstvo, in prej bi lahko od mene pričakovali, da opustim dihanje, kot da opustim svoje srbstvo.»

«Vi niste razumeli moje matere, Mihajlo,» je dejala vila, «ona je menila samo vaše srbske nazore o ženskem delu in vi veste, da se pričakuje od evropskih žena, da opravljajo težka dela, za katera so samo moški dovolj močni.»

«Res je,» sem dejal, «najmočnejši in najposobnejši moške Evrope so prebili najboljše čase svojega življenja na bojnem polju ali pa s tem, da so se vežbali za vojno, in to velja predvsem za srbski narod. Zato so tudi naše srbske žene prisiljene, da opravljajo nekatera težka dela, ki naj bi jih opravljali moški.» To mi je dalo baš priliko, da sem povedal nekoliko stvari o duševnem vplivu srbske žene. Omenil sem njeno vlogo, kakor jo predstavlja v srbskih narodnih pesmih Čučuk Stana, žena hajduka Veljka, ki je navduševala svojega moža, naj rajši žrtvuje

svoje življenje, kot da bi zapustil vzhodno mejo Srbije, ki jo je za časa srbskih osvobodilnih bojev branil proti mnogo močnejšim turskim silam. Pripovedoval sem ji tudi o Kosovski devojki, ki je, ne meneč se za to, da izgubi morda življenje ali svobodo, šla na Kosovsko bojno polje, da tolaži umirajoče in pokoplje mrtve junake; pripovedoval ji dalje tudi o Jevrosimi, majki kraljeviča Marka, narodnega junaka srbskega, koje nasveti in dobre besede so bile Marku edine zvezde vodnice v njegovem viharnem življenju. Tudi sem ji dejal, da ne bi bil priča tako nebeško lepega prizora na delawarskem bregu oni nedeljski popoldan, če me ne bi bila navdušila moja mati, ki mi je dejala, naj grem v svet in naj se naučim novih stvari, ki se jih ne morem naučiti v svoji kmetjski domači vasi. Na mlado vilo so napravile moje srbske povesti in moj zgovor srbskih žena velik vtisk, nakar me je vprašala, če sem že kdaj čul o Marti Washington, sestri Georgea Washingtona, narodnega junaka Amerike. Priznal sem ji, da o njej ne vem prav ničesar. Tedaj je pokazala na zlato valovje Delaware Riverja, ki se je svetil v solnceu, ter rekla, da ni vedno tako svetel in miren. Pravila mi je, da je pozimi pokrit z ledenimi ploščami, ki plavajo po divjem valovju in onemogočajo vsak prehod preko reke. Toda meseca januarja l. 1777. jo je George Washington, poveljnik umikajoče se ameriške vojske, prekoračil in je na njenem drugem bregu v bližini Trentona presenetil zmagovito prodirajočo britansko armado ter jo premagal in tako spreminil ameriški poraz v ameriško zmago. «Washington, tako je dejala, »je bil pripravljen žrtvovati svoje življenje, ko je prebredel nevarne ledene plošče divjega Delaware, da pravčasno reši svojo domovino.» In po njenem mnenju je v onem nevarnem trenutku Marta Washington storila isto kot Čučuk Stana. Od tega dne je bil Washington zame ameriški hajduk Veljko in ime Delaware Riverja me je vedno navdahnilo z občutkom globokega spoštovanja. Vila mi je pokazala, da je bila Amerika, enako kakor Srbija, dežela junakov. Ta krasni nedeljski popoldan se je končal z odgovarjanjem vile na moja številna vprašanja o Georgeu Washingtonu in o ameriški revoluciji. To je bil najpoučnejši popoldan, ki sem ga bil do tedaj preživel v Ameriki, in po vsem tem se mi je zdelo, da je v Ameriki mnogo stvari, ki so prav tako imenitne, kakor one, ki jih opeva srbski guslar v narodnih pesmih. Vili je uspelo napraviti prvo zvezo med mojimi srbskimi tradicijami in tradicijami Amerike. Opravičil sem se, da sem napačno razumel nasvet njene matere, naj postanem čimprej Američan, in priznal, da se mi sedaj prav nič več ne mudi, pobegniti od bregov zgodovinskega Delaware.

Ko je bila vila odkrila moje živahno zanimanje za ameriško zgodovino, je nadaljevala svoj angleški pouk na ta način, da mi je pripovedovala povesti iz prvih časov ameriške zgodovine, ki sem jih ji ponavljal. Jamestown, South St. Mary v Južnem Marylandu in Virginia so bili velikega pomena v teh povestih. Ko sem nekako eno leto pozneje čul o pristanku ladje Mayflower pri Plymouth Rocku, sem se čudil,

zakaj mi vila nikoli ni bila omenila tega velikega zgodovinskega dogodka. Tudi o Lincolnu ni nikoli govorila in je takoj pričela govoriti o čem drugem, če sem ga imenoval ameriškega kraljeviča Marka. Američka severno od Delaware zanjo ni pomenila dosti in celo Philadelphijo je omenila samo zaradi zgodovinskega zvona, ki je bil prvi oznanjal ameriško svobodo, in zaradi izjave nezavisnosti.

Nekega večera me je vilina mati vprašala o moji materi in njenih upih za mojo bodočnost. Ker sem se spomnil njenih opazk o duševnem vplivu ameriške žene na bodoči rod, sem ji navdušeno opisal svojo mater in slednjič dejal, da ona ne pričakuje, da postanem ameriški farmer, in da sem prišel v Ameriko le, da se naučim, kar se morem naučiti v kmetiški deželi, ki je enaka moji domovini. To jo je zelo ganilo in mi je nato v preprostih, a slovesnih besedah razložila novo resnico, ki je nikoli nisem pozabil in ki so mi jo potrdile vse moje skušnje v tej veliki deželi, da je namreč Amerika dežela, polna prilik, ki so vsem enako na razpolago; da mora vsak posameznik iskati te prilike in biti pripravljen, da jih dobro izkoristi, kadar jih najde. Toplo mi je priporočala, naj dobro izrabim vse prilike, ki jih najdem na farmi, in me resno opomnila, naj se podam na pot za novimi. Vila ji je pritrjevala, in tako sem se pripravil, da zapustim gostoljubni breg Delaware.

Vrnil sem se v Philadelphijo na isti ladji, ki me je bila pripeljala v Delaware City. Toda sedaj je bilo vse drugače kot na mojem prvem potu. Delawarski farmerji, moji sopotniki na ladji, niso bili videti več ko lesene sohe in tudi njih jezik se mi ni več zdel neizrazen. Razumel sem ga in njih mnenje je vzbujalo v meni prijetne občutke. To potovanje me je zelo spominjalo na potovanje po Dunavu pred kakimi osemnajstimi meseci. Eden izmed sopotnikov, ki je bil mlajši od mene, mi je pokazal kraj, ki ga je imenoval Trenton in dejal, da se naša ladja pelje pravkar preko mesta, kjer je bil Washington prekoračil Delaware. Njegovo zemljepisno znanje pa je bilo, kakor sem pozneje doznal, pomanjkljivo. Toda mene zelena je to navdušilo in spomnil sem se prvega pogleda na stolno cerkev v Karlovcih, sedež srbskega patrijarha, ki mi jo je pokazal eden bogoslovcev z ladje na Dunavu. V obeh primerih sem bil enako navdušen in spoznal sem, da pričenja Amerika dobivati vpliv na moje srbsko srce. Moja zunanost ni vzbujala nikake pozornosti več niči na ladji niči v Philadelphiji, ko sem stopil na suho. Imel sem ameriški klobuk in obleko, toda moji težki, visoki škornji, ki so bili za farmo zelo primerni, so bili za vroče junijske dneve v Philadelphiji nekoliko pretežki.

Švicarski upravnik mi je dal naslov nekega svojega švicarskega znanca, ki je imel v Philadelphiji majhen hotel. Ta je polagal veliko važnost na to, da sem jemal vso hrano v hotelu; toda vse moje premoženje je znašalo deset dolarjev in zato sem moral biti previden. Razen tega sem ves dan, od zgodnjega jutra do poznega večera, prebil v mestu. Ničče ni v teku petdnevnega bivanja videl več od Philadelphije nego

jaz, ki sem iskal dela in bil na lovu za novimi prilikami, kakor se je bila izrazila vilina mati. Toda iskal sem zaman. Zvedel sem marsikaj novega o Williamu Pennu in Benjaminu Franklinu ter videl mnogo poslopj, kojih zgodovina je zvezana s tema dvema velikima imenoma. Čudil sem se, kako je mogel Benjamin Franklin zapustiti Boston in iskati novih prilik v mestu, kakršno je Philadelphia. Toda on je bil to storil in je tudi uspel. Prepričan sem bil, da nikdar še ni kdo več letal okoli in marljivo iskal dela, kakor sva to storila Franklin in jaz, toda on je bil ameriški deček in se je bil nečesa naučil, jaz pa sem bil srbski zelenec, ki prav za prav ni znal drugega kot voziti s parom mežgov. Sicer pa je Philadelphia menda izgubila svoje bogastvo prilik od časa Franklina sem. Tako sem se tolažil, ko sem sedel na klopi v Fairmount Parku poleg zemljišča, ki so ga urejevali za stoletno razstavo l. 1876. Za kosilo sem jedel kos kruha in razmišljal, kaj bo potem, ko bom porabil zadnje tri dolarje, ki so mi ostali od desetih, katere sem bil prinesel z delavarske farme. Tedaj se mi je približal oduren farmer in me angleško vprašal, če hočem dela. «Da,» sem odvrnil, «že skoraj teden dni iščem dela in ne morem ga iskati dalje, kajti vidim, da gredo moji težki farmerski škornji h koncu in dolgi hoji po tem vročem philadelphijskem tlaku.»

Naslednji dan sem že bil v South St. Maryju, v južnem Marylandu. Tu sem pričakoval velikih stvari, ker mi je bila vila toliko pripovedovala o zgodovini te dežele. Bil sem zaposlen spet za hlapca pri dveh mežjih, ki sta vozila poljedelsko orodje preko žitnih in tobačnih polj. Kar se tiče spretnosti in telesnega napora, je bilo to delo lahko, toda podnebje je bilo pogubno, družabno življenje pa še bolj. Edini zanimivi ljudje, ki sem jih tu našel, so bili na pokopališču, pokopani pred dobrimi dve sto leti, ko je bilo mesto South St. Mary še zelo važno in ko so prvi izseljenci prinesli mnogo lepih stvari iz Anglije, da, celo opeko, s katero so zidali svoje hiše. Edino razvedrilo, ki sem ga imel, je bilo čitanje napisov na grobnih kamenih na starem pokopališču v bližini vaške cerkve. Zaliv Chesapeake in reka Potomac kakor tudi številne vijuge obrežja, ki ga je obrobjalo bujno zelenje, je napravljalo pokrajino zelo slikovito. Po cvetočih žitnih in tobačnih poljih sem sklepal, da je dežela bogata, toda edini ljudje, ki so se tu kretali in delali na poljih, so bili črnci, katerih jezika nisem mogel razumeti. Občutil sem, da sem bil, kar se tiče človeške govorice, v dolini molka, dasi je bila polna neprestanih glasov raznih žuželk in vodnih živali. Zaradi moskitov, komarjev in muh kakor tudi zaradi strahovite, skoraj tropске vročine je bilo delo na polju vprav nezgodno. Mnogokrat, ko sem gnal zaspane mežge po razgretem ozračju tobačnih polj, sem mislil na ledene sape Severnega Atlantika, ki sem jih občutil pred tremi meseci na izseljenski ladji, in želel, da bi vsaj eden teh ledenih dihov polarnega ozemlja zavel proti jugu in dospel do planjav ob zalivu Chesapeake. Moja želja pa ni bila uslišana in bil sem zadovoljen, da sem na

koncu meseca ostal še živ; zato sem si dal izplačati svojo mezdo petnajstih dolarjev in jo ubral naravnost proti severu. Upal sem, da bom v New Yorku ujel eno izmed mrzlih Atlantikovih sap in da bom, ohlajen, zagrabil eno izmed mnogih prilik metropole, ki se mi je onega dne, ko me je izseljenska ladja izkrcala v Hobokenu, zdelo, da prekipava življenja, delavnosti in ugodnih prilik vseh vrst.

Chesapeška ladja me je izkrcala v Baltimoreu v zgodnjih urah nedeljskega jutra. Pozdravilo me je prelepo ubrano združenje. Povedali so mi, da je Baltimore katoliško mesto in da zvonijo zvonovi v katoliški stolni cerkvi. Vabili so me, naj ostanem v Baltimoreu in postanem katoličan, tako mило in nežno so vplivali na mojo dušo. Spominjali so me na ljubko ubranost cerkvenih zvonov moje rojstne vasi in v duhu sta se mi prikazala moja strogo pravoslavna mati in sv. Sava. To mi je bil opomin, da se moram posloviti od rimsko-katoliškega Baltimorea.

Dva in štirideset let pozneje, ko mi je univerza Johna Hopkinsa v Baltimoreu podelila naslov častnega doktorja prava, sem se sestal pri obisku tega mesta s tamošnjim kardinalom Gibbonsom. Pravi sem mu svoj pravkar omenjeni doživljaj. Bil je tedaj zelo dobre volje in mi dejal: «Škoda, da se niste vdali prvim višom baltimorskih zvonov. Danes bi že lahko bili nadškof te škofije ali morda celo kardinal.» «Toda v tem primeru bi danes ne imel častnega doktorata univerze Johna Hopkinsa; a te časti ne bi hotel zamenjati za nobeno drugo, sem odgovoril kardinalu in mu vrnil šalo za šalo ter opazil, kako je veselo pomežiknil s svojimi živimi očmi. Nekaj mesecev pozneje sem se slučajno znašel v istem dvigalu hotela Shorehama v Washingtonu s predsednikom Butlerjem univerze Columbijske. Tu je stopil v dvigalo še kardinal Gibbons in predsednik Butler me je predstavil Njegovi Prezvzišenosti, ki se je spomnil najinega sestanka v Baltimoreu in dejal: «Poznam profesorja Pupena in v istiuri je zame velika čast, da se peljem v istem dvigalu z dvema slavnima možema, ki imata toliko visokih akademjskih častnih naslovov, in ko se mi je v svoji irski hudomušnosti veselo nasmehnul, sem vedel, da me je hotel dobrodušno spomniti, kako visoko sem cenil naslov univerze Johna Hopkinsa v primeri s častmi, ki so zvezane z naslovi nadškofa ali kardinala.

Odpejal sem se torej z vlakom Pennsylvanske železnice iz Baltimorea v New York in sedel na prevozno ladjo, ki me je izkrcala v West Streetu, kjer sem se nastanil v majhnem hotelu, kojega posestnik je bil Nemeec, po rodu iz Frieslanda. Bil je stara grča in ljubil je svoje severnonemško narečje, ki ga nisem razumel. Govoril je z menoj angleško, toda njegov sin Kristjan je bil mnenja, da je njegova angleščina mnogo slabša od moje, čeprav je bil že dobrih dvajset let v Ameriki. Kristjan je bil dečko rumenih las in pegastega obraza. Bil je mojih let in prav dobro sva se razumela, čeprav sva bila čuden par. Dejal je, da bi mnogo dal za moje črne lase in temno lice. Jaz pa sem bil navdušen za njegove skoraj bele trepalnice in obrvi, za njegove prešerne sive oči in rjav-

kaste pege na obrazu. Rodil se je v Hobokenu in razumel je severno-nemško narečje svojega očeta, toda kadarkoli so govorili z njim v tem narečju njegov oče ali mornarji iz Frieslanda, ki so zahajali v gostilno njegovega očeta, je vedno odgovarjal v angleščini, ali, kakor je sam dejal, v jeziku «United States».

Kristijan se je često pod kakršnokoli pretvezo odstranil iz malega hotela ter me spremljal na mojih dolgih potih, ko sem iskal zasluzka. Poznal je mesto zelo dobro in tako sem se z njegovo pomočjo naučil zemljepisja New Yorka ter spoznaval stvari in ljudi velike metropole. Zdelo se mi je, da je to edina lepa prilika priti do zasluzka, ki mi jo je nudil New York, in to je tudi v resnici bila. Vsaka druga prilika, ki je bila oglašena v časopisu, je imela na stotine prosilcev. Stali so že v dolgi vrsti na mestu oglašene službe, tudi če sem prišel s Kristijanom zgodaj na tisto mesto. Vsekakor so se ti lovci služb nastavljali že takoj po prvi izdaji jutranjih listov. Pravili so mi, da se je prejšnje leto (1873.) dogodil polom «Črnega petka», od katerega se do takrat New York še ni popravil. Bilo je na tisoče brezposelnih, čeprav je bilo pol-leti. Nekega jutra me je Kristijan obvestil, da je našel zame imeniten zasluzek; vzel me je s seboj k vlačilcu, ki je bil zasidran v bližini gostilne njegovega očeta. Na njem je bila že cela vrsta krepkih delavcev. Vlačilec nas je odpeljal v nemške doke v Hobokenu. Tu smo morali ostati in pri natovarjanju ladij nadomeščati pristaniške delavce, ki so stivali. Delo, ki so mi ga odkazali, je obstajalo v tem, da sem pomagal mornarjem, ki so pleskali ladjo in predmete na njej. Zapustili nismo dokov, dokler stavka ni bila končana; trajala pa je nekako tri tedne. Na koncu stavke so nam dali plačo in vlačilec nas je spet pripeljal k malemu hotelu v West Streetu, kjer me je Kristijan sprejel z odprtimi rokami. Imel sem trideset dolarjev v žepu in Kristijan mi je dejal, da sem tako bogat kot Commodore Vanderbilt, ki ga je Kristijan smatral za najbogatejšega človeka v New Yorku. Kristijan me je vzel s seboj na Chatam Square, da si kupim novo obleko in druge potreščine, in mislil sem, da se bodo židovski prodajalci stepili za takšnega kupca. Ko sem se naslednji dan prikazal pri zajtrku v svoji novi obleki, me je Kristijanov oče komaj spoznal, potem pa me je dregnil v hrbet in vzkliknil: «Kdo bi si mislil, da si srbski zelenec?» «Nihče», je odgovoril Kristijan, ki mu ni ugajala očetova pripomba. Po kratkem obotavljanju pa je pristavil: «Pa kdo bi si bil kedaj mislil, da ti nisi nemški zelenec?» Oče ga je pokaral in mi zatrjeval, da me ni imel namena žaliti, ko me je v šali imenoval srbskega zelenca.

Kristijan je zelo skrbelo, kako bi obnovil moje bogastvo, ki se je bilo radi nakupov na Chatam Squaru precej skrčilo. Neko jutro me je opozoril na velikega Nemca, ki je pil pivo v hotelski gostilni, potem ko je bil oddal več košar, napolnjenih s kruhom, žemljami in kolači. Dejaj mi je, da je bogat, a skop pek in da bi bilo nujno potrebno, prepleskati njegov voz, ki stoji pred hotelom. Videl sem, da so

bile črke napisane na vozu že skoraj nečitne in dejal svojemu tovarišu, da sem v stanu napleskati nov napis, kajti imel sem dovolj skušnje kot pleskarski pomočnik pri mornarjih v hobokenskih dokih in razen tega sem bil nadarjen risar. Kristijan je bil navdušen in je takoj stopil k skopemu peku. Pogodila sva se, da popravim napis za pet dolarjev in hrano, razen tega mi je moral pek kupiti barve in čopiče, ki naj bi po končanem delu ostali moja last. Kristijan je sestavil pogodbo in zelo točno napisal posamezne pogoje; bil je moj poslovodja in se je tega dela zelo veselil. Po določbah te pogodbe sem naslednji dan kosil s pekov rodbino. Ko se je po kosilu voz vrnil s svojega vsakdanjega pota, sem začel z delom, ki ga je prekinila samo večerja. Ob devetih zvečer je bilo delo končano, in jaz je popolno zadovoljnost mojega odjemalca. Ta večer sem bil bogatejši za pet dolarjev, za več barvnih loncev in čopičev, za ogromen, doma spečen jabolčni kolač in za novo, koristno skušnjo. Iz meni tedaj neznanega izvoka je Kristijan, kakor se mi je zdelo, vzel vso stvar za šalo, a vendar mi je čestital na mojem umetniškem uspehu. Naslednji dan sva se zgodaj zjutraj veselo odpravila v hišo njegovega očeta v Hobokenu, kjer sva na podlagi načrta, ki ga je bil napravil Kristijan, nekaj dni slikala in tapecirala sobe. Okristila sva se z naveti, ki sva jih dobila tu in tam, in po nekaterih neuspešnih poskusih sva slednjič zadela pravo ter prenovila sobe v popolno zadovoljstvo Kristijanovega očeta, ki je priznal, da noben hobokenski strokovnjak ne bi dela boljše izvršil. «Ta slikarija je trajnejša od one na pekovem vozu», je dejal, «ker ste dodali barvam nekaj poka». «Prav imaš», je dejal Kristijan, «toda krivda zadene mene, ker nalašč nisem hotel povedati Mihajlu, da mora pri pleskanju pekovega voza barvi primešati pokosta. Hotel sem namreč napraviti iz enega naročila dve.» «Mislim, da boste kmalu spet imeli delo», je dejal Kristijanov oče, «kajti dan po pleskanju je pekov voz ujela ploha in oprala svežo barvo, tako da je bil voz sedaj videti še bolj žalosten.» Kristijan se je zvijal od smeha, ko pa je videl, da se jezim, mi je šepnil: «Ne jezi se, saj se mu je prav zgodilo; za dvajsetdolarsko delo ti je dal pet dolarjev, ker te je smatral za zelenca.» Kristijan je napravil novo pogodbo za ponovno pleskanje voza in spet sem zaslužil pet dolarjev, toda doma spečenega jabolčnega kolača nisem dobil. Nemški pek iz Goerk Streeta ni bil niti tako prijazen niti tako gostoljuben kot poprej.

Kristijan me je potrdil v moji veri, da sem slikar in tapetnik, in imel sem občutek, da znam rokodelstvo. Ta občutek mi je dajal veliko upanja. Kristijanovo mnenje je bilo zame razodetje. Bil je prepričan, da se lahko vsak mlad človek nauči česarkoli naglo in dovolj dobro, da se s tem prezivi, samo če hoče poskusiti. Mislil sem si, da zna gotovo vse, ko sem ga gledal v njegovi majhni mizarški delavnici v Hobokenu. Imel je tudi skobeljnik in je znal zelo dobro stružiti les in kovine, čeprav ni bil nikoli strgarski vajenec, kakor mora biti v Evropi vajenec vsakdo, če se hoče naučiti kakega rokodelstva. Ko sem mu pravil, da sem

po svojih poizvedbah na izseljenski ladji obsojen na to, da odslužim v Ameriki najprej svojo zelenko vajensko dobo, mi je dejal, da je mogel tako govoriti samo evropski zelenec in še odkritosrčno pristavil, da bom samo toliko časa zelenec, kolikor časa se bom sam smatral za takega. Ko sem mu še povedal, da mora v Evropi vsak obrtnik najprej odslužiti svojo vajensko doho, se mu je to zdelo silno smešno in je dejal, da je to hujše suženjstvo kot ono, ki ga je v Zedinjenih državah šele pred nekaj leti odpravila državljanska vojna. Ko sem ga nato vprašal, odkod ima te čudne nazore, je odgovoril, da ti nazori niso čudni, temveč da so pravi ameriški nazori in da jih ima od svoje matere, ki je rojena Američanka. Priznal pa je, da imajo njegov oče in očetovi prijatelji Nemci iste nazore kot zelenec na izseljenski ladji. Kristijan je bil na videz popoln Nemeec iz Frieslanda, toda njegove misli, njegove besede in njegov način dela so bili docela različni od onega, kar sem bil kedaj videl v Evropi. Kristijan je bil prvi ameriški mladenič, ki sem ga spoznal potem, ko mi je bila vila na delawarski farmi dala prvi pojem o ameriškem dekletu in je bila njena mati moj prvi ideal plemenite ameriške žene. Oni so mi prvi dvignili skrivnostno zaveso, ki skriva tujcu ameriško dušo. Ko sem tako dobil prvi vpogled v to dušo, sem jo vzljubil. Spominjala me je na dušo mojih ljubih rojakov v Idvoru in tako sem se počutil v Ameriki bolj domačega. Misel, da sem zelenec, mi ni bila več tako strašna.

Kristijan je v jeseni zapustil New York in vstopil v trgovino v Clevelandu. Brez njega me West Street ni več mikal. Preselil sem se na vzhodno stran New Yorka, da bi bil bliže Cooper Uniona in njegove gostoljubne knjižnice. Marsikatero uro po končanem delu sem prebil v njej ali pa po številnih neuspešnih dnevnih pohodih, ko sem iskal dela. Bila je moje duševno zavetje ob temnih in brezupnih dneh. Ko se je približala zima, so postale prilike zasluzka silno redke in denar v moji listnici je naglo kopnel. Moja sobica v Norfolk Streetu je bila žalostna in mrzla, še mrzlejša kakor v Pragi. Podnevi nisem ljubil niti sobe niti njene sosesčine, rajši sem hodil po brezkončnih ulicah. To kretanje me je gredo in mi večkrat dalo priliko, da sem pri sobnih slikarjih ali tapetnikih povprašal za delo. Ko je za delo te vrste brezupno slabo kazalo, mi je prišla nova misel. Mesto da bi se sprehajal bolj ali manj brez smotra, samo da bi mi bilo toplo in da bi spoznaval veliko mesto, sem sledil vozem, ki so prevažali premog. Če so se ustavili in pričeli razkladati premog na tlak, sem pri hiši pozvonil in se ponudil, da spravim premog v klet. Tako sem prišel večkrat do zasluzka, ki je bil le korak do, novega in bolj plačanega dela. Ko sem namreč spravil premog v klet in dobil svoje plačilo, sem dejal posestniku, da je nujno potrebno njegovo vežo ali klet nanovo prepleškati, in ko sem se prista-vil, da sem brezposeln pleskar in žrtev gospodarske krize, je marsikdo sprejel moj predlog. Dejstvo, da mora mlad in napreden sobni slikar spravljati premog s ceste v klet za petdeset centov za tono, je naprav-

ljalo močnejši vtisk kot vsa zgovornost. Ta moj način se je izborno obnesel. S tem sicer nisem postal bogat, toda redno sem lahko plačeval svojo sobico in nikoli nisem trpel pomanjkanja. Prav pogosto pa sem seveda moral brzdati svoj zdravi tek. Vedno sem imel dovolj denarja, da si privoščim za zajtrk časo vroče kave in dve žemlji v restavraciji na kolesih, ki je stala v bližini Cooper Uniona, kamor so vozniki s Tretje avenije ob mrzlih zimskih dopoldnevih hodili pit kavo.

V času denarne suše so moja kosila obstajala iz krožnika fižolove juhe in kosa črnega kruha, kar je Bowery Mission dajal za pet centov. To je bila ob tistih mrzlih zimskih dnevih imenitna hrana. Toda Bowery Mission nas je tudi osrečeval s pobožnimi sestanki in z vročimi govori kot dodatkom h kosilu. Z nekaterimi teh govorov sem bil prav zadovoljen, drugi govorniki pa so se mi gabili, ker so priznali, da so bili poprej pijanci in brezbožni in so skušali prepričati svoje poslušalce, ki so bili kakor jaz žrtve gospodarske krize, da se jim bo dobro godilo, ako se odrečejo alkoholnim pijačam in obljubijo, da se pornejo k Jezusu. Jaz nisem pil in tudi Jezusa nisem nikoli zapustil. Življenjski nazori izpreobrnjenih pijancev pa so mi bili odvrtni in pregnali so me iz Bowery Missiona in sploh iz Boweryja.

Novsti premog s ceste v klet in kidati sneg po ulicah za časa tiste hude zime je bilo zdravo in prijetno delo, toda mnogo se s tem ni dalo zaslužiti. Beliti veže in kleti v Lexington aveniji se je že bolj splačalo, toda bil je žalosten opravek. Dan za dnevom delati v temnih kleteh, zvečer pa hoditi spat v neprijazno skupno ležišče v Norfolk Streetu, kjer so bili moji sostanovanci večinoma tujci najsumljivejše vrste, je bilo preveč za mladega Srba, ki je poznal prekrasni svet pašnikov svoje domače vasi in bregove zlatega Delawara. Čitalnica knjižnice Cooper Uniona mi je vsaj nekoliko preganjala moje temačne občutke, čeprav so tam posedale marsikatero žalostno žrtve gospodarske krize, ki jih je toplota privabila iz Boweryja v čitalnico. Zahotelo se mi je spet, da vidim božjo naravo.

Prišla je prilika in sredi aprila leta 1875. sem bil na farmi v Daytonu, New Jersey. Rodbina mojega delodajalca je obstajala iz njegove žene in starejše hčerke; jaz sem bil edini hlapec na farmi. Videl sem, da so bili z mojim delom zadovoljni in obe ženski sta zelo skrbeli zame. Toda farmer, ki ga hočem tu imenovati Mr. Browna, si je bil vtepel v glavo, da je mladenič, ki je preživel vso zimo v Norfolk Streetu v New Yorku, v bližini brezbožnega Boweryja, potreben duševnega prenovljenja. Bil je zelo pobožen baptist in kmalu sem spoznal, da je bil v svojih neprestanih izpovedih o zanemarjanju in grehih še hujši, kot so bili vsi oni izpreobrnjeni pijanci, kojih propovedi so me bile pregnale iz Bowery Missiona in od njegove hranljive fižolove juhe. Vsako nedeljo me je farmerjeva rodbina vzela dvakrat s seboj v cerkev in tu sem moral sedeti med obema ženskama. Po mojem mnenju so si župljani domišljali, da poskušajo Mr. Brown in njegova rodbina vse

mogoče, da bi izpreobrnil tujega brezbožnega mladeniča in iz njega napravili dobrega baptista. Zdelo se mi je, da se Mr. Brown silno mudi s tem, kajti vsak večer sem ga moral poslušati celo uro, kako je čital iz svetega pisma, in preden smo šli spat, je glasno in goreče molil, naj bi Gospod prižgal svojo luč v dušah onih, ki so do sedaj hodili po temi. Danes vem, da je mislil na besede sv. Luke, «razsvetliti tiste, ki sedijo v temi», toda takrat sem mislil, da meni moje pleskarsko delo v temnih kletah in podzemeljskih prostorih v Lexington aveniji in sem si tolažil njegove molitve tako, da so se nanašale prav posebno name.

Življenjsko veselje, ki sem ga podnevi vdihaval na svežih poljih zgodnje pomladi, mi je zvečer kvaril Mr. Brown s svojimi verskimi nazori. To so bili nazori starega, izžetega moža, ki je mislil na nebesa samo zato, ker na tem svetu ni imel rešiti nobenih problemov več. Storil je vse, kar je mogel, da odzame veri vsako sled njene pesniške lepote in njene osvežujoče duševne moči in jo napravi za mumijo starodavnega egipčanskega mrliča. Od srbskega mladeniča, ki obožuje sv. Savo Prosvetitelja in ki vidi v srbskih narodnih pesmih pravo razlago svetega pisma, se ne more pričakovati, da se ogreje za vero, kakršno je oznanjal farmer Brown. Mislim sem na vilo in njeno mater na bregovih zlatega Delaware in na imenitne prilike, ki sta mi jih prikovali, ter se spraševal, ali je Mr. Brown ena teh prilih. Če je bilo tako, potem so obstajale v Ameriki prilike, pred katerimi bi bil najrajši pobegnili.

Nekega večera po popoldanski službi božji me je farmer Brown predstavil nekaterim svojim prijateljem ter jim dejal, da sem srbski mladenič, ki ni bil deležen dobrot ameriške verske vzgoje, da pa čudovito napredujem in da upa, da bom enkrat delaven član njih verske občine. Tu se mi je kot blisk posvetilo v glavi in videl sem pred seboj svojo pravoslavno mater, idvorsko cerkvico, karlovskega patrijarha in sv. Savo ter sem sklenil takoj dokazati, da se farmer Brown v meni moti. Vso noč nisem zatisnil očesa in delal sem naklepe, kako se osvobodim neznosnega dolgega časa, s katerim me je mučil brezupni verski blaznež. Vstal sem že pred solničnim vzhodom. Vzhodno nebo je bilo vse v plamenih in obetal se je krasen aprilski dan. Polja, ptičice, daljni gozdovi in prijazna bela cesta, vse se mi je zdelo, da me vabi s svojo lepoto na potovanje. Poslovil sem se od gostoljubnega doma farmerja Browna in odšel sem naravnost proti daljnim gozdovom. Zdelo se mi je, da čakajo tu vesele ptičice, odpirajoči se popki na cvetnih vejicah in majhne pomladanske cvetlice željno prihoda žarkega solnca na vzhodnem nebu. Jaz pa sem želel, da bi se ne pokazalo še tako kmalu, kajti moja želja je bila, da bi bil čim dalje od farme, preden bi Mr. Brown opazil, da sem odšel. Šele ko je stalo solnce visoko na nebu, sem se ustavil in se spočil na robu gozda na obronku nekega griča. Pod menoj je bil travnik in spomnil sem se besed pesnika Njegoša, kako čhte svetlooke rosne kapljice po solnčnih žarkih v nebo». S svojega

visoko ležečega počivališča sem opazil v daljavi na obzoru mesto s stolpi in visokimi strehami, podobnimi cerkvenim streham. Po treh urah hoje sem prišel preko mosta nad prekopom v to oddaljeno mesto. Zdelo se mi je, da je tu samo ena ulica s prodajalnami; ostalo mesto je bilo podobno krasnim samostanom. Radi dolge hoje po gozdovih in travnikih brez vsakega zajrka sem bil lačen ko volk in precej utrujen. Miroljubno mesto s samostanskim videzom me je vabilo, naj sedem in se okrepčam. Kupil sem si dobro zapekel hleb kruha in sedel pod brest v bližini postopja, ki je bilo slično bivališču praškega nadškofa. Tu sem začel zajtrkovati. Imel sem sicer samo kruh, toda še nikoli mi ni zajtrk tako dobro teknil. Mnogo mladeničev, po videzu dijaki, je šlo mimo mene v postopje, ki je bilo podobno cerkvi. Ko je eden izmed njih videl, kako mi gre kruh v slast, me je skoraj zavidljivo vprašal, ali ne bi hotel malo italijanskega sira k mojemu kruhu. Gotovo je bil mnenja, da sem Italijan, kajti motila so ga moja zagorela lica in moji temnorjavi lasje. Odgovoril sem, da bi imel rajši srbski sir. Zasmejal se je in dejal, da v Princetonu ne poznajo Srbije in srbskega sira. Jaz pa sem mu rekel, da bo morda nekoč Princeton še kaj čul o Srbiji. In čuden slučaj je nanesel, da sem bil jaz prva oseba, ki je bila l. 1914. povabila princetonska univerza, da govori o avstrijskem ultimatu Srbiji. Pokojni Moses Taylor Pyne je bil moj gostitelj in pokazal sem mu brest pred Nassau Hallom, kjer sem bil pred kakšnimi štiridesetimi leti zajtrkoval. Dijaki so sprejeli moj govor zelo navdušeno. Štirinajst dni pozneje jim je hotel govoriti o istem predmetu nemški diplomat Dernburg, toda dijaki so napravili takšen hrup, da ni prišel do besede.

Ko sem pojedel hleb, sem se solnčil v toplih žarkih prijetnega aprilskega solnca. Zaspal sem in sanjal, da je bilo v postopju, kamor so hodili dijaki, veliko zborovanje. Ljudje so se zbrali, da mi podelijo neko akademjsko čast. Ko sem se zbudil, sem se spomnil pisma, ki sem ga bil pisal svoji materi pred enim letom iz Hamburga in v katerem sem ji obljubil, da se kmalu povrnem, bogat z znanjem in visokimi častmi. Te sanje so me opozorile, da je ta obljuba skrbno uvrščena v mehanizem, ki nadzoruje mojo zavest.

Do tedaj še nisem videl ničesar, kar bi bilo podobno Princetonu. Čital sem o Hilendarju, slavnem samostanu na Sveti gori ob Egejskem morju, ki ga je bil ustanovil sv. Sava v XII. stoletju. Videl sem slike postopij, kjer so menihi živeli v samotni študiju. Predstavljal sem si, da je Princeton s svojimi, samostanom podobnimi postopji slična kraj, kjer imajo mladi ljudje priliko, da študirajo in postanejo učeni mošje, tako da so pozneje v stanu uspešno posvetiti svoje življenje delovanju, kakor ga je izvrševal sv. Sava. Ko sem počasi in zamišljen odhajal proti kolodvoru, sem srečal dijaka, ki me je nagovoril. Bil je nekaj starejši od mene; prijaznost in dobrotljivost sem čital v vseh potezah njegovega ljubkega lica. Mnogo je vedel o Srbiji in celo o Srbih v Avstro-Ogrski,

in ko sem mu dejal, da sem prišel v Ameriko iskat znanja, je izrazil upanje, da me bo neki dan srečal kot dijaka v Princetonu. Dijak v Princetonu! S tovariši in prijatelji, kot je bil ta nebeško lepi in plemeniti mladenič, ki me je spremljal na kolodvor! Nemogoče, sem si mislil, ko sem gledal skozi vagonsko okno in videl, kako akademijska postopja princetonske univerze polagoma izginjajo v daljavi, ter se obenem zavedel, da me vozi vlak nazaj v Bowery. Osem let pozneje sem čital pismo, v katerem sem svoji materi opisal Princetona ter ji, da bi jo izpodbudil, izrekel upanje, da ji bom nekega dne pisal ter se podpisal kot princetonski dijak.

Tu hočem samo omeniti, da je moj dobri prijatelj Henry Fairfield Osborn, znani učenjak, tisto leto prvič študiral na princetonski univerzi. Morda je bil prav tak kot oni plemeniti mladenič, ki me je spremljal na železniško postajo. Na jesen istega leta je predsednik Wilson vstopil v Princetona.

III.

Konec zelenške učne dobe.

Slika Princetona se mi je vtisnila v spomin, enako kakor učinkuje močna luč na mrežnico. Besede tistega ljubeznivega mladeniča, da me bo morda videl neki dan kot dijaka, vpisanega na princetonskem vseučilišču, so mi donele v ušesih in zvenele kot zasmeh. Da bi kmetski deček iz srbske vasi, ki je še pred komaj dvema letoma nosil seljaški ovčji kožuh in kučmo, postal tovariš teh mladeničev, ki so bili videti kakor mladi plemenitashi, se mi je zdelo nemogoče. Evropski plemenitashi ne bi bil nikoli dejal kaj takega, in to se mi je zdelo zelo čudno. Videl sem neskončno vrsto ovir med seboj in med svojim vpisom na princetonski univerzi, domu odlične ameriške omladine. Čutil sem, da je družabna nepriljubljenost mnogo večja težava kot nepriljubljenost v stvarih, ki se jih človek more naučiti iz knjig. Te težave nisem mogel premestiti, dokler sem se družil z ljudmi vzhodno od Boweryja. In vendar me je moja pot vedla tja. Čim bolj se je bližal vlak New Yorku, tem manj sem si želel, vrniti se tja. Od Nassau Halla v Princetonu pa do Boweryja je bil prevelik skok, toda od Boweryja do Nassau Halla je moral biti še večji. Napravil sem kompromis in odšel v Kristijanovo stanovanje na West Streetu.

Kristijan je bil še v Clevelandu, toda njegov oče me je sprejel z odprtimi rokami ter obljubil, da mi najde delo. Ni še potekel teden in že sem imel službo v znani tovarni za biskvite na Cortlandt Streetu. Neki njegov znanec, po imenu Eilers, doma iz Frieslanda, in daljni sorodnik znanega nemškega pisatelja istega imena, je bil tam zaposlen; le-ta se je brigal zame prve čase moje učne dobe v tovarni. Dobil sem mesto v skupini fantov in deklet, ki so opremljali neko posebno vrsto dvopeka z imenom tvrdke. Glede na telesno moč je bilo

delo lahko, toda zahtevalo je veliko ročno spretnost. Kljub temu, da sem hotel doseči prvo mesto v skupini, sem napredoval le zelo počasi. Kmalu sem odkril, da so ameriški dečki in dekleta, kar se tiče ročne spretnosti, na zelo visoki stopnji. Ko sem se delu nekoliko privadil, so se tudi moje roke premikale precej naglo, toda roke drugih so se kretale hitro ko stroji. Spoznal sem, da Amerika ni dežela, kjer bi si mogel pridobiti mnogo lavorik s spretnostjo v ročnem delu. Na to misel sem prišel že poprej, ko sem prvič gledal Kristjana pri njegovem skobeljeniku. Nekega dne sem bil v izposojevalnem oddelku knjiznice Cooper Uniona in predal svoj izposojevalni listek mlademu fantu, ki ga je moral podpisati, preden so mi izposodili knjigo. Opazil sem, da piše naglo in da upodablja pri tem zdaj desno zdaj levo roko z enako spretnostjo in lahkoto. «Kako se bom sploh kdaj mogel meriti z mladimi Američani,» sem si dejal, «če morejo pisati z levo roko bolje kot jaz z desnico?»

Nikoli nisem dvomil o tem, da se imajo Američani za svojo zmožnost prilagoditve, ki sem jo opazoval pri vsaki priliki, v veliki meri zahvaliti izvežbanosti rok, kateri se priuče v šoli. Zgoraj omenjeni Kristjanov nazor, «da se lahko mlad človek hitro in dobro prouči vsemu, tako da se more s tem preživljati, samo če hoče poskusiti», sem videl sedaj v novi luči, ko sem opazoval delo teh fantov in deklet v tovarni. Da, mladi Američani delajo to lahko, sem si mislil, mladi Evroproci pa ne. Pomanjkanje zgodnjega vežbanja rok je bila ovira, ki sem jo občutil pri vsakem koraku za časa svojih prvih poskusov v Ameriki. Vse moje skušnje so me potrjevale v veri, da daje ročno vežbanje v mladosti Američanom spretnosti, ki je šolske knjige same nikoli dati ne morejo. Pozneje sem odkril, da so se trije največji možje ameriške zgodovine, Franklin, Jefferson in Lincoln, odlikovali v praktičnih strokah, ki zahtevajo ročne spretnosti, in da izbaja tehnična genialnost ameriškega naroda deloma iz ročne izvežbanosti v zgodnji mladosti.

Ugodne prilike, ki so me po mnenju mojih dobrih prijateljev na delavarski farmi čakale v tej deželi, gotovo niso bile v smeri strok, ki zahtevajo veliko ročno spretnost. Dežela baseballa je nudila po mojem mnenju zelo malo takih prilik za dečka, rojenega v tujini. Vedno znova sem se o tem prepračal, če sem primerjal sebe z drugimi dečki, ki so v tovarni opravljali enako ročno delo kakor jaz. Prekašali so me. Niso vedeli mnogo o najnovejših dogodkih, ki so bili opisani v obzorju Scientific Americanu ali pa v znanstvenih prilogah nedeljske izdaje dnevnika Suna, ki sem jih pridno čital z uporabljanjem žepnega slovarja. Vzgojnih prilik v tovarni se tudi niso posluževali. Jim, strojnik in kurjač naše tovarne, se je pričel zanimati za moje znanstveno štivo in me je navduševal s tem, da mi je čestital k mojemu zanimanju za te stvari. Nekoč je menil, da lahko postanem njegov znanstveni asistent v kurilnici, ako nimam predsedkov glede nalaganja premoega in nadziranja ogrtja. Šalil se je, toda jaz sem vzel stvar resno.

Vsako jutro, preden se je začelo delo v tovarni, sem bil pri Jimu, ki je spustil paro ter se pripravljaj, da zažvižga s sireno in spravi kolesje v tek. Prostovoljno sem mu pomagal pri nalaganju premoga in nalaganju ognja in čez nekaj časa sem razumel, kakor je menil Jim, zelo dobro vse delo v kurilnici. Parni stroj je vzbujal moje največje zanimanje. To je bila prva prilika, ki sem jo sploh kedaj imel, da pričujem iz neposredne bližine delovanje parnega stroja, in izkoristil sem jo čim najbolje; za to sem se imel zahvaliti Jimovemu potrpežljivemu zanimanju za mojo željo po novem znanju. Jim je bil moj prvi učitelj inženjerstva.

Nekega izredno vročega popoldneva je Jima zadela solnčarica in prostovoljno sem se ponudil, da vršim delo v kurilnici, dokler ne ozdravi. Ves popoldan sem opravljal njegov posel, čemur so se vsi čudili, toda dalje mi tega niso dovolili, ker je bil za to potreben strojniški izpit. Ko se je Jim vrnil, sem ga prosil, naj mi pomaga, da napravim ta izpit, toda on mi je odgovoril, da inteligentni in ukaželjen mladenič, kakršen sem jaz, menda ni prišel zato preko Atlantika, da postane kurjač. «Dečko, ti moraš stremeti višje», je dejal in še pristavil, da bom, če se bom redno posluževal svojega žepnega slovarja in čital znanstvene stvari, kmalu zrastle preko prilik, ki jih nudi biskvitna tovarna New England na Cortlandt Streetu. Nobene prilike ni opustil, da bi me ne navduševal in mi objubiljal novih uspehov za moje novo prizadevanje. V tem oziru me je zelo spominjal na mojo mater.

Jim je bil navaden kurjač in strojnik. Njegova mladostna vzgoja je bila pomanjkljiva, tako da s knjigami ni vedel dosti početi; vendar pa je imel pred njimi veliko spoštovanje. Ker sem običajno imel majhen slovar in hlačnem žepu in vedno gledal vanj, kadar sem hotel zvedeti pomen ali izgovorjavo kakšne besede, ki mi je bila nova, je včasih, kadar sva bila v najinih razmotrivanjih v kurilnici naletela na težkoče, v šali dejal: «Poglej v knjigo». Njegovo navdušenje za knjige je zelo narastlo, ko sem mu pravil povest o Jamesu Wattu in njegovih poskusih s parnim strojem, ki sem jo bil našel v starem leksikonu v knjižnici Cooper Uniona. Ko sem mu pravil, da je James Watt izpopolnil svoj parni stroj in da je tako povzročil razvoj modernega parnega stroja nekaj let pred ameriško izjavo nezavisnosti, je napravil opombo, ki je ne bom nikoli pozabil. Dejal je: «Angleži so nas pripravili do tega, da smo napisali izjavo nezavisnosti, oni so nam pa tudi dali parni stroj, s katerim smo se izkazali vredne svoje nezavisnosti.» Jim ni bil učejnjak, toda praktična filozofija mu je bila prirojena.

Jim je imel sorodnika, ki je obiskoval tečaje v Cooper Unionu, in svetoval mi je, naj posecam tudi jaz nekatere teh večernih tečajev. To sem tudi storil in redno sem Jimu razlagal nove stvari, katerih sem se bil tam naučil. To razlaganje je koristilo meni mnogo več ko Jimu; kajti ko sem mu skušal razložiti zakone toplotnih pojavov, ki so mi jih razlagali v večernih učnih tečajih v Cooper Unionu, sem si jih mnogo bolje

zapomnil kot on. Prve pojme o zvoku in luči sem dobil na pašnikih svoje domače vasi, prve pojme o toplotnih pojavih pa v kurilnici na Cortlandt Streetu in v tečajih Cooper Uniona. Ti tečaji, ki jih je dopolnjevalo Jimovo praktično razlaganje v kurilnici, so imeli mnogo večji uspeh kakor pouk mojega učitelja Kosa v Pančevu — Kos je bil Slovence, doma iz prekrasne Gorenjske v sredini planin, ki je bolj kakor katerikoli drug kraj v Evropi podobna idealni sanjski deželi. Na Kosa in na vsakega pravega Slovana, posebno pa na Slovence iz Kranjske, je napravljala pesniška stran fizikalnih pojavov jak vtis. — Zato je Jim potrpežljivo poslušal, ko sem mu navdušeno razlagal vero, da sta zvok in luč dve različni obliki božjega govora. Ko sem pa opazoval ogenj pod Jimovimi kotli in sem prišel do spoznanja, da podpirajo paro v njenem stremljenju, preskrbeti gonilno moč vsakemu vrtečemu se kolesu v tovarni, sem prvič razumel, da je v fiziki tudi proza, ki ni prav nič manj učinkovita kakor njena poezija. In baš ta proza je zanimala kurjača Jima enako kot predavatelja v Cooper Unionu. Obadva sta se najbolj zanimala za to, kaj toplota premore in ne, kaj je. Mojo slovansko željo, zvedeti, kaj je toplota, pa je zadovoljila pesem v prozi o bistvu toplota. Toda o tem pozneje.

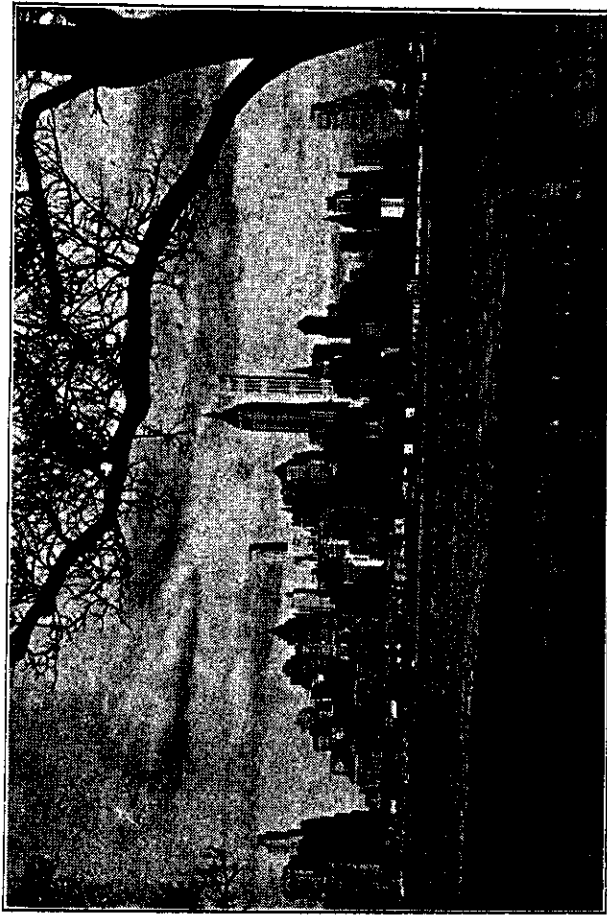
Pri svojih prvih obiskih v knjižnici Cooper Uniona sem videl v severozapadnem oglu njene prostorne čitalnice viseti veliko sliko. Imela je napis: «Možje napredka» in je predstavljala skupino zelo resnih mož. Občudoval sem sliko, toda nisem se potrudil, da bi razumel njen pomen. Nekega dne sem videl v čitalnici čisto blizu sebe stari starega gospoda, ki je pazljivo opazoval, kaj se godi v dvorani. Najprvo sem si domišljaj, da se je utrgal s slike. Pogledal sem na sliko in videl, da je oseba, o kateri sem mislil, da je stopila s slike, še vedno na njej in da je bil ta stari gospod poleg mene brezdvomno izvirnik, po katerem je umetnik naslikal tisto postavo. Mladenič pri izdaji knjig, ki se je pri pisanju tako spretno posluževal obeh rok, mi je pozneje povedal, da je bil ta stari gospod Peter Cooper, ustanovitelj Cooper Uniona, in da je bil eden iz skupine slavnih mož, katere je predstavljala velika slika. Bil je videti tak, kot sem si v mislih predstavljal patrijarha v Karlovcih. Presenetljivo je bil podoben svetemu Savi Prosvetitelju, ki je bil naslikan na ikoni v naši idvorski cerkvi. Imel je enake snežnobeke kodre, enako rožnato lice, s katerega je odsevala sveta plemenitost, in enak dobrodušni pogled iz dveh svetlomodrih oči. Peter Cooper je bil tedaj pet in osemdeset let star, bil je pa tako čil, da bi mogel živeti še drugih pet in osemdeset let. Njegova osebnost, kakršno sem bil tu videl, me je navdajala s spoštovanjem, zato sem čital o njegovem življenju vse, kar sem le mogel dobiti. Čital sem pa tudi o življenju drugih velikih mož, ki so bili v družbi Petra Cooperja na oni zgodovinski sliki. Med njimi so bili na primer: Morse, izumitelj električnega brzojava; Joseph Henry, veliki fizik, predsednik Smithsonianске institucije in ustanovitelj znanstvenih zavodov v Wa-

shingtonu; Mc Cormick, izumitelj kosilnega stroja; Howe, izumitelj šivalnega stroja; Ericson, inženjer, ki je zgradil prvo oklopano, in druge. Študij njih življenja je bila dobra priprava za moj obisk stoletne razstave v Philadelphiji, za katero sem videl priprave že dve leti poprej, ko sem se vrnil z delawarske farne in ustavljal v Philadelphiji, da bi našel tam kakšno službo.

Delo teh velikih industrijskih začetnikov, ki so tvorili skupino velike slike «Mož napredka», se je kazalo na vsakem oglu in v vsakem kotu stoletne razstave. Ta velika izložba je napravila name vtisk slovesno proslave čudovitih strojev vseh vrst, na parni ali živalski pogon, ki so pomagali razvijati veliko naravno bogastvo Zedinjenih držav. Vsi vpraševani napor, ki so bili tu razstavljeni, so se mnogo bolj bavili z znanstvenjem, kaj so stvari v stanu delati, nego kaj je njih bistvo. Razstava je bila tudi proslava velikih mož, ki so prvi določili načela Zedinjenih držav, jih jasno izrazili in se zanje borili. To dejstvo sem videl izraženo v mnogih zgodovinskih posameznostih razstave in razumel, da je bila razstava prirejena baš v Philadelphiji, kjer so prvi čuli zvočenje zvona svobode in izjavo nezavisnosti. Ko sem zapustil Philadelphijo in njeno razstavo, sem odšel s seboj precejšen kos ameriške zgodovine. Proces poameričanjenja, ki se je vršil v meni, je zelo posešlo to, kar sem videl na stoletni razstavi.

Pri svojem povratku v New York sem dejal kurjaču Jimu, da je imel prav, ko je dejal: «Angleži so nas pripravili do tega, da smo napisali izjavo nezavisnosti, oni so nam pa tudi dali parni stroj, s katerim smo se izkazali vredne svoje nezavisnosti.» Toda na podlagi studeja življenjepisov mož, ki jih je predstavljala slika «Mož napredka», in tega, kar sem se bil naučil na philadelphijski razstavi o teh možeh in o vodnikih ameriške revolucije, sem razložil Jimu, da parni stroj brez teh velikih mož ne bi mnogo koristil. «Da,» je pristavil Jim, «pa tudi izjava nezavisnosti brez značajnih in pametnih mož, ki so ji stali ob strani, ne bi mnogo koristila; enako pa bi se bili veliki smotri državljanske vojne brez mož, kot sta bila Lincoln in Grant, razblinili kot pene. Amerika, dragi moj,» je vzkliknil Jim prepričevalno, «je spomenik pametnih, značajnih in delavnih mož, ki so jo ustvarili.» Jim mi je to svoje znanje razlagal enako lahko in samo po sebi umljivo, kakor je z lopato nalagal premog na ogenj pod svojimi kotli. Zanj je bilo to jasno; za mladeniča pa, kakršen sem bil jaz, ki je bil vajen, da smatra dežele kot spomenike kraljev in knezov in njih zmagoslavnih armad, je to bilo odkritje. In to sem Jimu tudi povedal. Nato pa je izrekel sledeče: «Tvoje potovanje v Ameriko te ne bo ničesar naučilo, ako te najprej ne nauči, da iztebiš iz svojih možganov vse prismojene evropske nazore in napraviš prostor za nove pojme, ki si jih lahko tu in tam nabereš v tem novem svetu.» Jimovi izreki so bili vedno kratki in jedrnatni in zato jih tudi nikoli nisem pozabil.

Jim je bil pri vseh tovarniških uslužbencih zelo priljubljen in dejstvo, da je imel o meni dobro mnenje, je zelo izboljšalo moj položaj. Neki Mr. Paul, najmlajši in najdelavnejši solastnik biskvitne tovarne New England na Cortland Streetu, je pogosto obiskoval kurilnico. Prepričan sem bil, da ga Jimovi svetovni nazori prav tako zanimajo kot obrat pri kotlih. Neko jutro je prišel zelo zgodaj, preden je zapiskala tovarniška sirena in so pričeli parni stroji svoj vsakdanji tek, in me je našel kot pridnega prostovoljnega kurjača. Jim me je predstavil

New York. Otok Manhattan.

v šali kot dijaka, ki je našel svojo pot iz Princetona na Cortlandt Street, kjer podnevi v naglici proučuje vse skrivnosti biskvitne industrije, medtem ko zvečer zajema z veliko žlico vso vedo Cooper Uniona. Nekaj dni pozneje mi je Mr. Paul sporočil, da so moj sloves pleskarja pekovskih voz in kleti v Lexington avenuji kakor tudi moji uspehi v strojnem risanju v večernih tečajih Cooper Uniona dospeli do ušes ravnateljev biskvitne tovarne New England in da so ti sklenili, dati mi novo delo. Napredoval sem za pomočnika načelnika razpošiljalnega oddelka, kar ni pomenilo zame samo povišanja plače, temveč tudi družabno napredovanje. Nisem bil več tovarniški delavec, ki je delal za mezdo, temveč uradnik, ki je dobival plačo. Imel sem iste občutke, kakor jih imajo menda Angleži, če se jim podeli plemstvo: Delavci v tovarni,

ki so bili moji tovariši, pa tudi Eilers, ki mi je bil preskrbel prvo delo, niso kazali zavisti. Soglašali so z Jimom, ki jim je dejal, da sem »smart«. Jim je uporabil isto besedo, katere se je bila posluževala moja vila na bregu Delaware, kadar sem ji pravilno čital angleščino, in v tem sem videl dobro znamenje. Jim, vila in Kristjan z West Streeta so bili zame edino odločilni, in kar so oni rekli, sem smatral za pristojno mnenje o svoji zelenski vajenski dobi, in to mnenje je bilo ugodno. Imel sem zanesljiv občutek, da se ta vajenska doba bliža svojemu koncu.

Moj posel pomočnika razpošiljalnega oddelka je bil ta, da sem nadzoroval polnjenje zabojev s škatlami dvopeka. Razen tega sem s čopičem in barvo pisal na zaboje naslove in pazil, da so jih odpremili o pravem času. Skupina kakih tridesetih deklet je polnila zaboje; v začetku so mi hotele ugovarjati, kadar nisem bil zadovoljen z njihovim delom. Menda jim ni ugajalo, da jim poveljuje mlad izseljenec, »koga tuji izgovor bi mogel iztiriti vlak«, kakor so včasih dejale. Jim me je poučil, da je bil glavni vzrok njih zbadanja želja, me jeziti, kajti kadar je prekipela moja srbska narava, je moj izgovor angleščine postal še strašnejši, in to je dekleta še bolj zabavalo. Kmalu sem se prepričal, da je bil moj uspeh v službi pomočnika razpošiljalnega oddelka odvisen od popolnega obvladavanja samega sebe in hitrega izboljšanja moje izgovarjave. Ali to sta bili dve zelo težki nalogi.

Moje stremljenje, obvladati se, je bilo večkrat postavljeno na trdo preizkušnjo. Tu in tam mi je priletel dobro pomeřen dvopek v glavo; tedaj mi je moja srbska kri stopila v lice in divje sem gledal dekle, o kateri sem mislil, da je to stotila. «Le poglejte tega bašibozuka», je po navadi vzkliknila pri takih prilikah ena izmed deklet, druga pa je pristavila: «Ali ste že kdaj videli takšno bolgarsko pošast?» Te besede so bile tedaj v Ameriki splošne in nanašale so se na dogodke v balkanski vojni l. 1876. do 1878, ki so jo vojskovale Srbija, Črna gora in Rusija proti Turčiji. Neko drugo dekle je odgovarjalo na moje divje pogledе na ta način, da mi je kazalo jezik in se spakovalo. Skušalo me je spraviti v smeh in jaz sem se smejal. Potem se je zopet oglasila druga in vzkliknila: «Poglejte vendar srčkanega dečka, kar zaljubila bi se vanj, kadar se smeje.» In tedaj so vse zapele:

«Smej se, Mihajlo, fantič moj,
rada imam smeh žarki tvoj.»

Zasmejal sem se in vsak dan sem se bolj smejal, kajti spoznal sem, da me dekleta niso mrzela, temveč da so me samo rada zbadala, kadar so opazila na meni znake evropskega zelence. Opustil sem vedenje evropskega predstojnika in dekleta so polagoma postajala prijaznejša. Začela so me klicati z mojim krstnim imenom, namesto da so se mi rogala z naslovom «Mister», s katerim so nagovarjala mojega prednika. «Dečko, ti pa hitro napreduješ», mi je dejal nekega dne Jim in pristavil nekako: «Dekleta te zovejo Mihajla, enako kakor mene kličejo Jima.

Priljubljena sva, dragi moj, toda pazi se, da te ta priljubljenost ne privede do neumnosti. Poglej mene: jaz uživam to priljubljenost že dvajset let, a še vedno sem samec in kako zagrižen samec. Obvladal si dobro svojo naravo, toda, ali si tudi v stanu obvladati svoje srce, dečko moj?» Jim se mi je pomenljivo nasmešnil, pomežiknil in pokazal s kazalcem na svoje čelo, kot bi hotel namigniti, da se je v možganih premešnega starega kurjača nabralo mnogo pametnih, v življenju pridobljenihkušenj. Razumel sem pač, kaj meni, toda, ali sem upošteval njegovo svarilo? Vedel sem, da so njegove besede opomin in zelo sem sumil, da je Jim odkril eno mojih najglobljih skrivnosti.

Med tridesetimi dekleti, ki so zamotavale dvopek, je bila ena, ki po mojem mnenju pri zavijanju nikoli ni napravila napake. Jaz se nikdar nisem potrudil, da bi pregledal njeno delo; čemu pač, ko sem bil prepričan, da dela brezhibno? Toda opazoval sem jo in nisem je spustil iz oči, če sem bil prost; bil sem prepričan, da me nihče ne vidi. Ona je to zapazila ter me je tu in tam pogledala in ujela včasih moj občudovalen, a previden pogled. Tedaj se me je polastil nemir, ki ga kljub svojemu prizadevanju, da bi prikril svoje misli in občutke, nisem mogel obvladati. Tudi to je opazila ter se nasmešnila, kot da ji to zelo ugaja in jo veseli, toda skrbno se je izmikala vsaki priliki, da bi ji mogel priznati svojo ljubezen. In to bi bil tudi storil kljub svoji bojazljivosti. Moje beležnice so bile polne njenih slik, ki sem jih bil narisal, in pod katere sem bil napisal njeno ime, Jane Macnamara. Morda je bil Jim opazil katero teh slik med mojimi številnimi skicami kurilnice in njenih strojev in me je radi tega posvaril.

Nekega ponedeljka zjutraj se Jane ni prikazala na svojem običajnem mestu v razpošiljalnem oddelku. Neka delavka, njena prijateljica, mi je povedala, da se je Jane minilo soboto poročila. Zaman sem skušal sprejeti to novico ravnodušno. Dekleta so opazila, kako sem se spremenil. Nisem se nasmešnil pa tudi temno nisem gledal, toda zamislil sem se. Videl sem, da so dekleta sočuvstvovala z menoj, toda skrbno so se čuvala, da bi me jezila. Samo tu pa tam mi je katere šepnila: «En cent bi dala za vaše misli, Mihajlo.» Nisem dvomil, da je tudi Jim opazil spremembo, toda rekel ni ničesar, kot ne bi bil ničesar doznal. Nekega dne me je predstavil svojemu znancu, ki ga je imenoval Freda in ki je bil možak srednje starosti. Njegovo lice so preprezale čudovito globoke brazde in njegove velike roke so bile tako koščene, kakor da je vsakdanje delo oddrgnilo z njih vse nepotrebno meso in toliščo. Jim mi je pozneje povedal, da Fred nikakor ni bil srednjih let, temveč je imel šele dobrih trideset let in da so pred nekako dvanajstimi leti bili njegovi načrti in njegovo stremljenje prav tako veliki, kakor so danes moji, in da je bil po njegovem mnenju prav tako narčarjen kot sem jaz. Fredovi prijatelji so od njega pričakovali velikih stvari, je dejal Jim, toda nenadoma se je zaljubil, poročil in je pozneje moral preživljati številno družino nekje v Jersey Cityju. «Danes»,

tako je nadaljeval Jim, «je Fred duševno prav tako daleč, kot je bil pred dvanajstimi leti, in če ne bi imel z našo tovarno pogodbe za dobavljanje lesenih zabojev, bi bil videti še starejši.» Nato je Jim v svoji odkritosti omenil primeru z žitnimi stebli, ki, kakor je znano, takoj prenehajo rasti, ko gredo v klasje in se ves sok uporablja za njih rast. Omenil je številne Fredove otroke in izpopolnil sliko, rekoč, da je Fred podoben posušenemu žitnemu stebelju, ki nosi mnogo majhnih klasov. Izrazil je upanje, da bo to steblo vzdržalo vsaj toliko časa, da klasje dozori. Priznal pa je tudi, da je sam usahlo žitno steblo, toda brez klasja, in da je popolno nasprotje k Fredu. Niti on niti Fred nista v mlajših letih študirala in dejansko izvedla usmerjalnih načel življenja. Jimove propovedi o obvladanju samega sebe so vedno pogodile pravo, in ko sem mu glede na njegove dobre nasvete, da je treba obvladati in nadzorovati narav, srce in govor, odgovoril, da je po njegovem mnenju življenje samo vrsta različnih nadzorovanj, ki jih je težko vršiti, da pa ni nič težko, česar se človek navadi. «Le pogledaj kurilnico», mi je dejal, «in videl boš, da se v njej vse nadzoruje. Sredobezni regulator urejuje delovanje stroja, varnostna zaklopka omejuje parni pritisk; vsaka peč ima svoj urejevalec za zračni tlak kakor tudi svoj toplomer. Poznam jih vse in jih nadziram, ne da bi vedel, da to delam. Vaja vodi k popolnosti, dragi moj, in popolnost ne pozna težkoč niti v kurilnici, kjer jih je vedno polno, niti v življenju.» Jimove propovedi so bile vedno kratke in popolnoma drugačne od onih, ki sem jih čul v cerkvah v Delaware Cityju, Daytonu in New Jerseyu ali v Bowery Missionu in drugih, ki sem jih do tedaj v Ameriki obiskal. Razen tega jih ni spremljalo dolgočasno petje. Razumel sem, zakaj so v tej deželi mnogi kovači in drugi ljudje z nizko izobrazbo imeli tako velik uspeh kot propovedniki, dočim je bil v moji domači vasi duhovnik, ki je bil ponosen na svoje študije, prislijen, čitati propovedi, katere mu je pošiljal škof. Predlagal sem Jimu v šali, naj zapusti kurilnico in postane propovednik. On pa mi je odgovoril, da mu nudijo fantje in dekleta biskvitne tovarne New England na Cortlandt Streetu dovolj veliko polje za njegovo versko in vzgojno poslanstvo. Z Jimovo pomočjo se mi je polagoma posrečilo, da sem pozabil na sanjarjenje o Jani in napravil v svojih mislih prostor za sanje, ki sem jih prvič imel v Princetonu pod brestom nasproti Nassau Halla.

Tovarna na Cortlandt Streetu je bila v marsikaterem oziru višja šola, katere veroučitelj je bil Jim. Imela je pa tudi profesorja, ki ga namram tudi tukaj omeniti. Tovarna je imela spalnico in marsikateri mlajši delavec, ki so bili tu zaposleni, so pronočevali v podstrešnih prostorih poslepja. Tudi jaz sem spal tu in nisem spremenil svojega pronočevališča, ko sem napredoval za pomočnika razpošiljalnega oddelka. Dve stvari sta me tu privlačevali. Prva je bilo dejstvo, da drugih delavcev zvečer ni bilo doma, ker so pobajali gledališča ali zabavišča, tako da sem imel na razpolago vse podstrešje, da, prav za prav vsa to-

varno, zase in enega svojih tovarišev, ki je bil po letih mnogo starejši od mene, toda ne po svojem položaju v tovarni. Ime mu je bilo Bilharz. To je bila druga sila, ki me je privlačevala. Bilharz je bil ves drugačen kakor Jim in vsi ljudje, ki sem jih do tedaj spoznal. Ničesar ni vedel o stvarnih in dejanskih straneh življenja in se tudi zanje ni brigal, temveč je ves čas sanjal o stvarih, ki so se dogodile pred mnogimi stoletji. Znal je latinsko in grško in poznal vse vrste slovestev, toda napravil ni niti najmanjšega poskusa, da bi to svoje znanje dejansko uporabil. Najnižje tovarniško delo je bilo dovolj dobro zanj, in prepričan sem bil, da bi bil zadovoljen delati samo za hrano, če mu ne bi dajali plače. Nekoč se je zagovoril in mi povedal, da je študiral bogoslovje na univerzi v Freiburgu v južni Nemčiji in da bi bil postal duhovnik, ako ne bi bila nesrečna ljubezenska zadeva napravila konca njegovemu cerkvenemu stremljenju. Ko je prišel v Ameriko, ni imel drugih naklepov, kot delati toliko, da se preživi, in živetni popolnoma skrito, dokler ga Gospod ne pokliče iz te doline solz, kakor je dejal. Uporabljal je za to nemški izraz in imenoval je zemljo «Tränental». Čeprav je bil Nemeec, je govoril dobro angleško, kajti imel je popolno šolsko izobrazbo in je živel v Ameriki že dolga leta. Imel je izboren dar za jezike, čemur sem se zelo čudil. Pel je kot slavec, toda samo ob večerih, ko sva bila sama. Najrajši je imel cerkvene pesmi in marsikateri večer so pesmi «Gloria in Excelsis Deo», «Ave Maria» in «Vem, da moj Zveličar živi» odmevale po prostornem podstrešju biskvitne tovarne New England ter se izgubljale v tih noči med zapuščenimi poslopji Cortlandt Streeta, kjer vlada samo podnevi življenje. Vedno sem ga rad poslušal, kadar je predaval latinske ali grške pesmi, čeprav jih nisem razumel, in izbrana mesta iz Shakespearea in Goetheja, ki pa sem jih razumel. Ljubil je umetnost govornišva in petje ter je mislil samo na stvari, ki so se godile pred tri tisoč leti, ko je pel Homer in ko so bogovi na Olimpu odločali o človeški usodi, toda brigal se ni za prav nič drugega. Parni stroj in vse druge vrste strojev so bile zanj mrtva proza, ki jo je po njegovem mnenju satan iznašel z namenom, da človeške duše preimoti. «To je orožje, s katerim drže ljudje tvoje vrste ljudi enake menitve sužnosti», je dejal v šali neki dan in pri tem menil moje zanimanje za stroje v kurilnici in moje občudovanje velikih industrijskih začetnikov, kojih življenje sem študiral in kojih delo sem videl in občudoval na philadelphijski razstavi. Včasih se mi je zdelo, da se je vznemirjal radi tega, kar je imenoval moje oboževanje malikov, in da ga je to sililo, da stori vse, kar je bilo mogoče, da me spreobrne. Moje občudovanje njegove učenosti je bilo veliko, toda moje sočutje z njegovim nesrečo še večje. Nekoč ga je zagrabil stroj in je zbog tega postala večina njegovih prstov trda in zakrivljena, tako da so bili podobni jastrebovim krempljem. Ostre poteze, zakrivljen nos in izbuljene oči pa so ga napravljale še bolj podobnega jastrebu. Imel je tudi ploščate noge in je hodil nevedno, tako da je bil podoben jastrebu s polomlje-

nimi krili ne glede na njegovo ostalo nesrečo, ki ga je tudi v duševnem pogledu napravljal za pohabljenega jastreba.

Zdelo se mi je, da je vedel mnogo več o pripetljaju z Jano, kot mi je hotel priznati. Ko sem nekega dne govoril o njej, sem jo imenoval Minnehaha Cortlandt Streeta. «Minnehaha, smejoča se voda,» je vzkliknil Bilharz, «odkod pa imaš to, ti kurilniški ščurek?» in smejal se je, kot da v svojem življenju nikoli ne bi bil slišal smešnejše stvari. «Od Jima, kurilniškega puščavnika, pa do Longfellowa, enega največjih ameriških pesnikov, je velikanski skok, salto mortale, kot ga imenujejo v cirkusu,» je dejal Bilharz, potem pa je postal resnejši in zamisljen ter je pristavil: «Res, čudovito je, kaj vse zmorejo ženske oči. Podobne so zvezdam na nebu, ki nas uboge smrtnike navdušujejo, da stremimo v nebeške višave. Toda marsikatera raketa leti k zvezdam, a se nena doma znajde v blatu. Taká raketa sem jaz, ti pa ne, in zato se moraš zahvaliti pravočasnemu posredovanju naklonjenega božanstva.» Menil je Jima. Nato je predaval na svoj običajni dramatski način v latinščini Horacijevo odo, v kateri govori pesnik o mladeniču, ki je zaupal v žarki obraz svoje izvoljenke, kakor zaupa mornar v solnčnem sijaju lahkim valovom mirnega morja, ki jih pa nenadoma razburka izdajalski vihar. Mornar se reši in hvaležno žrtvuje svojo mokro obleko Neptunu, bogu morja. Ko mi je prevedel odo in razložil nje pomen, mi je svetoval, naj obesim svojo najboljšo obleko v kurilnico kot hvaležno žrtev Jimu, božanstvu, ki me je otelo iz izdajalskih valov «Minnehaha, smejoče se vode». «Ti si najsmrečnejši med smrtniki, dečko moj,» mi je dejal Bilharz, «a nekdoč boš vzbudil zavist bogov in temna Nemesis te bo zasledovala s svojo osвето.» Tedaj sicer nisem popolnoma razumel pomena tega klasičnega namigavanja, toda Bilharz mi je dejal, da bom to nekega dne že še razumel. Rekel sem Bilharzu, da se imam zahvaliti za svojo srečo, o kateri je tako pogosto govoril, občevanju s tako učenim možem, kakršen je on, in da bi po mojem mnenju on moral biti profesor v Nassau Hallu na princetonškem vseučilišču. Odklonil je to čast, a mi predlagal, da pripravi mene zanjo; in jaz sem to ponudbo sprejel.

Bilharz je bil zelo čemer in včasih več dni ni z nikomer spregovoril besede, celo z menoj ne. Saj se tudi nihče ni zanj zanimal, ker ga nihče ni razumel, samo jaz sem se brigal zanj. Ko je spoznal, da sem iskreno občudoval njegovo znanje ter se zanimal za njegovo čudno osebnost, je postal pristopnejši in včasih skotaj človeški. Govoril je izborno angleško, zato sem ga vprašal za njegovo mnenje o svoji izgovorjavi. Z otroško odkritosrčnostjo mi je odgovoril, da govorim silno slabo, da bi pa lahko svoj izgovor izboljšal, če bi posecal kak večerni tečaj, kot mi je bila že svetovala vila na delawarski farmi. «Tako pohabljen kot sem, ne morem biti tvoja vila,» mi je dejal in pri tem menil svoje skrivljene prste in nerodno hojo, «toda prav rad hočem biti tvoj satir ter te učiti ne samo glasov človeškega jezika, temveč

tudi, če želiš, petja ptičev in glasov žuželk. Satiri znajo to izborno.» Vedel sem, da to lahko stori, kajti večkrat zvečer, če sem čital v za- pušeni tovarniški spalnici Mayflowersko pogodbo, izjavo nezavisnosti Zedinjenih držav, ameriško ustavo, govore Patricka Henryja ali Daniela Websterja in Lincolnov govor v Gettisburgu, je Bilharz, če ni imel več veselja, da bi recitiral grške in latinske pesmi, posnemal glasove vseh vrst ptičev in žuželk. To je bila njegova edina zabava in veselil se je je, če je vedel, da ga nihče ne posluša; samo z menoj je napravil izjemo. Slednjič sva začela s poukom, ki ga je imenoval pripravo za Nassau Hall. Ni še potekel mesec in že sem predaval Bilharzu izjavo nezavisnosti Zedinjenih držav, ameriško ustavo in Lincolnov govor v Gettisburgu. Bilharz mi je mnogo popravljajl ter se zelo trudil, da dá vsaki besedi pravičen izgovor in je slednjič priznal, da je z menoj zadovoljen. Tedaj sem se teh zgodovinskih dokumentov naučil na pamet, Bilharz pa tudi, in proti njegovi volji so mu tako ugajali, da me je obdolzival, da hočem iz njega napraviti Američana. «Dečko, ti se hitro potapljaš v vrtnec ameriške demokracije, mene pa vlečeš s seboj navzdol,» je dejal Bilharz nekega večera, ko sem nasprotoval nekaterim njegovim predlogom, s katerimi je hotel spraviti v sklad ameriško teorijo svobode z načeli nemškega socializma. Priznal je, da se on kot veren katoličan ne briga mnogo za nemško socialno demokracijo, da se je pa večkrat čudil, zakaj oni Američani, ki so se navduševali za demokracijo, kratko in malo niso prevzeli načel nemške socialne demokracije ter se tako otresli skrbi, napisati izjavo nezavisnosti. Jaz pa sem pripomnil, da je ameriška demokracija mnogo starejša kot nemška socialna demokracija. Bil je nekoliko ozlovoljen radi te pripombe in radi moje obrambe ameriške demokracije, kakor sem jo razumel jaz, in predlagal, da hoče odložiti mesto mojega učitelja in postati moj učenec. Njegova plitka kritika ameriške demokracije in trdovratna obramba od moje strani sta povzročili, da sem opazil mnogo stvari, ki bi jih bil drugače spregledal, toda bila je resna nevarnost, da različno naziranje razdere najino prijateljstvo. Slednjič pa sva sklenila premirje in se dogovorila, da izpustiva iz najinih učnih ur vse, kar bi se nanašalo na politiko. Nadomestila sva to s pesništvom. Najrajši sem imel pesmi Longfellowa in Bryanta. Naučil sem se na pamet pesmi «Vaškega kovača» in «Thanatopsisa» in ju z velikim veseljem predaval Bilharzu. Ta je bil srečen, če v teh predavanjih nisem napravil niti najmanjše napake v izgovoru. Ko sem bil prečital nekatere Shakespearjeve drame, ki so jih takrat igrali Booth in drugi slavni gledališki igralci, kakor na primer Lawrence Barret ali John McCullough, sem začel posecati gledališče; s svojega skromnega sedeža na galeriji sem skrbno pazil na izgovor vsakega zloga, ki so ga izrekli Booth in drugi igralci. Boot ni imel jakega glasu. Njegov glas je bil mnogo šibkejši od glasu Lawrencea Barreta ali mogočnega Johna McCullougha, toda razumel sem ga bolje. Bilharz mi je razložil to

na ta način, da je imel Booth popolnejšo izreko. Izreka je umetnost, ki so jo izumili Grki, mogočen glas pa, kot je v navadi pri Rusih, je sirova sila, je navadno dejal; ugovarjal je namreč, kadarkoli se mu je nudila prilika, proti sami telesni sili, kar je bilo umljivo glede na njegovo lastno telesno slabost. Sovražil je Ruse in Pruse, kajti mislil je, da so bili prvi in drugi samo velike živine. V tistih časih namreč južni Nemci niso nič kaj radi imeli Prusov. Bilharz ni izpustil nobene prilike, da ne bi navdušeno hvalil grške drame in grškega gledališča in vsega, kar je prosevalo v klasični dobi. Opozoril me je na ogromno velikost grškega gledališča in dejal, da je morala biti izreka grških gledaliških igralcev popolna, ako so hoteli, da jih vsi poslušalci čujejo. «Bili so veliki umetniki,» je rekel, «medtem ko so naši igralci samo mazači. Sploh smo vsi mazači! Daj mi Grke, daj mi Homerja, Pindarja, Demosthena, Platona, Praxitela, Phidijo, Sophokleja in stotine drugih, ki so govorili jezik bogov in izvršili dela, ki jih more samo božji duh navdahniti človeku, in rad ti dam zanj tvojega Morseja, Mc Cormicka, Howa, Ericsona in vse druge iz materialistične drhali, ki se šopiri na philadelphijski razstavi.» Pravil mi je mnogo lepih povesti, če je govoril o velikih pesnikih, govornikih, modroslovcih in kiparjih Grkov, in dobro sem si zapomnil te povesti, ker so bile zame prava razkritja; le-te so prve zbudile moje zanimanje za veliko grško kulturo. Napravile bi bile name še večji vtisk, ako Bilharz ne bi imel očividnega nagnjenja, da pretirava; samo da bi pokazal velikansko razliko med onim, kar je imenoval idealizem grškega klasicizma, in med onim, kar je imenoval realistični materializem moderne Amerike. On je mislil, da je imel prvi svoj sedež med bogovi v nebeških višavah na Olimpu, dočim se je drugi vdiral vedno globlje in globlje skozi jaske premogovnikov in železnih rudnikov v temne jame materialistične zemlje. «Nobeno podjetje,» je dejal Bilharz, «ki potrebuje pomoči parnega ali katerega drugega stroja, ne more iziti iz idealizma, niti se ne more končati v njem.» Jaz sem mislil, da je vsako živalsko telo stroj, čigar neprestani razvoj kaže, da stremi svet za določenimi ideali. Bilharz pa je vselej vzrotil kot sršen, samo če je čul besedo razvoj.

Že tedaj je bilo ostro nasprotstvo med biološkimi vedami in med bogoslovjem. Huxley in mnogi drugi znanstveniki so se postavili na stališče Darwinove razvojne teorije, medtem ko so bogoslovci branili zahteve verskih odkritij. Bil sem premlad in premalo izobražen, da bi bil mogoč razumeti te učene prepire, toda Bilharz jim je sledil z mrzličnim nemirrom. Njegovi bogoslovni sklepi me niso prepričevali, po mojem presojanju so celo izgubljali svojo dokazno moč, kadar jih je Bilharz uporabljal proti temu, kar je imenoval ameriški mehanizem in materializem, ki ju je skušal napraviti odgovorna za navidezni materializem razvojne teorije. Njegove politične in modroslovne teorije, ki so teme-

ljile na slepih predsojkih, so naredile med nama prepad, ki se je razširil od dne do dne. Navesti hočem le nekaj primerov za to.

Opisal sem mu, kako so se vršile volitve nekega dne l. 1876, ko sem v tisočglavi množici mirno in potrpežljivo stal več ur med ploho pred poslopjem dnevuika New York Tribune in čakal na izid volitev, da bi zvedel, ali bo Hayes ali Tilden naslednja štiri leta predsednik Zedinjenih držav. Naslednjega dne so nekateri dnevuiki silno zabavljali nad »prevarar« in obtoževali republikansko stranko, da je potvorila volilni izid v neki državi. Prebivalstvo New Yorka z vsemi deželami vred pa ni pripisovalo temu velike važnosti, temveč je trdno upalo, da bo vlada nepravilnosti, ako so se sploh dogodile, že uredila. To dostojanstveno obnašanje ameriške demokracije je napravilo name velik vtisk. Ko sem pa to primerjal z nemiri in škandali, ki so se vršili za časa volitev v pokrajini vojaške granice v Avstro-Ogrski, se je Bilharz samo smejal in zasmeheval ves postopek, po katerem nevedni volilci volijo predsednika naroda. Pravil mi je zgodovino Atenca Aristida, ki ga je na zborovanju narodnega čepinjskega sodišča prosil volilec, naj napiše njegovo ime na čepinjo, čeprav niti vedel ni, radi katerega zločina je treba Aristida obsoditi. In tako je bil obsojen Aristid, najplemenitejši atenski značaj. Toda obsodba tega pravičnega, plemenitega in nedolžnega moža je bila, kakor je mislil Bilharz, obsodba atenske demokracije, koje napake so privedle grško kulturo do padca. In dodal je, da bodo napake ameriške demokracije privedle do padca tudi staro evropsko kulturo. Povest o Aristidu me je zelo zanimala, toda pri sklepu, ki ga je Bilharz napravil na njeni podlagi, sem moral misliti na Kristjana iz West Streeta in na njegovo breobzirno opombo: «Kaj takega ti je mogel povedati samo evropski zelenec.» Jim je bil prisoten pri tem razgovoru. Bil je strog presbiterijanec ter se je ob vsaki priliki narahčeval iz tega, kar je imenoval Bilharzove rimsko-katoliške nazore. Takrat je omenil Lincolnove besede, «da vlada naroda po narodu in za narod ne more izginiti z zemlje». V Bilharzovo izpodbudo je pristavil, da je vera rimsko-katoliške cerkve od cerkve po cerkvi in za cerkve in da je to pravi vzrok, zakaj Bilharz, ki je bil vzgojen v bogoslovju te vrste, nikoli ne bo mogel razumeti ameriške demokracije. To me je preplasil, kajti pričakoval sem, da se bosta moja najboljša prijatelja dejansko sprijela... Toda to se ni zgodilo.

Veseliho me je, delati dolge sprehode po Broadwayu, kadar sem bil prost. Po eni strani sem šel gor, po drugi pa nazaj. Pregledoval sem vse izložbe knjigoizdajev in prodajalcev umetnin ter gledal najnovejše slike in naslove najnovejših knjig kakor tudi fotografije in slike trenutno znamenitih ljudi. To mi je dajalo približen pregled o tem, kaj se je godilo na ameriskem umstvenem polju. Bilharz ni nikoli hodil z menoj; dejal je, da na mojih potovanjih ni videti nič vrednega. Samo enkrat se mi je posrečilo, da sem ga o priliki opoldanskega odmora zvalil s seboj okoli ogla Cortlandt Streeta in Broadwaya. Upal sem, da

bova srečala neko pomembno osebnost, ki sem jo bil videl že večkrat poprej in jo spoznal, ker sem bil videl njeno fotografijo v neki izložbi na Broadwayu. Ta želja se mi je izpolnila, kajti nenadoma se je pokazal sredi množice na Broadwayu pred nama William Cullen Bryant, avtor «Thanatopsisa»! Bryant je takrat izdajal dnevnik *The Evening Post*, ki je imel svoje uredniške prostore na Broadwayu, ne daleč od Cortlandt Streeta. Pokazal sem ga Bilharzu, ki je pri pogledu na čudovito prikazen velikega pesnika zadrževal sapo in slednjic dejal: «To je edini človek v tej materialistični deželi pisalnih in kosilnih strojev in klepetajočih telefonskih aparatov, ki bi smel sestiti med bogove na Olimpu in bi bil tam dobrodošel sencam velikih grških idealistov.»

Nekega drugega dne se mi je posrečilo, da sem ga vzel s seboj do mestne hiše. Bil je praznik in časopisi so javili, da bosta opoldne tam predsednik Haynes in njegov državni tajnik William Everts. To se je tudi zgodilo. Bilharz in jaz sva stala v veliki množici, toda dobro sva videla predsednika in njegovega državnega tajnika ter čula vsako besedo njiju kratkih nagovorov. Obblečena sta bila kot vsi drugi, toda njiju izrazita obraza in učene besede so me prepričali, da sta na mestu v visokem položaju, kamor ju je poklicala volja naroda. Dnevnik *New York Sun* je bil oster nasprotnik predsednika Haynesa in je objavljajl njegovo sliko na naslovni strani vseh svojih izdaj. Na tej sliki so bile črke besede «prevara» natisnjene preko mogočnega predsednikovega čela. Ko sem ga pa videl stati pred mestno hišo in videl njegovo jasno in pošteno čelo, sem spoznal, da mu dela *New York Sun* kričivo, in prisegel sem, da ga tako dolgo ne bom čital, dokler ne izgine lažniva slika z njegove naslovne strani. Bilharz ni mogel razumeti mojega občudovanja za prizor, katerega priča sva bila: demokratska skromnost najvišjih uradnikov Zedinjenih držav in čisto preprosti sprejem, katerega jima je priredila velika metropola New York, sta izhajala, kakor je mislil, iz pomanjkanja umetniškega okusa s strani prostaške demokracije. Jaz pa sem se spomnil pestrih uniform, obloženih z blestečimi se kolajnami, perjanic in dolgih sabelj kakor tudi številnih zastav, okrašenih s cesarskimi orli, ki jih je bilo videti ob takih prilikah v avstrijskem cesarstvu, in sem dejal Bilharzu, da mi, če je takšna komedija izraz umetniškega občutka, mnogo bolj ugaja skromnost prostaške demokracije. Bilharz je zmignil z rameni ter me pomiloval. Jaz pa sem ga pomiloval, da mora, kot se je ponovno izrazil, preživeti zadnje dni svojega življenja v tem zanj tako nezanimivem delu solzne doline, des Träentalen, kakor je imenoval to zemljo.

Takšna so bila razna nasprotja najinih nazorov, ki so poglobila prepad med nama. On se je oklepal starih nazorov, ki so jih davno minili rodovi zapustili Staremu svetu, jaz pa sem sledil Jimovemu naravni svetlu ter sem skušal povsod, kjer sem le mogel, v Novem svetu na brati novih misli. Radi premnogege študija je Bilharz postal prismojen, sem si dejal, ko sem razmišljal o njegovih čudnih pojmih, ki jih je imel

o Zedinjenih državah. In prišel sem do sklepa, da se njegova zelenska vajenska doba ne bo nikoli končala. Narodna nesreča je za Ameriko, da večina izseljencev nikoli ne dočaka konca svoje zelenske vajenske dobe.

Želel sem imeti občutek, da nisem več zelenec, in tudi nisem hotel dalje poslušati zelenških mnenj, kot so bila Bilharzova, razen njegovih nazorov o grški in rimski zgodovini in kulturi. Njegove oči so bile vedno obrnjene proti sijaju solnca, ki je bilo že zdavnaj zašlo, moje oči pa so nasprotno opazovale vsakdanji solnčni vzhod z istim zanimanjem kot na pašnikih moje domače vasi in vsak solnčni vzhod mi je pokazal v tej meni še neznani deželi nekaj novega. On se je izgubljal v preteklosti, jaz pa sem raziskoval sedanost in sanjal o bodočnosti. Misli sem na Jimove preroške besede, da bom neki dan zrastle preko prilik, ki mi jih nudi Cortlandt Street, in bil prepričan, da je ta dan prišel. Sklenil sem sicer, poiskati si novih prilik, toda jim pa tudi Bilharz sta me kljub svoji nepopolnosti zelo privlačevala in tako sem se le počasi spravil na pot.

Neki dan sem šel iz knjižnice Cooper Uniona preko gornjega dela Boweryja in se spominjal hude zime l. 1874/1875. Na Broom Streetu v bližini Boweryja sem videl nad neko prodajalno napis z imenom Lukanitch. Lastnik te prodajalne, sem si mislil, mora biti Srb in sem zato vstopil, kajti zaželel sem si že po treh letih spet enkrat čuti svoj materni jezik. Bila je prodajalna za železino, v kateri so prodajali predvsem žico in jekleno orodje. Za prodajalno mizo je stal starejši možak, ki se je zelo začudil, ko sem ga pozdravil srbsko. Odgovoril mi je tudi v srbskem jeziku, toda z naglasom, ki me je zelo spominjal na Kosa, mojega slovenskega učitelja v Pančevu. Lukanič mi je pripovedoval, da je Slovenec in da je bil v svoji mladosti krošnjar, «Kranjac», kakor so v moji rodni vasi imenovali slovenske krošnjarje. Na svojih poletnih potovanjih je vsako leto prihajal v mojo domovino, v Banat. «Kranjci» hodijo peš na stotine kilometrov in prenašajo na hrbtu veliko omaro z mnogimi malimi predalčki, katerih vsak ima posebno vrsto blaga: bučike, šivanke, sukanec, peresa in svinčnike, poceni dragulje in živopisane robece, bombaževino, platno in svilo in vsakovrstne stvari, ki jih kmetje radi kupujejo. «Kranjci» so bili priljubljeni v moji rodni vasi in vedno dobrodošli, ker so bili Slovenci. Srbski seljaki v Banatu so radi poslušali «Kranjce», ki so pripovedovali o lepotah slovenskih planin. Ko sem povedal Lukaniču svoje ime, me je vprašal po krstnem imenu mojega očeta, a ko sem mu odgovoril, da se je imenoval Konstantin ter stanoval v Idvoru v Banatu, so se zablestele njegove oči kot dve zvezdi. Krepko me je objel in debela solza mu je kanila na lice, ko je dejal: «Ko će ko Bog?» Pravil mi je, da sta se sprijateljila z mojim očetom pred kakšnimi tridesetimi leti in da je bil večkrat gost v njegovi hiši, kadar so ga vsakoletni krošnjarski pohodi privedli skozi Idvor. Prosil me je, naj pridem v njegovo hišo na

slednjo nedeljo in povabil me je na domače kosilo. Odzval sem se povabilu in spoznal sem njegovo dobro ženo, lepo Slovenko, kakor tudi njega sina in hčerko, ki sta bila oba rojena v Ameriki in bila videti kot mlada poameričanjena Slovana. Njegov sin je bil v zadnjem letniku srednje šole, njegova hčerka pa se je pripravljala za Normal College. Obadva sta bila Američana v vedenju in nazorih, toda oče in mati sta se še vedno držala prekrašnih običajev slovenske domovine, čeprav sta vzljubila Žemljene države, domovino svojih otrok. Sin in hčerka sta rajši govorila angleško, toda veliko veselje sta imela s slovensko glasbo, ki sta jo navdušeno gojila. To je stareše zelo veselilo. V njih domu sta se lepo združevala ameriški in slovenski okusi. Nekoč so me povabili na novega leta dan in našel sem vso rodbino v zelo slikoviti slovenski narodni noši; toda vsi navzoči, celo stari Lukanič in njegova žena in vsi slovenski gostje so govorili angleško. Večina gostov je bila Američanov, ali slovenske jedi so jim šle v slast in imeli so veliko veselje nad slovensko glasbo in slovenskim petjem in plesom. V moje veliko presenečenje so ameriška dekleta, prijateljice gosposdične Lukaničeve, igrale slovenske skladbe izredno dobro, in šinila mi je v glavo misel, da bi večkratni sestanki take družbe kmalu poslovenili ameriško prebivalstvo v bližini Prince Streeta. To sožitje dveh tako različnih kultur me je navdalo z mislimi, s katerimi se še danes bavim.

Lukanič in njegova rodbina so postali moji najboljši prijatelji. Za moje načrte in nade so se prav tako zanimali, kot bi bil član njih družine. Stara gospa je bila dobrega srca in prelila je marsikatero solzo, ko sem ji pripovedoval odlomke iz svoje življenjske povesti od dne, ko sem se bil pred petimi leti poslovil od svojega očeta in svoje matere na parniškem pristanišču ob Dunavu. Povest o ukradeni pečeni goski v Karlovcih, moje prvo potovanje po železnici iz Budimpešte na Dunaj, moji pogovori z železniškim sprevednikom in oholim kolodvorskim načelnikom na Dunaju kakor tudi moja prosta vožnja v prvem razredu z Dunaja v Prago v družbi ameriških prijateljev je njo in tudi njenega soproga zelo zabavala. To povest sem moral večkrat ponoviti njiju slovenskim prijateljem. Ponovno me je prosila, naj povem, kako sem se vozil preko Atlantika in kakšne težave sem imel kot zelenec, kajti polagala je veliko važnost na to, da čujeta to tudi njena otroka. Napravil sem ji večkrat to uslugo in vedno so me poslušali z največjim zanimanjem. V zahvalo mi je dala gospa mnogo malih daril in marsikatero sladkarijo ob nedeljah in praznikih. Moja razlaga ameriške teorije svobode, ki sem si jo ustvaril na podlagi prečitanih knjig in izjav velikih mož, ki so ustanovili to deželo, kakor tudi po borbah svojih treh zelenških let, je našla v Lukaničevi rodbini popolno priznanje. Skladali so se z Jimovim mnenjem, da je ta dežela spomenik velikim možem, ki so jo ustanovili, in ne ene same rodbine, kot so bili Habsburgovci v Avstro-Ogrski. Stari Lukanič mi je predlagal, naj postanem

njegov učitelj za ameriško zgodovino, njegov sin pa se mi je ponudil, da mi preskrbi povabilo ravnatelja neke srednje šole, da bi imel nagovor na dijakne na dan proslave ameriške nezavisnosti. Te ponudbe seveda niso bile preveč resno mišljene, toda dovolj pomembne, da sem postal prepričan, da je moje stremljenje, uživati se v ameriško življenje, našlo priznanje pri ljudeh, katerih mnenje je nekaj pomenilo. V tem sem videl ono prvo priznanje, na katero se je nanašalo prerokovanje mojega sopotnika na izseljenjski ladji, ki je bil dejal: «Kdorkoli si ali karkoli znaš ali imaš, boš najprej zelenec, ko se izkrcas v Novem svetu, in zelenec mora odslužiti svojo zelenško učno dobo, preden se lahko kakorkoli uveljavi.» Dejal sem si: «To je moje prvo, četudi majhno priznanje, in jaz torej gotovo nisem več zelenec.»

Nič več zelenec! Kakšno zaupanje daje to mlademu človeku, rojenemu v tujini, ki je izkusil vse težave svoje zelenske učne dobe! Moje zaupanje je pa temeljilo tudi na drugih vzrokih: imel sem naloženo majhno vsoto pri Union Dime Savings Banki (hranilnici za novce po 10 centov) in ta je bila mnogo tisočkrat večja kot novec, ki sem ga bil prinessel v Castle Garden, ko sem se izkrcal. Razen tega sem se pa bil tudi že nečesa naučil v večernih tečajih Cooper Uniona in glede moje angleščine so mi rekli, da je bila dobra, kar se tiče besednega zaklada in slovnic kakor tudi izgovarjave. Za to sem se moral zahvaliti Bilharzu. Mladi Lukanič mi je zagotavljal, da moje znanje angleščine, matematike in naravoslovja zadostuje za sprejem v «college» (višjo šolo). Prerokoval mi je celo zelo uspešno napredovanje v šoli. Pokazal je pri tem na moj široki prsni koš in krepke rame ter potipal moje trde mišice. «Vi boste v šoli izboren veslač», mi je dejal, «in če ste dober veslač, bodo na Columbijii storili za vas vse, tudi če se ne bi bili od Bilharza naučili toliko latinščine in grščine.» V tistih časih je univerza Columbija stala v veslaštvu zelo visoko. Neko njeno moštvo je zmagalo v Henleyski regati in njegova slika je bila v vseh ilustriranih listih. Videl sem jo ponovno in zapomnil sem si obraz vsakega člana tega slavnega moštva. Mladi Lukanič je bil nad tem tako navdušen, da bi bil najrajši sam vstopil na Columbijjo, če ga njegov oče ne bi bil toliko potreboval v svoji prodajalni železnice. On se je resno trudil, da me odvrne od Nassau Halla in spravi na Columbijjo. To se mu je tudi pospešilo, toda ne toliko radi mojih veslaških nad kakor radi drugih stvari, predvsem radi uradnega imena te univerze, ki se je glasila: «Columbia College in the City of New York». Dejstvo, da je bila univerza sredi New Yorka, je bilo zame odločilno; kajti New York je zame pomenil več kot katerokoli drugo mesto na svetu. Viisk, ki ga je napravil name, ko se je izseljenška ladja bližala pristanu onega jasnega in solničnega pomladnega dne, lko sem šel prvič skozi Castle Garden, vrata Amerike, se mi nikoli ni izbrisal iz spomina. Svojo prvo zmago v Ameriki sem si priboril, ko sem se boril za pravo, nositi svoj rdeči fes.

IV.

Od zelenca do državljana in visokošolca.

Moštvo univerze Columbijе je zmagalo v veslaški tekmi 1. 1878. Takrat sem z Bilharzovo pomočjo že končal precejšen del svoje priprave v grščini in latinščini za Princetonsko univerzo ali, kakor sem jo imenoval, za «Nassau Hall». Postopoma pa sem se odvrtačal od Princetona in približeval Columbijji.

Columbia College je bil tedaj v hišnem bloku med Madison avenijo, Park avenijo in med 45. in 50. cesto v središču New Yorka. Neka projekirana nova zgradba naj bi se, kakor sem zvedel, imenovala Hamilton Hall, na čast Aleksandru Hamiltonu. Takoj, ko sem to čul, sem si preskrbel in prečital njegov življenjepis. Lahko si mislite, kako sem bil navdušen, ko sem zvedel, da je bil Hamilton zapustil juniorski oddetek Columbijе in vstopil, ko še ni imel devetnajset let, kot častnik v Washingtonovo armado in bil z dvajsetimi leti že podpolkovnik in Washingtonov pribočnik! Kako je to vplivalo na domišljijo mladega človeka! Malokatera povest me je tako navdušila kot življenje Aleksandra Hamiltona. Vsak mladi Američan, ki se pripravlja za univerzo, bi moral prečitati njegov življenjepis.

Ni pa mogoče prečitati zgodovine Hamiltonove mladosti, ne da bi čitatelj zadel na ime drugega velikega dijaka Columbijе, na Johna Jaya, prvega od kongresa imenovanega tajnika za zunanje zadeve in prvega od Washingtona imenovanega vrhovnega sodnika Zedinjenih držav ter marljivega sotrudnika sijajnega Hamiltona. Kancelar Livingston, drugi slavni dijak Columbijе, je prvič zaprisegel predsednika Washingtona na ustavo; uredil je tudi zadevo nakupa države Louisiane od Francije. Čim bolj sem proučeval zgodovino Hamiltonovega časa, tem bolj sem spoznal, kako velikanski vpliv so imeli učenci Columbijе v onem času. Ker Cortlandt Street ni daleč od cerkve sv. Trojice, sem šel tja, da si ogledam na pokopališču Hamiltonov grob. Ta spomenik je zbudil v meni prvo slutnjo o odnošajih med cerkvijo sv. Trojice in univerzo Columbijjo. Kmalu pa sem našel mnogo več vezi med obema velikima institucijama.

Kadarkoli sem na svojih dolgih sprehodih v gornji del mesta prišel mimo Columbijе in gledal, kako raste gradnja Hamilton Halla, sem mislil na te tri velike dijake Columbijе. Kateri čitatelj Hamiltonovega življenja ne bi gledal Hamilton Halla na Madison aveniji, ne da bi se spominjal velikanskih bojev obeh mladih rodoljubov, Hamiltona in Madisona, za obrambo federalistične ustave nove ameriške republike? In tako se je zgodilo, da so moji spomini na Nassau Hall v Princetonu vedno bolj bledeli, a vendar ne popolnoma izginili. Znamenita veslaška zmaga columbijskega mostva v Henleynu ni bila edina, ki bi mogla imeti takšen vpliv name. Vplivali so tudi trije veliki Newyorčani iz

revolucijske dobe, ki so bili gojenci univerze «Columbia College in the City of New York». Columbia je takrat imela posebno šolo za rudarstvo in inženjerstvo, ki je bila ločena od univerze. Jaz sem bil za to tehniko mnogo bolj pripravljen kakor za univerzo, in to radi svojega večernega štiva v Cooper Unionu in svojega prirojenega nagnjenja do naravoslovnega študija, toda predstavljal sem si, da plava duh Hamiltona, Jaya in Livingstona samo nad poslopji Columbijske univerze.

Bilharz se je veselil, ko sem mu povedal, da sem sklenil posvetiti se klasičnemu študiju ter se tako pripraviti za univerzo Columbijjo, in čestital je samemu sebi, kakor sem pozneje spoznal, da mu je uspelo odvrniti me od občudovanja onega, kar je sam imenoval znanstveni materializem. Stari dobričina ni vedel, da sem prav tedaj prebil mnogo ur svojega prostega časa s čitanjem Tyndallove knjige «Topploita kot oblika gibanja» kakor tudi njegovih slavnih predavanj o zvoku in luči, ki jih je imel z velikim uspehom v Zedinjenih državah v sedemdesetih letih. Ti poljudni opisi fizikalnih pojavov so bile pesmi v prozi, ki sem jih bil že enkrat omenil. Druga podobna knjiga mi je prišla takrat v roke v knjižnici Cooper Uniona. Še sedaj imam en izvod, ki sem ga dobil v dar pred več kot tridesetimi leti od pokojnega generala Thomasa Ewinga. Ta knjiga ima naslov «The Poetry of Science» (Poeza naravoslovnih ved), njen pisatelj je Robert Hunt. Izšla je 1. 1848. Začenja se s temile verzi iz Miltona:

«Kako divna je božanska filozofija!
Ni-rezka in trpka, kot menijo bedaki,
temveč lepo doni kot Apollonova lira;
večna pojedina je nektarskih naslad,
pri kateri ni sirovega prenašičenja.»

Tyndalova in Huntova dela so vplivala tedaj na mojo domišljijo enako kot Miltonov «Izgubljeni raj» ali «Hiawatha» Longfellowa in «Topsais» Williama Cullena Bryanta. Ti so me prepričali, da Slovani niso, kakor sem si predstavljal, edini narod, ki vidi pesniško stran znanosti, temveč da jo vidi vsakdo, kajti po svoji abstraktni strani je znanost pesništvo, božanska filozofija, kot jo imenuje Milton. Znanost je hrana, ki ne hrani samo človeškega telesa, temveč tudi dušo. To je bil moj najljubši razlog, s katerim sem branil znanost proti Bilharzovim napadom.

Pod njegovim vodstvom sem naglo napredoval v grški in latinski slovnici, še preden sem se odločil, da vstopim na Columbijjo. To je bilo vprašanje spomina in razuma. Moj spomin se je bil jezikovno izborno vežbal skozi več let, ko sem se učil obvladovati angleščino z njeno muhasto pisavo in izgovarjavo. Tako muhasta pa ni bila slovnica klasičnih jezikov, ki so se mi zdeli točni in natančni kot Euklidovi geometrijski izreki. Mislim, da se Hadleyjeva grška slovnica ne razlikuje dosti od geometrije Davisa Legendra. V matematiki sem bil

vedno močan in Srbi imajo sploh dober spomin. Zato sem prav lahko napredoval v svojem klasičnem študiju pri Bilharzu.

V teku časa sem spoznal, da je bil moj vstop na Columbiju, kar se tiče mojega študija, prav lahek. Toda nastali so spet stari pomisleki, ki sem jih imel že pred tremi leti, ko se je vlak, ki me je vozil od Nassau Halla v Bowery, blizal New Yorku, pomisleki namreč radi «družabne nepriljubljenosti». Nisem je mogel točneje označiti, toda čutil sem jo. Skušal bom, da tu opišem svoje misli. Univerza Columbiju, hčerka velike cerkve sv. Trojice, alma mater mož, kot so bili Hamilton, Jay in Livingston in mnogo drugih visokih gospodov in učenjakov, ki so odločevali o usodi te velike države — ali more ta veliki ameriški zavod, tako sem spraševal samega sebe, dopustiti, da se neotesan srbski izseljenec sprejme med njegove dijake? Ali morem jaz, prostaški nastavljenec biskvinske tovarne, postati njegov gojenec? Mislim sem na prvi stavek izjave ameriške nezavisnosti, toda to me ni prepričalo, da sem enako vredne ameriškega mladeniču, ki se je bil naučil vsega potrebnega za sprejem na Columbiju. Prepričan sem bil, da zahtevajo razen sprejemnega izpita še marsikaj drugega, za kar ni nikakršnih sprejemnih pogojev. Univerza, ki je vzgojila Hamiltona in Jaya, je gotovo pričakovala še mnogo drugega, česar sem vedel, da nimam in se tudi ne morem naučiti iz knjig. Skok iz Cortlandt Streeta na univerzo Columbiju, od Jima in Bilharza do patriarhalnega predsednika Barnarda in slavnih profesorjev na univerzi Columbiju se mi je zdel kakor skok preko njenih velikih in častitljivih tradicij. Stari Lukanič, njegova rodbina in njeni ameriški prijatelji so mi sicer zelo olajšali začetek in mi pomagali premestiti ta široki prepad. Toda čim bolj sem občeval s temi ljudmi, ki so bivali okoli skromnega Prince Streeta, ne daleč od Boweryja, tem bolj sem videl svojo nepopolnost v tem, kar sem izpomanjkanka boljšega izraza imenoval «družabno nepriljubljenost». «Kako se bom počutil,» sem se spraševal, «ko bom začel občevati z mladenci, katerih stari žive na Madison aveniji in na 5. aveniji in katerih predniki so bili prijatelji Hamiltona in Jaya?» Bil sem prepričan, da jim dajejo njih tradicije nekaj, česar jaz nimam, čeprav so bile moje srbske tradicije podobne ameriškim. Moja rojstna vas je tradicije jako uvaževala, in vedel sem, kako zelo bi zamerili idvorski seljaki tujcu, ki ne bi soglašal z njih tradicijami, če bi se hotel naseliti v njih zgodovinski vasi.

Ko sem ob svojem prvem izkrcanju motril izseljence v Castle Gardenu, sem občutil, da v tem kraju tradicije ne pomenijo dosti. Toda glavna pridobitev moje zelenske dobe je bilo spoznanje, da obstoje velike ameriške tradicije in da so ugodne prilike za napredovanje nedosegljive za takšne izseljence kot je Bilharz, ki ne razumejo smisla in pomena ameriškega življenja. Vilina mati na delawarski farmi, moje skušnje s Kristjanom z West Streeta in Jimove male propovedi v kurilnici na Cortlandt Streetu so mi globoko vtisnile te

misli. Duh mladega Srba z vojaške granice je bil seveda zelo sprejemljiv za vtiske te vrste. Moje spoštovanje tradicij lastnega naroda me je vzgojilo do tega, da sem spoštoval tradicije dežele, katere državljan sem hotel postati, in to me je zelo skrbelo, kajti moja kulturna izobrazba ni mogla stati na isti višini kot izobrazba dijakov, ki so bili vzgojeni v ameriških tradicijah. Moje poznejše skušnje so mi dokazale, da je bila moja skrb upravičena.

Omenil sem že, da sem malo prej, preden sem pobegnil iz Prage in se spravil na pot proti Zedinjenim državam, čital prevod romana «Strica Toma koč»a, ki ga je napisala Harriet Beecher Stowe. Priporočala sta mi ga bila moja ameriška prijatelja, ki sta mi plačala vožnjo v prvem razredu od Dunaja do Prage. Dejstvo, da sem omenil ime te velike žene skupaj z imenom Lincolna in Franklina, ko so me vprašali po Američanih, o katerih kaj vem, mi je pridobilo naklonjenost izseljenskih uradnikov v Castle Gardenu, ki bi me bili sicer poslali nazaj v Evropo. Ime te žene se je bilo globoko vtisnilo v moj spomin. V onih dneh je newyorški tisk mnogo pisal o znamenitem procesu med Beecherjem in Tiltonom. Ko sem pa čul, da je bil Henry Ward Beecher brat pisateljice «Strica Toma koč», sem si že ustvaril o Tiltonu svoje mnenje, ki ga noben sodnik ali sodni dvor ne bi bil mogel spremeniti. Beecherjeva fotografija, ki sem jo videl na svojih sprehodih po Broadwayu, me je potrdila v mnenju, da je brat vreden svoje velike sestre. Mladi Lukanič in njegova sestra sta poznala Beecherjev sloves in, dasi sta bila verna katoličana, sta me prav rada spremlila na mojem prvem romanju v Beecherjevo cerkev Plymouth Church, kjer sem prvokrat videl velikega govornika.

Njegova glava je bila podobna levji in njegovi dolgi sivi kodri, ki so mu segali skoro do ramen, so ta vtisk še povečali. Notranjost cerkve je ustrezala njegovi mogočni osebnosti. Velikanske orgle za in nad prižnico so bile ubrano glasbeno ozadje za prekrasno petje močnega zbora. Občutil sem, da me hoče presunljivo godba spraviti v pravo razpoloženje za propoved, ki jo je takoj nato imel veliki govornik, in nisem se motil. V propoved niso bila vpletena bogoslovna razmišljanja, bavila se je z navadnimi vprašanji človeškega življenja in s človeškimi navadami, ki ga določajo. Bila je dramatska in pesniška predstava malih propovedi, ki jih je Jim imel v kurilnici na Cortlandt Streetu, toda v zelo preprosti obliki. Dejstvo pa, da sem našel mnogo duševnih vezi med cerkvijo v Plymouthu in Jimovo skromno kurilnico, mi danes kaže, zakaj je Beecher sreca navadnih ljudi tako globoko ganil. Pomagal jim je reševati nekatera življenjska vprašanja, enako kot je Jim meni pomagal pri mojih. Jim seveda ni bil izobražen možak in delil je drobce svoje praktične življenjske filozofije na isti neskrbni način, kot je metal z lopato premož v ogenj pod kothl. Beecher pa je bil velik govornik in velik pesnik, ki je podajal svojim poslušalcem vsako zrnce življenjske filozofije z vso silo svoje mogočne osebnosti in z vso lepoto,

ki jo je mogla dati domišljija pesniške narave. Ko sem ga poslušal, sem občutil, kako me spreletava mraz. Vplival ni samo ugodno na moj razum in na moj duh, temveč tudi na moje telo, brezdvomno radi pospeševanja krvnega obtoka, ki ga je povzročila duševna osvežitev. Bilharz je, čeprav je bil strog katoličan, priznal, ko je bil večkrat čul Beecherja, da so velike propovedi možne celo brez vsake bogoslovne pri-mesi. «Seveda,» je dejal na svoj običajni dramski način, «vse to premore samo pesniška duša, ki ji genij daje peroti.» To je bilo veliko priznanje za moža njegove izobrazbe in duševnosti.

Jim, ki je bil strog presbiterianec, se je veselil, da sem za svoje verske pobožnosti izbral kongresionalno cerkev, in stari Lukanič mi je priznal, da se bosta njegova otroka izneverila katoliški veri svojih prednikov, ako ju bom še večkrat pregovoril, naj gresta z menoj v Plymouth Church. Jaz pa sem čutil, da me vpliv Beecherjevega genija nikoli ne bo odvrnil od sv. Save in pravoslavne vere moje matere, kajti Beecher je propovedoval vsemu človeštvu in ne samo eni veroizpovedi. Njegove besede so bile kot oživljajoči solnčni žarki, ki enako obsevajo vse stvari. V njem sem videl živ vzor tistih Amerikanov, ki so bili, enako kakor Hamilton, Jay, Livingston in drugi veliki možje, o katerih sem čul na razstavi v Philadelphiji, duševni in umstveni velikani revolucijske dobe. Moj študij zgodovine Hamiltonovega življenja mi je pokazal, da je bilo številno teh velikinov znatno. Mnogi med njimi so podpisali izjavo ameriške nezavisnosti. Nisem si mogel kaj, da ne bi videl v tem ugodnega znaka za veliko bodočnost Amerike. Kakšen duševni velikan je moral biti Lincoln, sem si dejal, ko sem čul, s kako globokim spoštovanjem je o njem govoril Beecher. Beecher je bil zame solnčni vzhod, kateri je razpršil meglo, ki je meni, enako kot drugim tujcem, branila videti jasne obrise ameriške kulture.

Štiri leta poprej sem prvič prisotstvoval ameriški službi božji v Delaware Cityju in odšel z vtiskom, da ne stoji glade bogočastja Amerika tako visoko kakor srbska cerkev. Beecher in njegova Plymouth Church sta pa popolnoma spremenila moje sodbo. Beecherjeva cerkvena občina se mi je zdela kot čebeljak, poln bitij, katerih srca so bila napolnjena z medom. Vsako izmed njih me je spominjalo na Američana, ki sta postala moja prijatelja na dunajskem kolodvoru in me rešila avstrijskega uradnega zmaja, kateri me je hotel poslati v ječe vojaške granice. Trdno sem hil uverjen, da propoveduje Beecher nov evanĝelij, ameriški evanĝelij človečanstva, isti evanĝelij, ki ga je propovedovala njegova slavna sestra. Zdelo se mi je, da je vsak član njegove cerkvene občine zvest učenec te vere.

Eden njegovih učencev milega srca je bil dr. Charles Shepard iz Columbia Heights (Brooklyn). On in njegova rodbina so bili, če se ne motim, unitarijske vere, toda večkrat so prihajali v Plymouth Church, ker so zelo občudovali Beecherja. Shepardovi so bili, kakor sem mislil, rodbina svetnikov. Velikodušnost, nežnočutnost in strog duševni red so

viadali v njih vzornem domu. Ko sem dobremu zdravniku razkril svoje uvertje, mi je ponudil pomoč. Bil je navdušen zagovornik zdravilne moči vode v zvezi s primerno hrano in popolno vzdržnostjo alkohola in duhana. «Čistoča je najbližja podobnost Bogu», je bilo njegovo geslo in pod čistočo je razumel, da je človek prost vseh vrst umazanih navad. Njegova načela so z uspehom praktično uporabljali v njegovem zavodu za zdravljenje z vodo, ki je bil znamenit in je zelo prospeval. Njegov zelo stari oče, ki je imel nad osemdeset let ter je upravljal zavod, je potreboval pomočnika. Dr. Shepard mi je ponudil to službo ter dejal, da bo prosil kakega svojega prijatelja, naj me pripravi za vstop na Columbio. Njegov prijatelj je bil profesor Webster, ki je poučeval grščino in latinščino na Adelphi akademiji v Brooklynu. Kar poskočil bi bil od veselja pri tej ponudbi, čeprav sem malo okleval, ker sem moral zapustiti Jima in Bilharza. Toda Jim je odobral moj sklep in ponovil svoje preroške besede, da bom kmalu zrastel preko prilik, ki jih nudi biskvinitna tovarna New England. Bilharz je izrazil svoje zadovoljstvo, da je sodeloval pri mojem napredku, in to je tudi v istini storil, ne samo s tem, kar je poveličeval, temveč tudi s tem, kar je obsojal. V obojem je bil iskren in njegova hvala je temeljila na redkem znanju klasičnega slovstva, medtem ko je njegovo obsojanje izhajalo iz njegovih predsodkov do znanosti in ameriške demokracije. Pravo skrivnost njegovega vpliva na mojo domišljijo pa bom odkril pozneje.

Profesor Webster je bil vzoren vzgojitelj. Njegovi učenci so bili dečki in deklice iz nekaterih najboljših rodbin v Brooklynu. Njih učitelj je bil zanje apostol klasične kulture, za katero so se zelo zanimali, deloma tudi zato, ker so občudovali svojega priljubljenega učitelja. Dal mi je najprej samemu nekaj učnih ur, potem pa me je povabil, naj prihajam k njegovim grškim in latinskim uram, kjer so me dečki kakor tudi deklice sprejeli prav priščno. Enako kot jaz so se pripravljali za višje šole. Pohajal sem k tem uram trikrat na teden in vse sem zelo zabaval s svojo evropsko izgovarjavo grščine in latinščine. Te sem se navadil od Bilharza, ki me je bil tudi naučil predavati grške in latinske heksametre s posebnim poudarkom. To je veselilo profesorja Websterja in njegove učence. Predavanje grških in latinskih verzov v brezhibnem ritmu je bilo vse, kar sem mogel najprej auditi za zabavo svojih součencev. Pozneje sem jih zabaval s srbskimi pesmimi in plesanjem kola. Storil sem vse, da bi pozabili, da sem barbar z Balkana; vsi pa so mi zatrjevali, kot bi bili čitali moje misli, da dajem Adelphi akademiji več, kakor dobivam v zameno. Jaz pa sem vedel, da ni tako. Čutil sem, da me družba teh krasnih dečkov in deklet in profesorja Websterja holje pripravlja za Columbio kot vsa znanost, ki sem jo sploh kdaj čital iz knjig.

Dr. Shepard in njegova rodbina so videli naglo spremembo v meni in njih ponovno priznanje mi je dajalo pogum. Ko sem se spoznal z dr. Shepardom, je bil navdušen za Turke, kadarkoli je pogovor na-

nesel na balkansko vojno, ki je tedaj divjala. Menil je, da so Srbi uporno in barbarsko pleme. V začetku l. 1879. pa se je stopnjema nagibal na srbsko stran in ponosen sem bil, da je bila to edino moja zasluga. Smatral sem priznanje njega in njegove rodbine za najboljši dokaz uspeha svojih prizadevanj, razumeti bistvo ameriškega življenja. Ta uspeh je pomenil zame v mojem pripravljanju za visoke šole mnogo več kot uspeh v mojem študiju.

V medšolski lahkoatletski tekmi sem se prostovoljno javil za tek na deset milj in zmagal brez poprejšnjega vežbanja. Od onega dne so me prijatelji na Adelphi akademiji smatrali za enega svojih in name je vplivalo zelo vzgojevalno, da so hvalili mojo zvestobo do njih in njih zavoda, ko sem se boril na sportnem polju za barve Adelphi akademije. Dečki in dekleta zavoda so pripovedovali bajke o mlademu Srbu, ki je zmagal v teku na deset milj brez poprejšnjega vežbanja. Če začenjajo mladi in navdušeni prijatelji praviti o nekom takšne bajke, potem gotovo pride naprej. Toda bajke so nevarne uspanke, če človek pazno ne bdi. Po tej skušnji sem spoznal, kaj je menil mladi Lukanič, ko mi je razložil, kaj bi zame mogli pomeniti na Columbiju uspehi v veslanju, četudi ne bi znal dosti grščine in latinščine. O tem pa sem bil še bolj prepričan, ko so me skušali dečki Adelphi akademije, ki so hoteli vstopiti na univerzo Yale ali Princeton, na vse načine prepovoriti, da se vpišem na eno izmed njiju. To mi je dajalo veliko zaupanja in precej zmanjšalo mojo skrb glede «družabne nepraviljenosti». Toda odgovoril sem jim, da je univerza Hamiltona, Java in Livingstona v New Yorku pristan, v katerega jadram, Beecherjeva cerkev v Brooklynu pa eno izmed sider, ki me tu drže; kar se pa tiče Beecherja, sem rekel, da je zame del Columbijе.

Bližale so se poletne počitnice l. 1879. in vedel sem, da bodo vsi moji prijatelji iz akademije zapustili New York in Brooklyn ter odšli na deželo. Mene v Brooklynu ni zadrževalo nič drugega kakor služba pri dobrem dr. Shepardu. Dal mi je dopust, ko sem mu povedal, da želim vse poletje posvetiti študiju, tako da bi mogel na jesen z dobrim uspehom opraviti vse sprejemne izpite. Dobri reči bi me oprostili vse šolnine na Columbiju, kar je bilo zame velikanske važnosti. Poslovil sem se od dr. Sheparda in se preselil v svojo poletno «vilo», kot sem jo imenoval v šali, ob Passaic Riverju v bližini Rutherford Parka v New Jerseyu. Ta podeželska hišica je stala na bregu reke in v njej že dolgo časa ni nihče stanoval. Oskrbovala jo je stara Danka, ki je stanovala v bližini. Imela je dve kravi in mnogo kokoši in rac ter je prodajala sirovo maslo in perutnino. Njen sin Christopher je trgoval z drvmi v Passaicu, Bellevillu in Newarku v državi New Jerseyu. Starša ni imela ničesar proti temu, da stanujem v hišici toliko časa, da dobi stalnega najemnika, in pristala je na to, da me oskrbuje proti tedenskem plačilu. Sprejel sem njene zahteve pod pogojem, da odplačujem del svoje oskrbovalnine z žaganjem drv, dopolne od desete do dvanaajste

ure in popoldne od štirih do šestih. Proti temu je imela najprej pomisleke in mi slednjič priznala skrb, češ, da mi bo žaganje pred obedi napravilo takšen tek, da ji bom pojedel hišo in dom. Slednjič sva se dogovorila, da poskusiva en teden: po preteku tega časa sva bila oba z uspehom zadovoljna. Ona je skrbela zame, jaz pa sem ji za trgovino njenega sina našagal in nacepil več drv, kot je bila sploh kdaj pričakovala. Delavec, ki je bil najet za žaganje, je moral več delati, da me je dohitel. Imel sem veliko veselje nad delom, ker je bilo izborna telesna vaja, in veselilo me je, našagati čim več drv. Stara gospa je bila navdušena zaradi nepričakovanega uspeha. Vsakikrat, ko sem končal svoje dveurno žaganje in cepljenje, sem skočil v Passaic River ter plaval in se potapljal. Tako sem imel na koncu poletja železne mišice in bi bil mogoč tudi v teku na dvajset milj zmagati brez vsakega poprejšnjega vežbanja. To je bila zelo dragocena pridobitev za začetek mojega vseučiliškega študija. Mišice in telesna moč so nekaj imenitnega pri vstopu na univerzo in za ves čas univerzitetnega študija. Razni dogodki za časa moje visokošolske dobe so prispevki k zanimivi zgodovini sporta na ameriških univerzah. Pozneje jih bom omenil, četudi bo morda kdo v njih videl samohvalo. To je nekaj značilno ameriškega in na evropski celini popolnoma neznanega.

Vsak dan sem posvetil osem ur učenju: tri ure sem se zjutraj učil grščine, tri popoldne latinščine in dve zvečer drugih predmetov. To so bile zelo koristne poletne počitnice, ki so trajale nad tri mesece ter me stale samo trideset dolarjev. Ostalo sem plačal z žaganjem in cepljenjem drv. Kadar čitam, kako si pregnani nemški cesar Viljem krajša svoj čas v Doornu z žaganjem in cepljenjem, se spomnim svojega poletnega dela l. 1879. ter se sprašujem, kdo mu je pač mogel izdati moj postopek!

Zadnji teden meseca septembra tistega leta sem se javil na univerzi Columbiju za sprejemni izpit. Bil je usten in izpraševali so profesorji sami in ne mlajši docenti. Prva dva speva. Ilijade, izvzemši seznam ladij, in štiri Ciceronove govore sem znal na izust. Moj prosti čas v «vili» ob Passaic Riverju mi je bil dovolil to prijetno umstveno telovadbo. Hotel sem se postaviti pred Bilharzom s svojimi grškimi in latinškimi predavanji, da ne omenim čudovitega duševnega užitka, ki ga ima mlad dijak pri glasnem čitanju in predavanju Homerovih in Ciceronovih besed. Profesorji so se zelo čudili ter me vprašali, zakaj sem se toliko trudil. Dejal sem jim, da to ni bil nikak trud zame, ker Srbi ljubimo predavanje lepih pesmi. Tako na primer znajo črnogorski Srbi na izust večino pesmi svojega slavnega pesnika Njegoša in predvsem njegovo veliko junaško pesnitev «Gorski venec». Pravil sem jim tudi o nepismenem Babi Batikinu, guslarju svoje rodne vasi, ki je znal na izust večino starih srbskih narodnih pesmi. Rekel sem profesorjem, da hočem poleg tega v grščini in latinščini dobiti čim boljši red, da bom oproščen šolnine. Povedal sem jim tudi, da me za ostale predmete ne

skrbi, in zagotavljali so mi, da lahko računam na prost pouk. Izpiti iz ostalih predmetov mi niso delali težko, kar sem se imel zahvaliti Bilharzu in pouku v večernih tečajih Cooper Uniona. Nekaj dni pozneje mi je sporočila vseučiliška pisarna, da sem sprejet za dijaka na univerzi Columbij in da sem popolnoma oproščen šolnine. Na ta imenitni dan ni bilo v Zedinjenih državah srečnejšega človeka od mene.

Šolsko osredje, ki sem ga našel tedaj na Columbij, je bilo zame polno novih vtiskov. Najprej tega življenja sploh nisem razumel in sem si mnogo stvari tolmačil napačno. Nekaj dni pred začetkom predavanj sem iskal penzijo, kjer bi bil na stanovanju in hrani, medtem ko so moji tovariši postopali okoli visokošolskega poslopja ter se pogovarjali, kateremu dijaškemu društvu naj pristopijo in kako naj postavijo obrambo 'freshmenov' (brucov) proti 'sophomorum' (starejšim dijakom). Novinci, ki so prihajali iz istih pripravljalnih zavodov, so se zbirali v skupinah in se v živahnih pogovorih organizirali. To so bile vodilne skupine in od vseh drugih novincev se je pričakovalo, da jim bodo sledili brez obotavljanja. Odpor ali ravnodušnost so smatrali za pomanjkanje smisla za skupnost. Ta duh skupnosti je bil posebno potreben novincem, kajti zanje je bila velika skupna nevarnost, namreč 'sophomori'. Videl sem, kako se okoli mene nekaj mrzlično naglo pripravljala, toda pomena tega delovanja nisem razumel in ostal sem ob strani, kot bi bil tujec in ne član letnika novincev, ki so mi ga novinci sami opisali za najboljši novinski letnik v zgodovini univerze Columbij. 'Sophomori' so temu oporekali; na naravnost izzivalen način, zaradi česar je nastalo nasprotje. Nihče se ni brugal zame in nihče me ni poznal, ker nisem prišel iz katerekoli šole, ki pripravljala dečke za Columbij. Nekega dne sem videl na 'campusu' (univerzitetnem dvorišču) dve veliki množici bojevityh mladeničev, ki sta se zaletavali druga v drugo kot morski valovi, ki udarjajo in se odbijajo od skalnega obrežja. Bruci so branili neko palico proti divjim napadom 'sophomorov'. Univerzitetni vratar Mihael, ki je stal poleg mene, mi je razložil, da je to zgodovinski 'Columbia cane rush' (tek za columbijško palico). To ni bil nikakšen pretep, ki bi se končal z razbitimi nosovi in zateklimi očmi, temveč živahno suvanje in prerivanje na vse strani, pri katerem so se skušali 'sophomori' polastiti palice, ki jo je držal krepak novinec, obdan od jake čete tovarišev. Ti so jo prav tako branili, kot bi straža fanatičnih menihov branila svete relikvije velikega svetnika. Ta skupina novincev je bila središče rvanja in je stala tu kot visoka skala sredi razburkanega morja. Suknje in srajce so trgali z ramen junaških borecev, katerih eni so napadali osrednjo skupino, drugi jo pa branili, toda niti ene žal besede ni bilo čuti in nihče ni imel namena, prelivati kri. Člani višjega in nižjega letnika so bili sodniki. Vrtar Mihael, ki je poznal vsakogar na univerzitetnem dvorišču, kakor pozna ovčji pastir svoje ovce, me je vprašal, ali sem novinec, in ko sem to potrdil, me je takoj zopet vprašal, zakaj za božjo voljo vendar nisem

pri tekmah in ne branim svojih tovarišev. Pogledal me je tako vznemirjeno in tesnobno, da sem si bil takoj svest resnega prestopka proti starim običajem Columbij. Hitro sem stekel sukunjo in oskrobljeno srajco ter se vrgel v divje valovje 'sophomorov' in novincev in skoraj bi se bil pretolkel do osrednje obrambe novincev z namenom, da jim pomagam, da me ni eden 'sophomorov' z imenom Frank Henry, zagrabil in sunil nazaj ter mi zaklical, da nimam pravice, predreti tako pozno vrste sodnikov. Jaz nisem poznal pravil iger, sunil sem ga v stran in spoprijela sva se. Pozneje sem zvedel, da je bil najmočnejši dijak univerze Columbij, toda moje drvarsko delo na bregu Passaic Riverja me je napravilo za odpornega nasprotnika. Rvala sva se in rvala in rvala bi se bila do solnčnega zahoda kot kraljevič Marko in Musa Kesedžija, če ne bi bili sodniki izjavili, da se je 'tek za palico' končal neodločno. Glavna prireditelj je bila končana in zato tudi stranska prireditelj, ki sva jo imela Henry in jaz, ni imela nobenega smisla več. Prenehala sva in si podala roke. Priznal je, da je bil vesel, da se je boj končal; jaz sem bil pa tudi. Dejal je svojim tovarišem, da bi se bil končal 'tek za palico' drugače, 'ako bi bili izbrali tega strašnega Turka za člana obrambnega moštva novincev'. Odgovoril sem mu, da sem Srb in ne Turek, a on se je opravičil, rekoč, da ne razlikuje dobro različnih plemen na Balkanu. 'Toda, kateregakoli plemena ste,' je dejal, 'postali boste dober tovariš, ako se naučite 'to play the game' (ravnati se po pravilih igre). Kako imeniten nasvet visokošolca! 'Play the game', kako čudovit izraz! Dolgo sem razmišljal o njem in čim bolj sem ga proučeval, tem bolj sem bil uverjen, da se dá ena plat ameriške zgodovine izraziti s temi tremi besedami. Noben tujec ne more razumeti te dežele, ako ne pozna izčrpnega pomena teh besed, ki sem jih prvič čul od dijaka univerze Columbij. V noben tuj jezik se ne dajo prevesti te besede v svoji kratki točnosti in obenem s polnim pomenom izvornika. Ko sem jih čul, sem se spomnil snažilcev čevljev in raznašalcev dnevnikov, ki so bili pred petimi leti nastopili kot nepristrani sodniki, ko sem branil svoje pravo, nositi rdeč fes. 'To play the game' v soglasju z najboljšimi tradicijami dežele, ki mi je nudila vse svoje prilike, je bil vedno moj nazor o poameričanjenju. Toda koliko izseljencem je mogoče to dopovedati?

Malo po tem dogodku je stopil k meni poveljnik moštva novincev in mi dejal, naj pristopim k njim. Spomnil sem se mnenja mladega Lukaniča o veslaškem moštvu Columbij in zato me je ta ponudba zelo mikala. Toda na žalost sem imel samo tri sto enajst dolarjev v početku svoje visokošolske študijske dobe, in vedel sem, da ne bom imel časa za druge stvari, ako hočem na podlagi dobrih redov obdržati oproščenje šolnine in obenem služiti denar z delom za vsakdanje življenjske potrebe. 'Študirati, služiti denar, a ne udeleževati se visokošolskega življenja izven predavalnic — ali imenujete to akademsko vzgojo?' me je vprašal poveljnik moštva novincev, ki je bil ves presenečen zaradi

mojega odgovora, kajti bil je sin bogatih staršev in ga ni razumel. Priznal sem, da ima popolnoma prav, pristavil pa, da nisem v položaju, izkoristiti vseh prilik, ki mi jih nudi Columbija, in da sem prav za prav zelo veliko več dosegel, kot bi mogel izseljenec pričakovati. Bil je ganjen in čutil sem, da sem si pridobil novega prijatelja. Posledica tega pogovora je bila, da me moji tovariši niso nagovarjali, naj sodelujem pri katerikoli akademski zabavi, ker so se bali, da bi mi bilo mučno, ako bi ne mogel ugoditi njihovim prošnji. Bili so mi naklonjeni, toda pogrešal sem njihov družbo in tako zamudil v svojem prvem univerzitetnem letu mnogo one izborne vzgoje, ki jo nudijo ameriške visoke šole svojim dijakom.

Na koncu prvega šolskega leta sem dobil dve nagradi po sto dolarjev, eno za grščino in eno za matematiko. Priboril sem si ju pri težkih izpitih in pomenili sta precejšen šolski uspeh, vendar sta vzbudili malo zanimanja pri mojih tovariših. Uspehi pri izpitih so se smatrali za osebno zadevo posameznih dijakov in ne za zadevo njegovih tovarišev. Nagradi sta bili v istini edini denar, s katerim sem mogel računati, da se prerinem skozi drugo šolsko leto. Vendar pa proračun za to leto še ni bil krit in iskal sem zasluzka za dolge poletne počitnice. Dela v mestu nisem hotel. Moje lansko žaganje drv mi je bolj ugajalo. Zato sem šel k svojemu prijatelju Christopherju, prodajalcu drv v Rutherford Parku, in sklenil z njim dogovor, v katerem sem se obvezal, kositi seno po raznih delih planjave Hackensacka. Noben columbijski športnik ni imel boljše prilike, razviti svojih mišic na hrbtu in na laktech, kakor sem jo imel jaz tisto leto. Dobro sem jo izkoristil in zaslužil sem pet in sedemdeset dolarjev.

V začetku svojega «sophomorskega» leta sem pričakoval «cane rush», ki se je vršil po stari columbijski navadi med «sophomori» in novinci vsako akademsko šolsko leto, in bil sem pripravljen nanj; tudi sem vedel, kaj pomeni «to play the game». To pot je moral moj letnik napasti in navdušeno sem pomagal. Mišice, ki sem si jih bil ojačil pri košnji, so se izkazale za zelo učinkovite, čigar posledica je bila, da sem knahtu imel palico novincev na tleh in da sem ležal na njej tako, da so jo pokrivala moje prsi. Pritisk dvajsetih novincev in «sophomorov», ki so se bili nagromadili nad menoj, je bil tako silen, da sem mislil, da mi bo palica prodrila prsni koš in pljuča. Že sem menil, da je prišla moja zadnja ura. K sreči so sodniki odstranili gručo mladeničev, ki se je borila nad menoj, in spet sem lahko prosto dihal. Nekateri novinci so ležali poleg mene in z rokami držali palico, poleg njih pa je delalo isto enako število «sophomorov»; zato so izjavili sodniki, da je igra neodločena. Nihče si ni želel, da se «cane rush» ponovi, in zato so predlagali novinci, naj se uredi vprašanje premoči letnikov z rvalno tekmo v treh spoprijemih. Imeli so velikega tovariša, ki se je bil že proslavil kot rokoborec. Radi tega je zasmehovalno izzival starijšje letnike. Tovariši mojega letnika so se posvetovali, koga naj po-

šljejo proti novinskemu velikanu, toda bilo je videti, da mu nihče ni kos. Slednjic sem se javil jaz prostovoljno in dejal, da ne dvomim o svoji zmagi. «Kaj ga misliš premagati z grškimi verzi in matematičnimi obrasci?» so mi dejali nekateri moji tovariši, ki so resno dvomili o jakosti mišic in spretnosti v rvanju tovariša, ki je dobil nagrado za grščino in matematiko. Saj niso ničesar vedeli, kako sem neutrudno kosil na travnikih planjave Hackensacka tri poletne mesece. Načelnik moštva mojega letnika je stopil k meni, potipal mišico moje gornje lakti, moje prsi in moj hrbet ter vzkliknil: «All right!» (vse v redu). Rokoborba se je pričela in novinski velikan ni mogel ničesar proti mladeniču, ki se je bil naučil rvanja na idvorskih pašnikih ter se uspešno metal z izkušnimi kosci na hackensackih travnikih. Zmaga je bila nagla in popolna in moji tovariši so me zmagoslavno nesli v Fritzovo pivnico poleg univerze, kjer so izrekli mnogo napitnic «Srbu Mihajlu». Od tega dne so me imenovali z mojim krstnim imenom in se vedli proti meni, kot bi bil odličen potomec samega Aleksandra Hamiltona. Moj šolski uspeh v latinščini in grščini ni za moje tovariše pomenil prav ničesar, ker je bil čisto zasebna zadeva, toda moja sportna zmaga je pomenila vse, ker je bila zmaga celotnega letnika. Če bi bil dosegel šolski uspeh v tekmoivanju z zastopnikom druge visoke šole, potem bi seveda stvar bila čisto drugačna. «Esprit de corps» (tovariški duh) je ena tistih lepih stvari, ki jih goji ameriško vseučiliško življenje, in jaz sem imel veliko srečo, da sem imel od tega mnogo koristni. Kdor omalovažuje ta tovariški duh na ameriški univerzi, je v nevarnosti, da dobi priimek «greasy grind» (umazan vsiljivec).

Moje drugo visokošolsko leto se je pričelo pod ugodnimi okolnostmi. Osem mojih tovarišev se je združilo v skupino, ki so jo imenovali oktagon, in povabili so me, naj jih dvakrat na teden poučujem grščine in matematike. Načelnik sportnega moštva mojega letnika je bil med njimi. Sumil sem, da se je spominjal vzrokov, radi katerih sem odklonil, pristopiti k moštvu, in da mi je hotel pomagati. Oktagonska skupina je bila v več kot enem oziru zame velika pomoč. Nekateri svojih učencev sem poučeval tudi v rokoborbi v zameno za pouk v pestenju. To so bile moje telesne vaje in bile so izborne. Devereux Emmet, potomec velikega irskega rodoljuba, je bil eden izmed teh inštruktorjev. V naših pestilnih borbah je bil v stanu vzdržati vsako število težkih udarcev s pestjo, kar mi je globoko vtisnilo v dušo resnico prislovce «kri se ne zataji». Preden je poteklo moje drugo šolsko leto, so mi priznali moji tovariši, da nisem samo prvak v grščini in matematiki, temveč tudi v rokoborbi in pestenju. Ta zveza je bila malo nenavadna in nastale so govorice o tem; toda jaz nisem izgubil glave radi njih in tudi uspravale me niso, da, še celo tedaj ne, ko sem bil izvoljen za razrednega predsednika juniorskega letnika. To je bilo v istini veliko odlikovanje zame, kajti navadno so izvolili razrednega predsednika, ki je bil iz zelo odlične rodbine, že radi juniorske pro-

menade in plesa, ki ga je vsako leto priredil juniorski letnik. Moj tekmeč je bil odličan tovariš, potomec treh slavnih Američanov in blesteča se zvezda v mlajšem newyorškem družabnem življenju. Prosil sem, da smem odstopiti v njegovo korist, kajti Hamiltonov potomec mi je vzbujal spoštovanje, toda moj tekmeč ni hotel o tem ničesar slišati. Bil je član najizbranejšega društva in nikakor ni bil nepriljubljen, toda mnogi tovariši so bili proti njemu, čeprav je bil vnuč še živčnega bivšega državnega tajnika in predsednika uprave univerze Columbijе. Menili so, da se preveč zanima za londonske modne liste in da se preveč oblači po modi. Jaz sem bil prepričan, da so pa bili tedaj tudi drugi dijaki na Columbiju, ki so se prav tako elegantno oblačili, a so bili kljub temu zelo priljubljeni. Toda bili so dobri sportniki, dočim so mojemu tekmeču očitali, da se preveč ponaša z zgodovino svojega dolgega imena in s svojimi oblekami. Bil je gotovo krasen primer klasičnega miru, toda njegovi tovariši so ljubili dejanja. Živel je, vedel se in držal kot mladi Alkibiades, toda ni bil mož dejanja.

Včasih so dolžili nekatere stare ameriške univerze, da podpirajo gizdalinstvo in aristokratski duh, ki ni sta v skladu z ameriškimi demokratskimi pojmi. Bil sem columbijski dijak in tako smem izreči odločilno mnenje o tej zadevi. Gizdaline more človek najti v vsaki deželi in v vsakem podnebjju, toda v tistih časih je bilo na Columbiju manj gizdalinov kot na drugih manj odličnih mestih, čeprav so Columbiju tedaj obdolževali, da je gnezdo postopačev in gizdalinov. To je bil eden izmed razlogov, ki so ga navajali moji prijatelji v Adelphi akademiji, ko so me skušali pregovoriti, naj grem rajši na univerzo Yale ali Princeton. Tu je vladal aristokratski duh, enak onemu v moji rodni vasici Idvoru. Bil je duh podzavestnega spoštovanja za najboljše ameriške tradicije. Pravim «podzavestnega» in s tem menim pomanjkanje hrupnega in lažnega narodnjaštva in one narodne nestrpnosti, s katero sta me germanstvo v Avstriji in madžarstvo na Ogrskem pregnala iz Prage in Pančeva. Ime z dobro ameriško tradicijo je sicer vzbujalo veliko pozornost, toda bilo je samo priporočilno pismo. Kdor se je zanemarjeno oblačil ali vedel v primeri z najboljšimi tradicijami univerze Columbijе — in te so bile del ameriških tradicij —, je bil osamljen ves čas svojih univerzitetnih študijev, čeprav je bila njegova rodbina slavna ali bogata. Do tujih dijakov, na primer do Kubančev ali Južnih Američanov, so se dijaki na Columbiju vedli z brezbrizno vljudnostjo tako dolgo, dokler so ostali tujei. Ni potrebno omeniti, da so se mnogi izmed njih naglo navadili privlačnih običajev columbijskih dijakov. Toda nihče jim ne bi bil štel v zlo ali se sploh zanimal za to, če bi bili ohranili svoje inozemske navade. Taki brezupni tovariši so postali člani male skupine dijakov, ki so jih imenovali tedaj «muckers». Bridko so se pritoževali nad gizdalinstvom in aristokracijo. Ne verjamem, da bi mogel duh plutokracije, socializma, komunizma ali katere druge neameriške miselne smeri sploh kedaj iziti iz ame-

riške univerze, kot je bila tedanja Columbijа, in najti pot v ameriško življenje. Obstajal je pač oni aristokratski duh, ki je varoval ameriške univerze pred okuženjem z neameriškimi vplivom; staval je visoke zahteve in podpiral jo ga od vseh strani. Toda če imajo ameriški visokoolci, ki jih obdolžujejo, da se klanjajo aristokratskemu duhu, v svojih vrstah Hamiltona, Livingstona, De Witta in razne potomce Jaya, a izberejo za razrednega predsednika revnega sina srbske kmečke vase, ker občudujejo njegovo umstveno in telesno stremljenje, učiti se in izpolnjevati columbijske tradicije, potem smo lahko prepričani, da je te dijake krepko preveval duh ameriške demokracije.

Moj uspeh z oktagonskim razredom mi je prinesel sloves doktorja za «lame ducks» (hrome race). Tako so imenovali dijake, ki so padli pri izpitih, in sicer predvsem v grščini, latinščini in matematiki. «Hrome race» je bilo zdraviti na poseben način, ki so ga imenovali «coaching» (instruiranje). Postal sem v tem nekakšen strokovnjak in kmalu se je zbrala jata «hromih rac» okoli mene, ki so me za naglo zdravljenje dobro plačevale. Sedaj nisem več hodil poleti na počitnice na Passaic River, da žagam drva, ali na hackensaške travnike, da se trudim hoditi v stop s skušenimi kosci. Poučevanje «hromih rac» je bilo neprimerno boljše plačano in poleg tega mi je puščalo mnogo prostega časa za tenis in jahanje ali za tekme v plavanju in potapljanju. Za časa šolskega leta sem navadno prevzel nekaj primerov akademiške hromosti, katerih ni bilo mogoče ozdraviti v času poletnih počitnic, temveč jih je bilo treba skrbno negovati vse akademiško leto. Denarno sem stal boljše kot večina mladih profesorjev in tako sem si mogel nekaj prirediti za izpolnitev svojih srčnih želj. Moje poučevanje pa se ni samo izplačalo v denarnem, temveč tudi v kulturnem oziru. Spravilo me je v stik z nekaterimi najboljšimi zastopniki newyorškega družabnega življenja. Tu sem bil prisrčno in prijateljsko sprejet ter dobil marsikatero lekcijo, ki sem jih smatral za najboljša poznanstva svojega akademiškega življenja. Eno izmed njih hočem tu posebej omeniti.

Lewis Morris Rutherford, eden izmed upravnikov univerze Columbijе, je bil tedaj starosta znamenite rodbine Rutherfordov. Živel je udobno ter se bavil z znanostjo in posebno s fotografskim zvezdoslovjem, enako kot njegov slavni prijatelj dr. John William Draper, pisec «Zgodovine umstvenega razvoja Evrope» (History of the Intellectual Development of Europe). Rutherford je bil prvi delavec v stroki zvezdoslovja in njegove fotografije meseca in zvezd so znanstveniki vsega sveta vedno smatrali za zelo dragocene prispevke k zvezdoslovju. Zgodovinsko bivališče rodbine Rutherford z zvezdarno je bilo na oglu 11. ceste in 2. avenije. Rutherfordova sinova Lewis in Winthrop sta bila moja tovariša na Columbiju. Lewis je bil eno leto pred menoj, Winthrop pa eno leto za menoj. Upoznal me je z njima njiju bratranec, ki je bil moj dober prijatelj in tovariš. Hamilton Hall ni videl nikoli lepših

mladcev: bila sta velika, krepka in ljubka kot dva krasna proizvoda telesne kulture klasične Grške. Eden izmed njih je bil ameriški prvak v tenisu. Jahalni klubi na Long Islandu so ju štel med svoje najboljše jezdece preko zaprek. Lewis se je, čeprav s težavo, prerival na univerzi naprej, toda Winthrop je radi okolnosti, ki so bile jačje od njega, omagoval na akademiskem potu. Menda je imel kar sedem ponavljalnih izpitov, kar je bilo le preteško in obupno.

Moj prijatelj, zgoraj omenjeni Winthropov bratranec, je bil izboren pripovedovalec. Prav rad je pripovedoval na čudovito spreten način mnoge zabavne povesti o mojih skušnjah pri poučevanju in silno smešno opisoval, kako se je pogumen mladenič iz srbske vasi izgubil v Ameriko in tu prekosil mlade newyorške aristokrate tako, da so ga ubogali kot ovčice. Starejši Rutherford, ki je bil stric mojega sošolca, je čul nekatere teh smešnih povesti. Silno so ga zabavale ter mu navdahnile načrt, kako bi mogel z mojo pomočjo olajšati svojemu sinu težko breme. Hotel je preživeti s svojo rodbino poletje l. 1882. v Evropi in predlagal, naj bi se naselila Winthrop in jaz v njegovem letnem dvorcu, kjer bi se mogla dobro imeti in bi porabila poletni čas za pripravo Winthropa na jesenske izpite. Winthrop je svoji rodbini na ljubo pristal na to in sprejel natančen načrt za najino delo, ki sem ga bil sestavljal. Starejšega Rutherforda je skrbelo, da bo moral Winthrop štiri leta študirati na Columbij, ne da bi mogel ta čas vsestransko izkoristiti. O vseučiliški vzgoji je imel nazore, ki so bili zame nekaj novega in ki so mi šele nekoliko razjasnili vprašanje, ki mi ga je bil postavil načelnik novinskega moštva v začetku mojega prvega univerzitetnega leta: «Študirati, preživljati se z delom ter izven predavalnic se ne udeleževati visokošolskega življenja, ali imenujete to akademsko izobrazbo?» Toda na to se še malo pozneje povrnem.

«Winthrop vas ima zelo rad,» mi je dejal starejši Rutherford, preden je odpotoval v Evropo, «in če se vam ne posreči, ga spraviti naprej, ho to konec njegovega univerzitetnega življenja. Vaše delo je težko, skoraj obupno, toda ako boste uspeli, bom vaš veliki dolžnik.» Jaz sem bil vedno njegov veliki dolžnik, kajti odkril je mojim očem umstveni svet, kot ga ni nikoli nihče drugi. New York ni nikdar rodil popolnejšega vzora plemenitega človeka in učenjaka, kot je bil Lewis Rutherford. Njegova osebnost je napravila name isti globoki vtisk kot osebnost Henryja Warda Beecherja in kar nekako zdelo se mi je, da se je v njem spet učlovečil Benjamin Franklin. Trdno sem sklenil, da bom vse poskusil, da postane «moj veliki dolžnik.»

V začetku se je Winthrop učil. Toda njegov prijatelj iz teniskega kluba, iz rockawayskega lovskega društva in iz Newporta so se čudili in začeli poizvedovati, kakšen čuden vpliv ga zadržuje na Rutherfordovem poletnem dvorcu v Stuyvesantu, v samostanskem tatišju gozdov New Jerseyja. Dirkalni konji, ki so si bili priborili mnogo nagrad, so počivali v bližnjem hlevu in zamaž pričakovali svojega

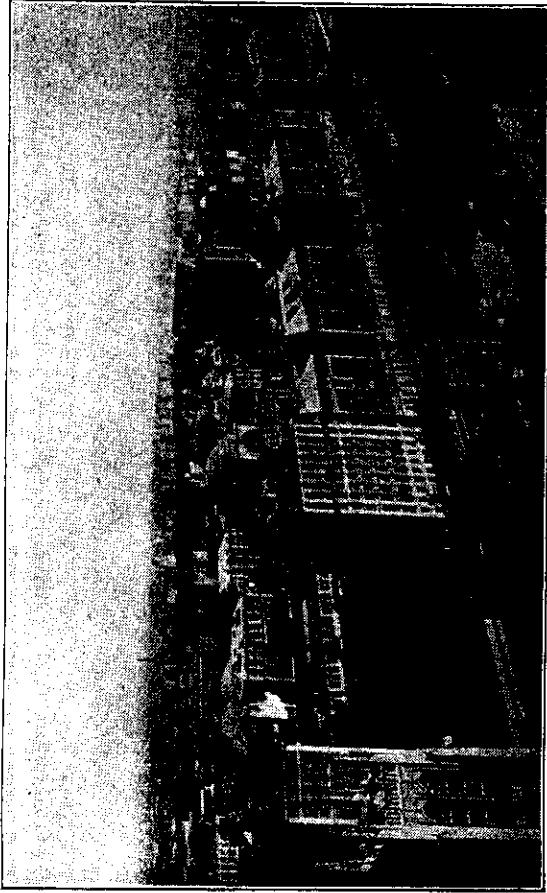
gospodarja Winthropa, da jih vežba. Celo služabniki na dvorcu so gledali začudeno in si niso mogli razložiti skrivnostne spremembe, ki se je bila izvršila z njih ponosnim mladim gospodom. Neki mladi tujec, ki se je imenoval Mihael, enako kot irski vrtnar na dvorcu, mu je menda ukazoval, kar je bila za služabnike še večja skrivnost. Winthrop se je pri učenju zelo trudil, da bi ugodil svojemu cenjenemu očetu, toda bil je trnast mladenič in čez nekaj časa je postal nemiren kot polnokrven konj, ki se upira vajetim, katere s težko roko drži neroden jahač. Videl sem, da se bliža nevaren trenotek, in slednjič je tudi prišel. Nenadoma je Winthrop izjavil, da noče nadaljevati dela, preden se učni načrt toliko ne spremeni, da se bo lahko tu in tam peljal v teniški klub, v rockawayski lovski klub in v Newport. Vedel sem, kaj to pomeni, in zato gladko odklonil. Sledil je razburjen razgovor, v katerem so padle nekatere ostre besede. Winthrop me je izzval, a jaz sem ta njegov predlog sprejel. Dogovorila sva se, da bo zmagalec odločil, kako naj se uredi poletni študij. In res, Winthrop, veliki ameriški igralec tenisa, slavni jahač preko zaprek iz Long Islanda in mladi aristokrat, je ostal mož beseda in se je na mojo izpodbudo vestno trudil, da študira naprej. Bil je plemenit, lep in možat ameriški mladenič, in ponosen sem bil na njegovo prijateljstvo.

V jeseni je Winthrop srečno prestal večino svojih ponavljalnih izpitov, tako da je mogel vstopiti v naslednji letnik. L. 1884. je opravil na Columbij končni izpit. Winthropov bratranec, moj sošolec, ki je imel bujno domišljijo, je sestavil dolgo povest, katere je opisovala ta dogodek. Dal ji je naslov: «Srbski seljak proti ameriskemu aristokratu.» Tisti, ki so bili tako srečni, da so čuli to šaljivo povest (in med temi je bil romanopisec F. Marion Crawford, bratranec mojega sošolca), so dejali, da je mojstrsko slovestveno delo, in vsi so priznavali, da je bil Winthrop pravi junak te povesti in da je bilo njegovo vedenje v tej tekmi vprav viteško. Starejšemu Mr. Rutherfordu je ta povest ugajala enako kot vsem drugim in bil je navdušen radi uspeha najinega poletnega dela. Winthropovo vedenje ga ni presenetilo, kajti kakor mi je trdil, je Winthrop igral svojo vlogo enako, kot bi jo bil igral sin vsekega ameriškega gentlemana. «Vsakdo izmed vaših tovarišev», je vzkliznil ta upravnik Columbij, «bi bil storil isto ali pa bi bil nevreden svoje columbijske akademijske časti.» Kakor je menil, je bila prava naloga ameriške univerze v tem, da vzgaja svoje dijake v življenjskih nazorih, ki so vredni najboljših tradicij Amerike.

Moje zadnje univerzitetno leto se je začinjalo pod še ugodnejšimi prilikami kot prejšnja. Lewis Rutherford, upravnik Columbij, gentleman, učenjak in slaven znanstvenik, je postal moj vodnik in svetovalec. Pomladi, preden je bil odpotoval v Evropo, je dejal, da bi ga Winthropov uspeh zelo zadolžil pri meni, in ko se je vrnil, je dejansko pokazal, da je mnogo več mislil, kot je rekel. Noben oče ne bi bil mogel bolj skrbeti za mojo bodočnost, kot je skrbel on, in njegovi nasveti so

mi pokazali, da je razumel moj položaj mnogo bolje, kot sem ga razumel jaz sam. V začetku mojega poslednjega visokošolskega leta se še nisem mogel odločiti, kaj naj storim po končanih izpitih, in to me je skrbelo. Tako so mi prišli nasveti mojega vodnika zelo prav in nika kega dvoma ni, da so bili odločilni v načrtih za bodočnost.

V spredaj napisanem poročilu o mojih pripravah za univerzo in o visokoškolskem življenju samem je mnogo, kar zveni kot povelečevanje mišic in duha borbenosti. Zdi se mi, da bi se skoraj moral zaradi tega opravičiti, toda ali je to res potrebno? Vse moje življenje do te točke

Poslopja univerze Columbijske v New Yorku.

moje povesti je bilo zavisno od razmer, ki so zahtevale mišic in duha borbenosti. Biti zaporedoma več poletij pastirski pomočnik v tovaršiji dvanajstotice drugih živahnih srbskih dečkov, je pomenilo, vsak dan po več ur ostro tekrovati v rvanju, plavanju, žoganju in drugih napornih igrah; posameznikov položaj je bil v tej živahni družbi popolnoma odvisen od mišic in borbenega duha. Madžarstvo v Pančevu in germanstvo v Pragi sta povzročila odpor, ki je izzival mišice in borbenost duha in ki me je slednjič pregnal v Lincolnovo deželo. Mišice in borbeni duh snažilcev čevljev in raznašalcev časopisov na Broadwayu sta mi stopila na sprti prvi dan, ko sem se upal prekoračiti ozke meje Castle Gardena z namenom, da si prvič ogledam veliko ameriško metropolo. In komaj sem končal svojo zelenko vajensko dobo ter se dvignil v višje družabne sloje, sem že spet zadel na mišice in borbeni duh visokošolske mladine. V začetku svojega univerzitetnega življenja sem našel zelo malo

razlike med pašniki svoje rodne vasi in igralski ameriške univerze. Duh igre in prekipenja življenja v mladih srcah sta bila na obeh krajih ista in sta se razodevala na isti način, namreč v tekmah, ki izpodbujajo k povelečevanju mišic in borbenega duha. To je bila zame velika sreča, kajti nudila mi je široko pot, po kateri sem mogel z lahkoto vstopiti v čudovito območje visokošolskega življenja. Pač so bila še druga pota, toda za srbskega mladeniča, ki je bil še nekaj let poprej pastirski pomočnik, so bila dejansko zaprta. Opisal sem pot, ki je bila odprta meni, a ne z namenom, da se na sebičen način z ujo pobaham.

Moj svetovalec Rutherford, učenjak, naravoslovec in upravnik univerze Columbijske, ni mislil, kakor mnogi drugi ljudje, da bodo te sportne tekme mogle kedaj spremeniti ameriške univerze v gladiator-ske šole. Sportne tekme v obliki rvanja in boksanja niso niti najmanj motile mojega študija. Upravnik Rutherford je menil, da nagibajo zdravi mladi ljudje in zdrav mlad narod k povelečevanju junaštva v človeškem življenju, in prepričan je bil, da so Grki vprav z umetnostjo telesne kulture preprečili, da se ni prekipevajoča mladost izpridila v sirovost. On je čakal štirideset let in jaz še sedaj čakam, da uvedejo na ameriških univerzah štiriletni tečaj za telesno kulturo pod vodstvom zdravniških in sportnih strokovnjakov. Rutherford je menil, da sta se njegova sinova udeleževala v tej kulturi na ta način, da sta se posvetila tenisu in jahanju. Bila sta krasna sportnika in nič manj pristrčna in plemenita dečka. Dejstvo, da niju šolski uspehi niso bili kaj posebni, ni motilo učenega očeta, kajti mnogo svojega znanja in svoje učenosti si je bil, kakor mi je sam pravil, pridobil šele po končanih izpitih na Williamsovi univerzi.

Mnogi moji tovariši so, kakor tudi jaz, zelo ljubili sportne tekme in drugo udeleževanje izven učnega načrta, a vendar so z navdušenjem študirali grško slovnost, zgodovino in gospodarske vede, zgodovino ustave Zedinjenih držav in angleško slovnost. Skrivnost tega pa je bila v le-tem: profesor Merriam je čudovito razlagal velika umetniška dela grške kulture; profesor Monroe Smith je vtil vsakemu izmed nas občutek, da je zgodovina neobhodno potreben del našega vsakdanjega življenja; profesor Richmond Mayo-Smith nas je prepričal, da je narodno gospodarstvo eden izmed najvažnejših predmetov na svetu, in pri predavanjih profesorja Burgessa o zgodovini ustave Zedinjenih držav smo vsi verjeli, da razumemo duh iz l. 1776. prav tako dobro, kakor ga je razumel Hamilton. Ti profesorji so bili za časa moje dijaške dobe največji učenjaki univerze Columbijske, bili so pa tudi zelo privlačne osebnosti. Osebnost profesorjev, na primer slavnega Van Amringa, in njih učenost, kot na primer častitljivega rektorja Barnarda, sta bili najboljše varstvo za one dijake, ki so se nagibali preveč k vežbi mišic, borbenemu duhu in delovanju izven predavalnic. Naj zasedejo visokošolske stolice moške z obširnim znanjem in jakе osebnosti, potem se ni treba brigati za dozdevni slabi vpliv sporta in

drugih dijaških udejstvanj izven predavalnic! To je pred štirtidesetimi leti priporočal upravnik Rutherford, jaz pa danes dodajem še tole: visoka šola potrebuje velikih učiteljev prav tako kot posamezni znanstveni raziskovalni oddelki univerze, če ne morda še bolj.

V mojih dijaških letih so slovstvena društva, visokošolsko novinarstvo, udejstvanje v pevskih društvih in vaje v dramatski umetnosti zaposlovale dijake prav toliko časa kot sport. Sport in vse to je predstavljal udejstvanje izven predavalnic. V predavalnicah so prišli dijaki v stik z osebnostmi profesorjev. Dijaško udejstvanje izven predavalnic pa, najsi je bilo sport ali kaj drugega, je dovedlo dijaka v osebni stik z njegovimi tovariši. Vsak teh vplivov je imel, po skušnjah mojega dijaškega življenja, svojo veliko vrednost in je prispeval svoj določen delež k onemu, kar se po navadi imenuje ustvarjanje visokošolskega značaja, kar pa je Rutherford, upravnik univerze Columbia, imenoval pouk življenjskih načel, katera ustrezajo najboljšim tradicijam Američana, zvesto vdanega svoji deželi. Niti prvega niti drugega teh vplivov ni mogoče oslabiti, ne da bi se spravil v resno nevarnost visoki smoter, ki ga je upravnik Rutherford imenoval »zgodovinsko poslanstvo ameriške univerze«.

Je pa še druga vzgojna stran, ki jo hočem tu omeniti. Svoje redne obiske v cerkvi Plymouth sem smatral za zelo važno izvenšolsko zadevo. Beecherjeve propovedi in Boothove razlage Shakespeareja so me silno navduševale. Oba moža sta zavzemala zelo visoko mesto med mojimi duševnimi vodniki. Beecher, Booth in nekateri drugi veleumi, ki so takrat delovali v New Yorku, so bili, kolikor so prišli v poštev za mojo izobrazbo, člani univerze Columbia. To sem približno menil, ko sem dejal svojim prijateljem v Adelphi akademiji, da je »Columbia College in the City of New York« pristan, v katerega jadram, Beecherjeva cerkev v Brooklynu pa sestaven del te univerze. V tem širšem smislu sem vedno razumeval, da je duševno, umstveno in umetniško življenje v newyorškem cityju sestavni del univerze Columbia. To je gotovo mnogo pripomoglo k popolnosti mojega univerzitetnega življenja. Večkrat sem razmišljal, ali so imeli ta namen oni, ki so l. 1787. opustili staro ime te univerze, »King's College«, ter ji dali novo uradno ime »Columbia College in the City of New York«.

Kmalu sem na koncu svoje povesti dijaških let in vem, da le-ta molči o predmetu, ki mi je bil vedno ljub, namreč o naravoslovju. Marsikaj me je izpodbujalo kot mladeniča: življenjepisi mož, ki jih je predstavljala slika »Mož napredka« v knjižnici Cooper Uniona, imenitna znanstvena razstava v Philadelphiji l. 1876., Jimove razlage v Tyrndallovih in Huntovih pesniški opisi znanstvenih izumov in predvsem moji doživljaji fizikalnih pojavov na pašnikih rodne vasi. In opis mojih visokošolskih let je skoraj dokončan, ne da bi bil črnil besedico o svojem študiju prirodoslovja na univerzi Columbij! To napravlja

vsekakor na čitatelja čuden vtisk in dopušča sklep, da se je Bilharzu slednjič morda le posrečilo, odvrtni me popolnoma od onega, kar je imenoval oboževanje znanstvenega materializma. Bilharz v tem ni imel uspeha, a kar je dosegel, je vredno, da tu omenim.

Ko sem zapustil Cortlandt Street, se je čutil Bilharz čisto osamljenega ter je iskal družbe in tolažbe pri svojih tirolskih citrah. Igral je dobro, kljub svojim otrdelim prstom. Vedel je, da imam rad Homerjeve junaške verzije in lirске verzije v zborih grških dram, zato se je vadil predavati jih s spremljevanjem citer. Tako je zelo dobro posnemal srbske guslarje, ki pojejo stare junaške pesmi in jih spremljajo na gusle, ki imajo samo eno struno. V priznanju uspeha njegovega spretnega načrta, ki si ga je brezdvomno izmislil, da mi napravi veselje, sem ga imenoval grškega guslarja. Kdor je videl velike množice Srbov, ki se zbirajo okoli slepega guslarja pri kaki slaynosti in čisto tiho več ur poslušajo njegove pesmi, bo razumel, kako je Bilharz umel, me mnogokrat privabiti na večerne sestanke v zapuščenem podstrešje tovarne na Cortlandt Streetu. Vsakokrat, kadar sem poslušal, kako je s spremljevanjem citer prepeval znane mi grške verzije, sem si predstavljal, da je prišel duh Babe Batikina iz malega kmetskega sela Idvora v veliko ameriško metropolo. Kadar koli sem Bilharzu to dejal, se mu je neznanjsko dobro zdelo, kajti oboževal je življenje slepega guslarja. Profesor Merriam je bil vsekakor velik grški učenjak, toda Bilharz je bil velik grški guslar. In ko je prepeval verzije Ilijade s spremljevanjem citer, sem imel vtisk, da se je Homer v njem spet učlovečil. Bilharz in Merriam sta me pripravila do tega, da sem mnogo časa na univerzi posvetil študiju grščine. Tega nisem nikoli obžaloval, toda obžalujem, da po akademjskih dvorinah današnjih ameriških univerz ne doni več praznični grški ritim, ki sem ga prvič čul v podstrešju tovarne na Cortlandt Streetu. Bilharz je izginil s Cortlandt Streeta malo pred mojim končnim izpitom ter mi pustil za spomin svoje citre kakor tudi staro Homerjevo Ilijado v izdaji slavnega nemškega jezikoslovca Dindorfa. Od takrat ga nisem več videl, toda pozabil ga ne bom nikoli. Bil je prvi, ki me je opozoril na staro veličastno kulturo, čije duševna lepota je na mojo mlado domišljijo vplivala tem bolj, čim bolj sem jo spoznaval. Večkrat se spominjam, kako je skoraj strastno sovražil vse, kar je bilo v zvezi s stroji, in vprašujem se, kaj bi rekel danes, če bi čul avtomatski klavir, gramofon ali radio, da ne omenim dramatskih neokusnosti kinematografa.

Na drugi strani pa je naraščanje mojega znanja od prvega dne, ko sem se izkrcal v Castle Gardenu, pripisovati duševni hrani, ki mi jo je vsak dan nudila civilizacija, v kateri sem živel in katero sem želel razumeti, a je nisem razumel. Priprava za univerzo mi je tuintam pregnala meglo, ki mi je zakrivala jasne obrise ameriške civilizacije. Univerza Columbia me je spravila v stik z visokošolskim življenjem ameriške mladine kakor tudi z velikimi učenjaki in čudovitimi zna-

čaji. Ti so mi pomagali razpršiti ostanke megle in v jasnem solncu njih učnosti sem videl celotno sliko onega, kar sem smatral za ameriško civilizacijo: krasno hčerko krasne matere, namreč anglosaksonske civilizacije. Predstavljanje te slike me vedno spominja na Horacijjevo odo, ki se začena z verzom:

«O matre pulchra filia pulchrior.»
(Lepša hčerka lepe matere.)

Prončavanje teh dveh kultur, stare grške kulture in nove anglosaksonske kulture, ki sta bili zame dve največji kulturi v zgodovini človeštva, je povzročilo, da se mi je zdel vsak drug študij v mojih univerzitetnih letih malopomemben, čeprav sem dobil več nagrad v prirodopisnih vedah in čeprav nisem nikoli opustil misli, da bo prihodstvo moje bodoče delovanje.

Je pa še drug in morda najvažnejši vzrok, zakaj govorim tako malo o prirodopisnih vedah v prednjem delu opisa svojih univerzitetnih let. Pouk v eksaktnih prirodopisnih vedah je bil v onih časih silno preprost, ne samo na univerzi Columbiji, temveč na večini ameriških univerz. Tako na primer laboratorijsko delo v fiziki in kemiji ni bilo določeno v učenem načrtu Columbije in fizikalna predavanja so mi povedala manj, kot sem se bil naučil iz svojega študija Tyndallovih ljudskih izdaj in iz tečajev Cooper Uniona, preden sem stopil na univerzo. Vprašanje «Kaj je luč?» sem bil prinesel s seboj s pašnikov rojstne vasi in profesor za fiziko na univerzi Columbiji mi ni mogel dati odgovora, razen da je omenil tresljaje etra, katerega fizikalnih lastnosti ni mogel opisati, kot je sam priznal. Zdelo se mi je, da v tej točki ni mnogo pametnejši od mojega skromnega učitelja Kosa v Pančevu. Moj mentor Rutherford se je za to vprašanje, enako kot za druga težka znanstvena vprašanja, vedno zelo zanimal in se o tem z velikim veseljem razgovarjal z menoj. On me je prvi poučil, da bo na veliko vprašanje, kaj je luč, menda mogoče šele tedaj odgovoriti, kadar bomo bolj razumeli novo teorijo elektrike, ki jo je postavil škotski fizik po imenu Maxwell, učenec velikega Faradaya.

Nekega dne proti koncu mojega zadnjega visokošolskega leta sem pripovedoval svojemu mentorju Rutherfordu o poskusu v predavalnici, ki ga je bil napravil njegov prijatelj Rood, tedanji profesor fizike na univerzi Columbiji. Ta poskus mi je prvič pokazal velika Faradayevo odkritja v elektriki. Poskus sam je bil silno preprost: predavatelj je držal v svoji levici tuljavo bakrene žice, katere oba konca sta bila zvezana z galvanometrom na steni predavalnice, tako da je njegov kazalec mogel videti vsak dijak v sobi. Če je Rood, kot čarovnik s čarovno palčico, vzel v desnico mal magnet ter ga približal tuljavi, se je kazalec oddaljenega galvanometra, gnan z menoj do tedaj neznanu skrivnostno silo, krepko odklonil v eno smer, in če je profesor magnet umaknil od žice, se je kazalec prav tako krepko odklonil v nasprotno

smer. Če pa je bil samo en konec žice zvezan z galvanometrom in je bil torej električni tok prekinjen, premikanje magnetne ni imelo nobenega učinka. «To je Faradayevo odkritje elektromagnetne indukcije», je dejal Rood, globoko vzdihnil ter končal svoje predavanje brez nadaljnje razlage, kot bi bil hotel, da mi dá priliko, razmišljati o stvari, preden izrazi svoje mnenje. Rutherford je poznal Roodove čudaške navade in zelo ga je zabaval moj opis tega poskusa. Menil je, da ta dobri profesor svojim dijakom rad kaj natveze. Meni se je močno zdelo, da mi je res nekaj natvezel, in nisem čakal naslednjega predavanja, ki naj mi razjasni skrivnost, temveč sem ves dan in pozno v noč čital o Faradayevev čudovitem odkritju. Odkril je to že pred petdesetimi leti, toda jaz o tem še nikoli nisem čul, čeprav so Edisonovi dinami in njegovi elektrarni na Pearl Streetu v New Yorku že nad eno leto dobavljali tisočim odjemalcev električni tok za žarnice. Univerza Columbija še dolgo po mojem končnem izpitu ni bila njegov odjemalec. Ko sem opisal Rutherfordu Roodov poskus ter mu dejal, da je to najčudovitejši fizikalni pojav, ki sem ga bil sploh kdaj videl, in da sem radi njega bedel skoraj vso noč, se mu je to zelo dobro zdelo in rekel mi je, da je baš ta pojav podlaga za novo Maxwelllovo teorijo o elektriki.

To je bil poskus, ki mi je pomagal rešiti zelo težko vprašanje. Profesor Rood me je obvestil, da smem v priznanje svojih uspehov v naravoslovnih kakor tudi umstvenih vedah voliti med dvema štipendijama, med eno za umstvene in drugo za naravoslovne vede, vsako po letnih pet sto dolarjev. Prva kot druga je pomenjala zame tri leta nadaljnega univerzitetnega študija na Columbiji. Zelo me je mikalo, posvetiti se umstvenim vedam in nadaljevati svoj študij pri profesorju Merriamu, ljubljencu vseh visokošolcev na Columbiji, ne izvzemši mene, ki sem občutil čudoviti čar njegove osebnosti in njegove globoke ter obenem zelo privlačne klasične učenosti. Toda čarovni poskus, ki mi je prvič pokazal velika Faradayevo odkritja in vzbudil moje speče navdušenje za fiziko, je povzročil, da sem dal slovo Merriamu ter se oklenil svoje prve ljubezni, prirodoslovja. Kljub temu nisem sprejel prirodoslovne štipendije in nadaljnjih treh let študija na Columbiji. Smatral sem za pametnejše, da nadaljujem svoj študij Faradaya in Maxwella v Veliki Britaniji, kjer sta bila ta dva velika fizika rojena in kjer sta bila napravila svoja velika razkritja. Upravnik Rutherford in njegov mladi nečak, moj tovariš in sošolec, John Armstrong Chanler, sta odobravalta moj sklep ter mi obljubila, da me bosta podpirala, kadarkoli bi potreboval podpore. Rutherford mi je zagotavljal, da bom v svojem znanstvenem študiju na evropskih vseučiliščih prav tako uspel, kakor sem uspešno končal svoje špitozne kulturne študije na Columbiji, seveda ako bodo razodetja novega sveta fizike, ki me zagotovo čakajo, vzbudila v meni isto navdušenje, kot so ga vzbudila odkritja onega novega duha in one nove miselne struje, iz katerih se je

rodila ameriška civilizacija. Da mi tega navdušenja ne bo manjkalo, je, kakor je menil, zadostno dokazal vtisk, ki ga je bil napravil name Faradayev temeljni poskus.

Profesor Burgess, učitelj ustavne zgodovine, mi je proti koncu zadnjega univerzitetnega leta zagotavljal, da sem popolnoma pripravljen za ameriško državljanstvo, in zaprosil je za moj sprejem. Sprejet sem bil na dan pred svojo promocijo na univerzi. Opa obreda, ki ju moram zaznamovati v svojem življenju kot srečna dneva, sta se izvršila v dveh zaporednih dneh. Poučno je, primerjati ju tu na kratko. Obred, ki me je napravil za državljana Zedinjenih držav, se je izvršil v malem temnem uradu v eni izmed mestnih hiš v City Hall Parku, svojo diplomu kot promoviranec filozofske fakultete sem pa dobil naslednji dan v staroslavni Glasbeni akademiji v 14. ulici. Razen skromnega malega pisarja in mene samega ni bilo v mestnem uradu nikogar, da prisotstvuje obredu mojega sprejema v državljanstvo Zedinjenih držav. Promocijskemu obredu v Glasbeni akademiji pa je predsedoval častitljivi rektor Barnard. Bil je podoben Mojzesu, kot ga je bil ustvaril Michelangelo, s svojimi kosatimi, snežnobelimi kodri in dolgo brado ter jasnoumnostjo, ki jo je razodevala vsaka poteza njegovega čudovitega obraza. Akademija je bila polna odličnega in imenitnega občinstva. Mali pisar v uradu mi je hitro izročil moje državljanske listine, in je očividno mislil samo na pristojbino, ki sem mu jo dolgoval. Rektor Barnard pa, ki je vedel, da sem bil odličen dijak zadnjega letnika, ter poznal moje težke boje, da sem se prerinil tako daleč, je žarel od veselja, ko mi je izročil diplomu med ploskanjem mojih številnih navzočih prijateljev. Ko sem zapustil mestni urad in odnesel svoje dragocene, pestro barvane in lepo okrašene državljanske listine, se je množica v City Hall Parku kretala, kot se prav nič ne bi bilo dogodilo, toda ko sem stopil z akademijskega odra s svojo columbijsko diplomu v roki, mi je izročil moj stari prijatelj dr. Shepard košaro vrtnic z najiskrenejšimi čestitkami svoje rodbine in Henryja Warda Beecherja. Gospod in gospa Lukanič sta bila tudi tu; stara gospa me je poljubila ter kar ni prenehala jokati. Zatrjevala mi je, da bi prešla moja mati, če bi mogla videti, kako mi pristoja akademijski svileni talar, marsikatero solzo od veselja. Številni drugi prijatelji so bili tudi prišli in delali silen hrup okoli mene, toda vse to mi je samo še povečalo mučno nasprotje med tem veselim promocijskim obredom in hladnim postopkom pri podelitvi državljanstva dan poprej. En obred me je napravil samo za promoviranca filozofske fakultete, drugi pa mi podelil državljanstvo Zedinjenih držav. Kateri od obeh bi moral biti bolj slovesen?

Spomnil sem se slike, ki sem jo prvič videl, ko sem šel neki dan iz tovarne na Cortlandt Streetu na Wall Street, da si ogledam lego starega Federal Halla. Bila je slika kancelarja Livingstona, ki zaprisega predsednika Washingtona na ustavo. Zame je bila to slika najslavesnejšega

zgodovinskega dogodka, ki ga je sploh kedaj doživel New York ali katero drugo mesto na svetu. Ko mi je mali pisar v uradu za državljanstvo izročil državljanske listine ter z uradno ravnodušnostjo zahiteval od mene, naj objubim, da bom vedno zvest ustavi Zedinjenih držav, se mi je nenadoma prikazala slika onega zgodovinskega prizora v Federal Hallu in od čudnega nemira se mi je tresel glas, ko sem odgovoril: «Hočem, tako prisegam pri Bogu!» Mali pisar je pač opazil moje razburjenje, a si ga ni znal tolmáčiti, kajti ničesar ni vedel o mojih neprestanih devetletnih bojih, s katerimi sem se pripravljajal za državljanstvo Zedinjenih držav.

Ko sem sedel na krovu ladje, ki naj bi me odpeljala k evropskim univerzam, in gledal, kako se ji mudi, da zapusti hrupno newyorško pristanišče, sem se spomnil dne, ko sem pred devetimi leti prispel v Ameriko na izseljenski ladji. In rekel sem si: «Mihajlo Pupin, najdragocenejše imetje, ki si ga bil prinesel s seboj v newyorško luko pred devetimi leti, je bilo tvoje znanje najboljših tradicij tvojega naroda, njih globoko spoštovanje in občudovanje zanje... najdragocenejše imetje pa, ki ga jemlješ sedaj s seboj iz newyorške luke, je tvoje znanje najboljših tradicij tvoje nove domovine, njih globoko spoštovanje in občudovanje zanje.»

V.

Prvo potovanje v Idvor po enajstih letih.

Bil je krasen popoldan meseca junija, ko sem z gornjega krova parobroda «State of Florida» gledal, kako v daljavi izginja obala Long Islanda. Z njo je izginila dežela, na katero sem pred devetimi leti vrgel svoj prvi željni pogled onega solnčnega jutra meseca marca, ko me je izseljenska ladja «Westphalia» peljala v newyorško luko. Ko sem se bližal tej obali, mi je moja živahna domišljija dejala, da je ogel platnic velike skrivnostne knjige, ki jo bom moral čitati in raztolmačiti. Čital sem jo dolgih devet let in prepričanje, da sem jo raztolmačil, mi je dajalo zaupanje, da je bilo moje znanje bogato. Razen tega sem imel svojo diplomu filozofske fakultete in svoje državljanske listine. Mislim sem seveda, da so najboljši dokaz na svetu, da se vračam k svoji materi učen in z akademijskimi častmi, kakor sem ji bil pred devetimi leti objubil v onem pismu iz Hamburga.

Nebo je bilo jasno in morje mirno. Ostra in ravna obzorna črta, proti kateri je hitela naša ladja, je objubljala, da nam bodo sile, ki obvladujejo zrak nad našo ladjo in vodovje pod njo, prijateljsko naklonjene. Udobnost na ladji in prepičanje, da bo potovanje lepo, se je zrcalilo na smehljajočih se obrazih mojih sopotnikov. Skupina živahnih dijakinj iz Washingtona, ki so se pod vodstvom starega profesorja z dolgimi sivimi lasmi in kuštravo brado prvič peljale v Evropo, je bila podobna vodnim vilam, ki se igrajo okoli zaspanega Neptuna. Bile

so središče veselih potnikov. Na krovu pa je bilo tudi nekaj visokošolcev; izmed teh so imeli nekateri prijateljske med washingtonskimi vilami. Na spretan način so dosegli, da so nekateri izmed njih, in med temi sem bil tudi jaz, pri obedih dobili mesto za isto mizo z veselimi vilami. Sivolasi profesor, ki sem mu dal ime očeta Neptuna (in to ime mu je ostalo), se je najprej nekaj upiral, toda slednjič je pristal na ta »čudoviti« predlog, kot so ga imenovala dekleta, ter predsedoval miži z dostojanstvom, ki je popolnoma upravičevalo njegovo ime »oče Neptun«. Veseli kapetan nam je zagotavljal, da njegova stara dobra ladja še nikoli ni vozila bolj razposajene mlade družbe preko Atlantika. Toda to tudi ni bil oni divji Atlantik, ki sem ga bil videl pred devetimi leti. Bil je Atlantik, ki nam je v istini skušal ugajati ter nas zabavati. Vsi mogoči veseli dogodki so se pripetili med potom, kot da bi bili nalašč prirejani za našo zabavo. Ti poje delfinov so priplovale v bližino naše vesele ladje in jaz sem dejal, da prihajajo k nam v posete, da se poklonijo očetu Neptunu in njegovim krasnim vilam. Te besede so bile sprejete z glasnim navdušenjem in dogovorili smo se, da naši domišljiji ne sme biti meja. Naj se poda, kamorkoli ji je drago, to je bilo naše geslo. Če so delfini, ki so nas obiskali, odhiteli ko četa konjenikov na ogledovanju ter odplavali, veselo skakajoč preko lahnega valovja kakor konji, ki skačejo preko zaprek, je menila ena izmed deklet, ki je imela bujno domišljijo, da hite javljat poveljniku generalnega štaba velike armade, ki se skriva v globocinah mirnega Atlantika in nadzoruje oceansko valovje. Ono dekle, ki smo jo imenovali »preročišče«, je prerokovalo, da se bodo po sporočilu teh glasnikov, da prihaja oče Neptun s svojimi lepimi vilami v zmagoslavnem pohodu skozi njih mokro kraljestvo, vsa bitja zgoraj na nebu in spodaj v morju klanjala Neptunu in njegovi veseli družbi.

Nekega dne sta se prikazala v daljavi dva brizgajoča kita in naša živahna domišljija nam je dejala, da sta dve vojni ladji, ki ju je poslala prijateljska podmorska armada; da počastita Neptuna in njegove vile ter služita za spretnostvo naši nagli ladji. Vsako malenkost smo si v svoji domišljiji razlagali po svoje. Čudovito močno svetlikanje valov, ki ga je povzročala v mirnem morju naša ladja, nam je vzbujalo domnevo, da je naša pot zmagoslaven pohod po cesti, ki je na skrivnosten način praznično razsvetljena. Naša smer je vodila proti Škotski, severno od Irske. Na tem potu smo dospeli tako visoko proti severu, da smo v svetlem mraku Severnega Atlantika skoraj pozabili, da so noči temne. Dobri stari Neptun je imel dosti dela, da je pozno zvečer spravil svoje vile spat, da so tako zamenjale veselice, ko se je v mirne noči. Njegovo prizadevanje pa je bilo brezupno, ko se je v severnih nočeh na nebu prikazala čudovita severna zarja, kar se je zgodilo zelo pogosto. Že zaradi te bajne prikazni se je izplačalo prebroditi ocean. Ob takih večerih so dijaki in dijakinje iz Washingtona v prešernem razpoloženju bedeli dolgo preko polnoči, opazovali svetle in

nepréstano spreminjajoče se žarke severne zarje, pripovedovali povesti in prepevali pesmi. Ti večeri so me zelo spominjali na sestanke sosedov v Ildvoru. Nekega večera je moral vsakdo pripovedovati izvirno povest. Naslov moje povesti je bil »Francišek iz Freiburga« in se je nanašala na Bilharza, grškega guslarja iz Cortlandt Streeta. Razočarana nja njegove mladosti, mirna vdanost v usodo, v kateri je v zrelejših letih živel svoje puščavniško življenje v podstrešju na Cortlandt Streetu, in njegovo iskanje utehe v rimskem in grškem pesništvu je napravilo globok vtisk na poslušalce; v moje veliko začudenje se ni zamejela niti ena neugnanih vil. To je bila prva povest, ki sem jo kdaj sestavil, toda njen uspeh je bil popolnoma uničen, ko sem skromno pristavil, da vzamejo dekleta vsako povest, ki pripoveduje o razočaranju v ljubezni, zelo resno in s sočutjem. Dekleta so hrupno ugovarjala in moral sem priznati, da sem kriv, da sem kalil javni mir. Navidezno sodišče pod predsedstvom očeta Neptuna me je obsodilo ter mi naložilo kazen, da moram brez priprave takoj pripovedovati drugo resnično povest. Nato sem pravil, kako sem prvič v svojem življenju govoril na dan sv. Save pred kakšnimi trinajstimi leti in kako ne pričakovan je bil učinek na moje razposajene sošolce v Ildvoru, ter ga primerjal z nepričakovanim učinkom svoje povesti o Francišku. To sem obžaloval, kajti washingtonske vile so mi stavile neskončno vrsto vprašanj o Ildvoru in mojem nameravanem obisku tam. Nikoli poprej nisem imel boljše prilike, opazovati lepe odnošaje med ameriški fanti in dekleti. Spoznal sem, da je podlaga temu misel o starejšem bratu, ki skrbi za varnost, udobnost in srečo svoje sestre, ista misel, ki jo proslavljajo srbske narodne pesmi.

Veseli dogodki so si naglo sledili v našem zmagoslavnem pohodu preko Severnega Atlantika in vse sile, ki vladajo morju, so nam bile naklonjene in prijazne, kot nam je bilo naše lepo »preročišče« pre-rokovalo. Ko smo zapazili škotske čeri, ki so nas spomnile, da se bliža naše potovanje koncu, ni bilo čuti veselih vzklikov, kot tedaj, ko se je izseljenska ladja, ki me je bila prvič pripeljala v newyorško luko, bližala obali Long Islanda. Tudi neštevilni klici pozdravljali na gostokoli črni čeri ter nas s svojimi rezkimi klici pozdravljali na gostokoli škotski obali, niso mogli pregnati razpoloženja, ki ga je poljubni pogled na suho zemljo med člani Neptunovega omizja. Ničel izmed naše družbe, ki se je tako dobro razumela med seboj, se ni želel posloviti od dobre stare ladje in zlatega ozračja prijateljskega Atlantika. Večina se še nikdar poprej ni vozila preko Atlantika in, ko je bila vožnja tako rekoč že končana, sem mislil, da ne bi bilo na- pačno, ako jim opišem grozote Atlantika, ki sem jih izkusil, ko sem se vozil preko njega pred devetimi leti. To so bile slike iz čisto drugega sveta in niso imele ničesar opraviti s tistim Atlantikom, ki nas je očaral s svojim solncem, mrakom, svetlikanjem valov in prekrasnimi prameni severne zarje. Primera med mojimi jadrnimi sopotniki na ladji,

ki jo je premetaval vihar, in med veselo družbo, ki se je peljala na Škotsko, mi je dala lepo priložnost, da se zahvalim očetu Neptunu, ker mi je dovolil, da se pridružim njegovemu prekrasnemu dvoru. Dejal sem, da je bila njegova naklonjenost prav tako velika kot naklonjenost izseljenških uradnikov v Castle Gardenu, ki so mi bili dovolili, da se izkrcam s samo petimi centi v žepu. Profesor mi je čestital radi mojih primer, ki so pokazale veliko razliko med obema potovanjema, potem pa je govoril o dveh primerah, ki se jih je spomnil. Tudi oni sta priznala, kot je dejal, veliko nasprotje med mladeničem na izseljenški ladji, o kateri sem pripovedoval, in o diplomiranim dijaku univerze Columbijce, ki je prinesel svoj delež k zadovoljstvu in veselju Neptunovega dvora. Ko je dejal, da bi dal mnogo za to, da vidi moj sestanek z mojo materjo in da je radoveden, ali me bo spoznala, so moji mladi prijatelji čisto resno predlagali, da hočejo vsi z menoj iti v Idvor, ako se jim pridružim pri njih potovanju po Evropi. Odgovoril sem jim, da jih bo njih potovanje vodilo v vijugah od enega velikega mesta do drugega, dočim je bilo moje potovanje ravna črta od Greenocka do malega Idvora, ki je tako majhen, da ga ni mogoče najti na nobenem zemljevidu.

Samo ena stvar me je zadrževala na moji popolnoma ravni poti v Idvor. Moral sem iti poprej v Cambridge, da se pripravim za študij na tej univerzi v prihodnjem šolskem letu, in nisem izgubljal časa, da pohitim tja. Pogled na morskoo ožino Firth of Clyde z njenimi čudovitimi zelenimi obronki, Greenock, Glasgow in celo London niso napraveli name dosti vtiska. Imel sem samo eno v mislih: hitro se vrniti v Idvor. Zato je tudi razumljivo, zakaj je prvi pogled na Cambridge vplival name mnogo manj kakor prvi pogled na Princeton pred osmimi leti, ko mi je šel hleb kruha pod brestom pred Nassau Hallom tako zelo v slast. Romanopisec F. Marian Crawford mi je bil dal priporočilno pismo za Oskarja Browninga, profesorja na King's Collegeu v Cambridgeu, George Rives, bivši predsednik upravnškega sveta univerze Columbijce, pa pismo za W. D. Nivena, profesorja Trinity Collegea. Rives je bil napravil končni izpit na Columbijci, potem pa dobil nagrado v klasični stroki na Trinity Collegeu, kakor tudi mnogo drugih znanstvenih odlikovanj.

Vratar pri starinskem vhodu v King's College mi je povedal, da je Mr. Oskar Browning na počitnicah. V Trinity Collegeu pa sem imel večjo srečo, kajti možak pri starinskem vhodu me je vedel k Mr. Nivenu, ki me je zelo spominjal profesorja Merriama, velikega grškega učenjaka na Columbijci. Njegovo izredno pametno lice je imelo enak prijazni izraz in enake mile, zamišljene oči. Ko sem mu pogledal v oči, sem čutil, da sem ujel blesk onega sveta, ki je poln najlepših stvari, katere napravljajo življenje vredno, da ga človek živi. Povedal sem Nivenu, da sem prišel v Cambridge z željo, da študiram tu pri profesorju Jamesu Clerku Maxwellu, ustvaritelju nove teorije elektrike. Niven me je debelo pogledal ter me vprašal, kdo mi je pravil o tej

novi teoriji. Ko sem mu odgovoril, da Rutherford, me je vprašal, kaj mi je prav za prav pravil o tem. «Da mi bo menda dalo zadovoljiv odgovor na vprašanje, kaj je luč», sem odvrnil in bil radoveden na odgovor. «Ali vam ni Mr. Rutherford povedal, da je Clerk Maxwell že pred štirimi leti umrl?» me je vprašal Niven. In ko sem mu odvrnil, da ne, me je spet vprašal, ali nisem čital predgovora druge izdaje slavne Maxwellove knjige, ki jo je bil izdal Niven sam. To vprašanje me je spravilo v zadrego in odkrito sem priznal, da mi je Rutherfordov sin Winthrop, moj prijatelj, podaril to knjigo na dan, ko je ladja odplula, in da sem jo spravil v svoj kovčeg; da je pa med vožnjo nisem utegnil čitati, ker sem bil preveč zaposlen pri zabavi dvanajststoričnice krasnih washingtonskih šolar, ki so bile na svojem prvem potovanju v Evropo. Niven se je pristrčno zasmeljal in priznal, da je dvanajststoričnica lepah washingtonskih deklet gotovo privlačnejša od katerekoli teorije, ne izvemši velike Maxwellove teorije o elektriki. Nasvetoval mi je, da lahko študiram v Cambridgeu pri lordu Rayleighu, ki je kot profesor fizike Maxwellov naslednik. Jaz pa sem odklonil ta predlog, češ, da nisem še nikoli kaj slišal o lordu Rayleighu. In spet se je zasmeljal Niven, to pot še bolj pristrčno kot prvič, in mi zagotavljal, da je lord Rayleigh velik fizik, kljub temu, da mi njegova velika slava še nikoli ni prišla do ušes. Angleški lord, pa velik fizik! Ta misel se mi je zdela zelo čudna, toda Niven me je gledal tako prijateljsko in iskreno, da sem mu moral verjeti, da meni v resnici to, kar je dejal. Povabil me je na kosilo in preden sva se razstala, sem mu rekel, da se vrnem oktobra v Cambridge in se zaupam njegovemu vodstvu.

Ta razgovor z Nivenom me je precej iztremil; prepričal me je, da moji veliki načrti v naravoslovnih vedah in moja pomanjkljiva priprava v njih niso v nikakem razmerju. Priznal sem Nivenu, da so me moji uspehi na univerzi Columbijci, kjer sem dobil nagrade v naravoslovju, dovedli do mnenja, da znam več naravoslovja, kot je bilo res. «Priznanje je za dušo izborna stvar», je dejal Niven in pristavil: «Ne dajte se pa nikakor preplašiti od tega, kar sem vam povedal. Naravoslovec potrebuje poguma, a malo smrtnikov je pogumnejših, kot je bil Maxwell. Svet ve le malo o njegovi veliki teoriji elektrike, toda še manj o njegovem velikem moralnem pogumu.» Dal mi je izvod Maxwellovega življenjepisa, ki ga je spisal Campbell. Prečital sem ga od prve do zadnje strani, preden sem zapustil London, in ta knjiga je mnogo prispevala k učenosti, ki sem jo bil obljubil prinesiti v Idvor, kajti prepričala me je, da je Maxwell mnogo bolj poznal naravoslovje, ko je bil končal univerzo v Cambridgeu, kot jaz, ko sem končal univerzo Columbijco. To mi je dalo mnogo zdrave snovi za razmišljanje.

Ravna črta od Londona v Idvor vodi skozi Švico. Sklenil sem držati se te proge čim najbolj tesno. Moj vozni listek me je vedel iz Londona naravnost v Luzern. Pot iz Luzerna v Idvor sem pustil neodločeno, dokler ne bi prispel najprej v Luzern. Nisem utegnil niti ni-

sem imel veselja, ogledovati čuda Londona, Pariza ali katerega drugega evropskega velikega mesta, preden nisem spet videl Idvora. Moja mati, Idvor in Maxwelllova nova teorija o elektriki so me privedli v Evropo in želel sem jih videti čimprej, po vrsti, kot sem jih tu omenil. Vse drugo je lahko čakalo. Razen tega sem bil trdno prepričan, da morejo ti kraji le malo nuditi mlademu možu, kakršen sem bil jaz, ki pozna čuda New Yorka. Bil sem zelo razpeložen, da gledam na evropske stvari z vrha dol, kar pri izseljencih ni redko, kadar prihajajo na kratek obisk v Evropo. Tudi jaz sem bil precej nagnjen k temu, toda skušnje, ki so me iztrezile kot moj razgovor z Nivenom v Cambridgeu, so me dovedle do tega, da sem to mišljenje spreminil. Sledeči kratki opis ene tehkušenj se nanaša na to.

Vlak London—Luzern je privozil preko francosko-švicarske meje zgodaj zjutraj nekje v bližini Neuchâtele. Medtem ko so na postaji spreminjali sestavo vlaka, so imeli potniki dovolj časa, da so v miru zajtrkovali na vrtu kolodvorske gostilne. Ko pogledam proti vzhodu, zapazim nekaj, nad čemer sem skoraj pozabil na svoj zajtrk. V daljavi so se pred ozadjem svetlega, modrega julijskega neba dvigale s snegom pokrite Alpe v zgodnjem jutrnjem solncu. To je bila slika, ki je ne bom nikoli pozabil. Sopotnik, Anglež, ki mi je sedel pri zajtrku nasproti, je opazil moje oduševljenje ter me vprašal: «Kaj ne, da še nikoli poprej niste videli Alp?» «Nex, sem odgovoril. «Oj, kako ste srečni!» je vzkliknil Anglež in pristavil, da bi dal mnogo, če bi mogel biti na mojem mestu. Priznal je, da se mora vzpenjati na alpske vrhove, če hoče občutiti isto navdušenje, ki ga je imel prej v svojih letih, kadar jih je gledal iz doline. Na njegovo ponudbo sva nadaljevala pot do Luzerna v istem oddelku in povesti o njegovih plezalnih turah so mi zelo razdražile domišljijo, ki jo je bil vzbudil že sam pogled na Alpe pri zajtrku. Ko sem mu dejal, da se mi zelo muči v moj rojstni kraj Idvor in da bi sicer rad napravil nekaj plezalnih tur, mi je zagotavljal, da bi me desetdnevno bivanje v Luzernu dovolj pripravilo za plezanje na enega izmed nižjih vrhov, kot je na primer Titlis, ne daleč od Luzerna. Poučil me je, kako naj se vežbam, da mi postanejo noge dovolj trdne za gorske izlete. Dejal mi je, da z vrha Titlisa lahko vidim prvotno Švico, kjer je nastala znamenita pripovedka o Tellu, ki je navdal srca Avstrijcev s strahom božjim. Ta pripovedka mi je bila vedno ljuba, menda zato, ker sem sovražil avstrijske trinoge. Ko je vlak dospel v Luzern in sem videl čudovito alpsko panoramo razprostrto pred seboj kot amfiteater snežnih alpskih vrhov okoli temnomodrega jezera, sem spoznal, da kljub svoji naglici, da bi dospel v Idvor, ne bom zapustil te bajne dežele, preden ne stopim na snežni vrh Titlisa.

Takoj sem najel čoln za teden dni in, v veslaški srajci z modrimi in belimi columbijskimi prameni in v lahkih hlačah za tenis, ves tisti popoldan raziskoval najlepša mesta vijugastega obrežja tega zgodovinskega jezera. Veselje do veslanja in vroči žarki julijskega solnca

so me pripravili do tega, da sem skočil v bistro jezero in objemal valovje, ki je nekdanje rešilo Tella, potem ko je izstrelil svojo puščico v srce avstrijskega trinoga Gesslerja. Kot bi hotel posnemati Tella, sem skočil v valovje, oblečen kakor sem bil, upajoč, da bo veslanje po solncu posušilo mojo tenko obleko, kar se je tudi zgodilo. Blaženi občutki osvobojenja od vseh zemskih težav so me obhajali, ko sem plaval na hrbtu in videl nad seboj modro nebo in s snegom pokrite vrhove okoli. Mislim sem na to, da so to tisti snežni vrhovi in modro nebo, ki so gledali pred petimi stoletji, kako je Viljem Tell prepodil avstrijske trinoge iz zgodovinskih kantonov, ki leže okoli jezera, namreč iz Urija, Schwytza in Unterwaldena. Čutil sem, da bivam v zibel, kjer je prvič prava svoboda zagledala luč sveta. Nobeno drugo mesto na svetu nima večje pravice do te nesmrtné slave. Moje občudovanje za njo ni nikoli izginilo po onem spominu vrednem julijskem popoldnevju. Moje spoštovanje do Evrope je rastle in sedaj sem že manj prezirljivo gledal na evropske stvari.

Naslednji dan sem bil že zelo zgodaj pokonci in počutil sem se «kot krepak mož, ki je pripravljen na boj». Isti občutek sem imel v Castle Gardenu, ko sem pred devetimi leti zgodaj zjutraj vetal in pohitel na plano, da prvič vidim veliko ameriško metropolo. Prav tako se mi je mudilo, prvič ogledati si Švico s kakšnega gorskega vrha. Upoštevaajoč nasvet svojega angleškega znanca iz vlaka, sem začel z najbolj lahko goro, z Rigijem. Hoja nanj ni težka, toda zame ni bila lahka, ker sem najprej veslal po jezeru kakšnih deset milj do Weggisa, nato pa šel naravnost gor na vrh Rigija in potem nazaj dol ter še tisti dan v poznih popoldanskih urah veslal nazaj v Luzern. Nepričakovano sunek vetra mi je prevrnil čoln in prestal sem hud boj, preden sem se pozno zvečer vrnil v Luzern. Lastnik hotela je videl, kako v žalostnem stanju je moja obleka, toda dejal ni ničesar, spoznavši, da nisem razpeložen za razgovor.

Enako naporno vajo za plezanje na Titlis sem napravil naslednji dan, ko sem se popel na goro Pilatus. Toda isti dan mi ni bilo mogoče vrniti se, ker je v dolini divjal močan snežni vihar, ki sem ga opazoval z vrha Pilatusa. Lastnik gostilne mi je čestital k moji redki sreči, ne samo, ker sem imel čudovito priliko, opazovati nevihto z mesta nad oblaki, temveč predvsem radi tega, ker me je ta vihar rešil resne nevarnosti, odti isti dan navzdol in veslati nazaj v Luzern. In ko je delal svoje opazke nad pršernostjo mladosti, je dejal, da ima vsak človek svojega angela varuha, ljudje pa, ki jih je upijaniilo vino ali razposajenost mladosti, imajo dva, vsakega na eni strani. To je bila njegova razlaga za navidezno dejstvo, kakor je rekel, da se mladim ljudem ali pijancem redko prigradijo nesreče pri plezanju na gore. Nekateri Američani pa morajo ineti po njegovem mnenju več angelov varuhov. Ta pikra opazka je bila namenjena meni in ni zgrešila svojega vtiska.

Kljub temu sem se na isti način vztrajno vežbal, ko sem peti dan svojega bivanja v Luzernu odrinil zgodaj zjutraj na Titlis: veslal sem do Standstadta, nato šel peš do Engelberga in slednjic plezal navzgor do zavetišča, kamor sem prispel ob enajstih zvečer. Naslednje jutro sem pred solničnim vzhodom pripelzal na vrh Titlisa in videl krasoto Urija, Schwyza in Unterwaldena, kar mi je bil obljubil moj angleški prijatelj. Toda dospel sem na vrh zelo izčrpan, in če mi moj švicarski vodnik ne bi bil stal zvesto ob strani, bi bile zadnje štiri vrstice Longfellowe pesmi «Excelsior» čisto točno opisale mojo turo na Titlis. Gledajo se namreč:

«V mraku žalostne noči
še v smrti krasen tam leži,
a gori z jasnega neba
glas utrne se kot zvezdica:
Excelsior!»

Ko sem se vrnil s Titlisa, sem se takoj podal k svojemu angleškemu prijatelju, ki mi je dejal, da sem videti nekoliko utrujen. Obedovala sva skupaj in ko sem mu pravil svoje šestdnevne alpske skušnjaje, mi je svetoval, naj kar odrinem v Idvor, da najprej zopet vidim svojo mater, potem pa naj se vrnem, če želim nadaljevati svoje lastne metode raziskavanja švicarskih lepot. «Če boste sedaj nadaljevali s temi metodami, se bojim, da vas mati nikoli več ne bo videla, kajti ni dovolj angelov varuhov v vseh nebesih, ki bi vas mogli obvarovati, da si ne zlomite tilnika.» To sem priznal, toda dejal sem mu, da je bil moj ljube in moj napačni ponos ter mi pokazal, da je treba bolj sploštevati počasne metode stare Evrope. Prepričal sem se bil, da sem v Evropi še vedno lahko nezrel zelenec, čeprav sem že odslužil svojo želenko vajensko dobo v Zedinjenih državah. Železniška vožnja od Luzerna do Dunaja mi je nudila priliko za nadaljnje razmišljanje o tej stvari. Niven v Cambridgeu in moj angleški prijatelj v Luzernu sta povzročila, da sem dospel na Dunaj v precej drugačnem, mnogo manj prešernem duševnem razpoloženju, kot sem bil odjadral iz New Yorka pred štirimi tedni.

Kolodvor na Dunaju, odkoder sem se odpeljal v Budimpešto, se mi je zdel čisto domač, čeprav sem ga videl poprej šele samo enkrat. Nisem mogel najti vseмогоčnega kolodvorskega načelnika, ki me je bil, ko sem se pred enajstimi leti prvič tu pokazal, hotel poslati nazaj v ječe vojaške granice. Sprevodnik pa, ki me je nagovoril z «gnädiger Herr» (malostljivi gospod), ko me je v bližini Gänserdorfa vprašal po mojem voznem listku prvega razreda, je bil isti, kateri me je bil pred enajstimi leti imenoval srbskega svinjskega pastirja. Spoznal sem ga takoj, čeprav se je zelo ponižno vedel. Ni bil več oni sirovi možak, ki me je bil sunil s sedeža na moji znameniti prvi železniški vožnji iz Budimpešte na Dunaj. Ni se mogel spomniti srbskega dečka v rume-

nem ovčjem kožuhu in kučmi z živo pisanima potnima torbama. Dal sem mu lepo napitnino v zahvalo za to, ker me je privedel v roke mojih dobrih ameriških prijateljev, ki so skrbeli za to, da sem varno dospel v Prago, in ker me je njih prijazno vedenje do mene spravilo na misel, izseliti se v Lincolnovo deželo.

«Amerika je dežela naglih sprememb», mi je dejal, ko sem mu povedal, da sem jaz tisti deček, in pristavil: «Morali ste se zelo spremeniti, kajti sedaj ste videti kot pravi Američan; toda mi tukaj in naša stara Avstrija smo kot vsi stari ljudje, nič se ne spremenimo, razen da postajamo vedno starejši in onemogljši.» Povedal je točno to, kar sem občutil, ko sem gledal na desno in levo iz vlaka, v katerem sem se peljal v Budimpešto. Zdelo se mi je, da se vse počasi premika, v oprez nem koraku starosti. Budimpešta se mi je zdela majhna in viseči most, pred katerim mi je pred enajstimi leti zaprlo sapo, ko sem ga bil prvič videl, je bil sedaj v primeri z brooklynskimi visečim mostom skoraj kot igračka.

Nisem izgubljajal časa z ogledovanjem znamenitosti madžarske prestolnice, temveč sem se požuril in kmalu sem bil na ladji, ki me je bila pred enajstimi leti pripeljala v Budimpešto. Kar verjeti nisem mogel, da je to ista ladja. Morala se je strašno skrócić, ali pa mi je moje bivanje v Ameriki spremenilo merilo mojih oči.

Vse, ker sem videl, se mi je zdelo pomanjšano in skróčeno, in če ne bi bil videl z vrha Titlisa s snegom pokritih švicarskih velikarov, bi se mi morda vsa Evropa zdela prav tako pomanjšana in skróčena.

Ko so prinesli večerjo, sem opazil, da so se ljudje naravnost strašno vedli pri jedi, celo gospodje v visokem uradniškem položaju, ki so bili tako visoki in mogočni, da se jih skoraj nisem upal pogledati, sedaj pa se mi je skoraj zdelo, da stojim zelo visoko nad svojimi sopotniki. Toda obvladal sem to svojo domišljavost. Bilo je vendar dobro, da me je plezanje na Titlis spet privedlo v zemeljske nižine in precej zatrlo prešernost, ki jo prinašajo poameričanjeni izseljenci, kadar obiskujejo Evropo.

Naslednje jutro sem zapazil skupino arbskih dijakov, ki so se vračali domov z dunajske in budimpeštanske univerze. Bili so iz Vojvodine in ne iz Srbije, kakor sem pozneje doznal. Njih vedenje ni napravilo name posebno ugodnega vtiska in vendar sem kar drhtel od navdušenja, ko sem čul njih srbsko govorico. Govorili so nepristiljeno, čeprav so morali opaziti, da vzbujajo mojo pozornost. Eden izmed njih je dejal, da bi mogel jaz biti Srb, ako bi se drugače vedel in ne bi imel svoje obleke in rdečastih lic. Vožnja preko Atlantika in enotedensko potovanje po Švici sta mi namreč dala zdravo, zagorelo lice. Drugi je pripomnil, da so mladi Srbi v Banatu prav tako zagoreli, posebno za časa žetve, toda moral je priznati, da kaže moja zunanost, da se ne bavim s poljedelstvom. Tretji je spet menil, da sem bogat južni Ame-

čan in da imam v svojih žilah mnogo indijanske krvi. Tu me je posilil smeh, predstavljal sem se in povedal, čeprav sem nekoliko težko govoril srbsko, da nisem niti južni Američan niti Indijanec, temveč samo srbski dijak, ki je državljani Zedinjenih držav. Srb iz Zedinjenih držav je bil v tistih časih zelo redka prikazen in ni treba omeniti, da so me pri srčno povabili, naj se pridružim njih skupini, kar sem tudi storil. Niti eden izmed njih me ni spominjal na živahne, dobro negovane, krepke in gibčne ameriške dijake. Vsi so imeli dolge, nemarno nazaj počesane lase, hoteč s tem napravljati vtis sanjajočih poetov ali pristašev radikalnih življenjskih nazorov. Mnogi izmed njih so imeli klobuke s širokimi kraji globoko potisnjene na čelo, kar naj bi tudi značilo njih radikalno mišljenje. Njih blede lica so kazala, da so preko mere sedeli po dunajskih in budimpeštanskih kavarnah, kjer so šahirali ali kvartilali in razpravljali o svojih radikalnih načelih. Iz večine med njimi bi se silno norčevali, ako bi se vpisali na katerokoli ameriško univerzo, ne da bi popolnoma spremenili svojo zunanost in svoje vedenje. Samim sebi so se seveda zdeli silno važni. Znali so menda mnogo, kar so čitali v knjigah, predvsem v knjigah, ki se bavijo z radikalno-socialnimi vprašanji. Zelo pogosto so omenjali Tolstojevo ime in tudi najnovejše apostole socialnih načel so spodobno občudovali. Morali so opaziti, da me je pogovor o tem predmetu dolgočasil, in vprašali so me precej pikro, ali se ameriški dijaki sploh zanimajo za napredna vprašanja. «Götovo,» sem dejal precej razdražen, «saj ne bi bil prišel v vašo staro Evropo, če ne bi bilo radi nove Maxwellove teorije elektrike in radi drugih naprednih teorij v moderni fiziki.» «Napredne misli na socialnem in ne na fizikalnem polju,» so mi odgovorili in razložili svoje prvo vprašanje. Odgovoril sem jim, da temelje najpriljubljenjša ameriška socialna načela še vedno na podlagi, ki je bila ustvarjena pred sto leti z listino, ki se imenuje izjava nezavisnosti Zedinjenih držav. Onj so vedeli zelo malo, jaz pa sem še manj vedel o njih radikalnih socialnih načelih in tako smo se začeli pogovarjati o drugih stvareh.

Pozno popoldne se je ladja približala Karlovcem in gričevju Fruške gore. Spomini so me obsili in začel sem pripovedovati svojim srbskim znancem, kaj sem bil doživel pred enajstimi leti z dijaki iz bogoslovja, in med drugim tudi omenil, da mi je izginila pečena gos. Moje srbsko besedišče je bilo precej borno, a vendar sem imel s pripovedovanjem velik uspeh, tako da so me prosili, naj pripovedujem dalje. Če sem radi kakšne besede prišel v zadrego, so mi pomagali. Pri solničnem zahodu se je prikazal Beograd. In ta mogočna slika me je tako prevzela, da mi je kar gladko pričela teči srbska govorica. Pozdravil sem Beograd kot Akropolo vseh Jugoslovenov. «To so načela naprednega social-kmalu metropola vseh Jugoslovenov. «To so načela naprednega socialnega in političnega mišljenja, za katera se zanimajo ameriški dijaki,» sem dejal v zvezi z njih prejšnjim vprašanjem. Dodal sem nekaj pikrih opazk o naprednem mišljenju v socialnih in političnih vedah, ki se ni

rodilo v srcu kakšnega naroda, temveč je izhajalo iz študijskih sob francoskih, nemških in ruskih teoretikov. Takoj so spoznali, kaj imenujem ameriško stališče, a niso mi ugovarjali, ker so se menda bali, da bi me razžalili. Videli so ameriški znak v moji gumbnici in niso se ga upali odtrgati.

Ko sem bil majhen deček, sem zadnjič videl Beograd, in ko se mu je sedaj bližala ladja, sem gledal njega visoko trdnjavo, ki se je dvigala kot Gibraltar nad vodovjem Dunava in plaho gledala preko brežmejnih avstro-ogrskih planjav, ki so jo hotele pogoltniti kot široko odprto žrelo lačnega zmaja. Vse, kar sem videl v Avstro-Ogrski, se mi je zdelo majhno in skrčeno, toda Beograd je gledal name, kot bi se njegova ponosna glava hotela dotakniti zvezd. Zgodovina dolgih muk srbskega naroda je bila zvezana z njim in to ga je v moji domišljiji dvigalo v nebeške višine. Zelo me je mikalo, da bi se tu ustavil in šel na vrh Avale ter od tu pozdravil junaško Srbijo, enako kot sem pozdravil junaško Švico z vrha s snegom pokritega Titlisa. Toda rekli so mi, da se moram požuriti, ako hočem ujeti zadnjo ladjo za Pančevo, in tako sem dejal beli prestolnici, kot jo imenujejo srbski guslarji, z bogom in na svidenje.

Ko sem prispel z ladjo v Pančevo, me je odposlanstvo mladeničev, med katerimi je bil tudi eden izmed srbskih dijakov, ki so bili prišli z menoj iz Budimpešte, vedlo na drug parnik, na katerem je bila povsej priliki žemitovaljska družba. Pevsko društvo v Pančevu je najelo to ladjo, da pelje svoje člane in njih prijatelje v Karlovce, kjer se je vršil naslednji dan velik narodni srbski tabor. Zemeljski ostanke velikanskega pesnika Branka Radičevića naj bi prispeli ta dan z Dunaja, kjer je bil kot mladenič umrl in bil pokopan pred tridesetimi leti. Njegovo truplo naj bi prepeljali in pokopali v bližini Karlovcem, na hribu Stražilovem, ki ga je bil proslavil s svojimi nesmrtnimi verzmi. Njegove pesmi so bile spomenice vsem Srbom, naj gojijo svoje tradicije ter se pripravljajo za svoje narodno zedinjenje. Zastopniki Srbov iz vseh srbskih krajev naj bi se zbrali v Karlovcih in spremili zemeljske ostanke priljubljenega pesnika na njegovo zadnje bivališče. Jaz naj bi zastopal Ameriko in zato so me povabili, naj se pridružim pančevskemu odboru. Srbsko narodnjaštvo je spet vzplamtelo v mojem srcu.

Naš parnik je dospel v Karlovce naslednje jutro zelo zgodaj in tu smo našli zbrana mnoga pevstva društva iz Vojvodine, Srbije, Bosne, Hercegovine in Črne gore, zelo slikovito družbo krepkih mladih mož in žena, katerih večina je bila v pestrih narodnih nošah. V prvih polodanskih urah se je začel žalni spreved. Pevska društva iz glavnih krajev Srbije so se zaporedoma strnila v spreved in drugo za drugim prepevala slovesno in čudovito ubrano pogrebno pesem: «Sveti Bog, vsemogočni Bog, nesmrtni Bog, usmili se nas.»

Pravoslavna cerkev ne dovoljuje instrumentalne glasbe. Kdor je bil tako srečen, da je čul ruske cerkvene zборе, pozna mogočnost in nadzemsko ljubkost tega petja. Srbski zbori ne zaostajajo za njim. Nobena glasba ne vpliva na naša srca tako globoko kot človeški glas. Vsak pevec tega sprevoda v Karlovcih je občutil, da izkazuje s svojim petjem zadnjo čast svetemu spominu narodnega pesnika, in njegov glas se je dvigal proti nebu, kot bi ga nosile peroti njegove navdihnjene duše. Temu učinku se ni bilo mogoče upirati in v velikem narodnem taboru je bilo solzno sleherni oko. Razkosani narod, zedinjen v solzah, je nudil zelo slovesen in vzvišen prizor. Nehote smo morali misliti na to, da morajo te solze biti dobrodošle žejni zemlji, ki je redila korenine srbskega narodnjaštva. Narod, zedinjen v petju in solzah, ne bo nikoli izgubil svojega edinstva. Če bi bili dunajska in budimpeštanska vlada slutili ginjenost, ki jo je ta svečani obred vzbudil v srcu velike skupščine, katera je zastopala vse dele razkovanega srbstva, ga nikoli ne bi bili dovolili. Toda baš takšna prepoved bi bila pokazala razumevanje za duševne potankosti, ki ga te dve vladi nista nikoli imeli.

Ko se je ladja vrnila v Pančevo, me je pričakoval protojerej živkovič, pesnik in svečnik, ki mi je bil prvi svetlobo, naj grem iz Pančeva v Prago, in me sprejel s solzami veselja. Bil mi je prijatelj in vodnik v otroških letih in vedno se je smatral za posredno odgovornega za to, da sem se izselil na daljno ameriško obalo. Ko sem se mu zahvalil za izbrano pojedino, ki mi jo je bil pripravil, mi je dejal, da je njegova pojedina samo pojedina za telo, dočim je pojedina, ki mi jo nudim s tem, da odgovarjam na njegova vprašanja o Ameriki, pojedina za njegovo dušo. Gotovo sem mu jo nudil, če sem pravilno tolmačil svetle poglede njegovih razumnih oči. Bil je možak šestdesetih let, toda njegovo živahno oko je bilo še vedno tako zgornjo kot prekipevajoči verzi njegove mladosti. «Povej svoji materi,» je dejal, «da sem srečen, da nosim vso odgovornost za to, da si se izselil v daljno Ameriko. Zame sedaj ni več daleč; v mojem srcu je, kajti ti si prinesel Ameriko k nam. Bila je nov svet v moji zemeljski geografiji, sedaj pa je nov svet v moji duševni geografiji.» Njegovo prisrčno navdušenje mi je nekoliko ublažilo iztreznjevalni vpliv razgovora z Nivenom v Cambridgeu. Pogosto sem ga obiskoval ono poletje na njegovem domu in vedno sem moral ponavljati opis Beecherja in njegove propovedi. Imenoval ga je brata Device Orleanske novega duševnega sveta; njen plameneči meč pa, kot je dejal, je bila «Strica Toma koč».

Moja starejša sestra in njen soprog sta se mi pripeljala v Pančevo naproti ter me odvedla v Idvor. Ko smo dospeli na idvorsko ozemlje, sem ju prosil, naj napravita ovinek in me peljeta preko idvorskih pašnikov in vinogradov, kjer sem preživel svoja najsrčnejša otroška leta. Tu sem kakor v sanjah videl idvorske dečke, ki so pasli čredo volov, kakor sem jih pasel nekdanj jaz, in se igrali tako, kakor sem se igral nekdanj tudi jaz. Vinogradi, poletno nebo nad njimi in reka Tamiš v da-

ljavi, kjer sem se učil plavati in potapljati, so bili isti kot vedno. Sedaj se je pokazal domači idvorski zvonik in milo večerno zvonjenje je vzbudilo v moji duši neštete spomine, tako da sem le težko obvladal svojo ginjenost. Ko smo se počasi peljali skozi mali Idvor, je bilo vse tako kot pred enajstimi leti. Novih hiš ni bilo, stare pa so bile videti prav tako stare kot vedno. Ljudje so opravljali isto delo kakor prej, ob istem času in na isti način. Ko smo dospeli v sredo vasi, sem videl, da so vrata hiše moje matere na stečaj odprta, v znak, da pričakuje dobrodošlega gosta. Sama je sedela na klopi pod drevesom pred hišo in čakala. Gledala je v smer, odkoder me je pričakovala. Ko je zapazila voz moje sestre, sem nenadoma videl, kako si je zakrila s svojim belim robcem oči, in sestra mi je šepnila: «Majka plače!» Skočil sem z voza in pohitel k njej, da jo objanem. Oj, kako čudovita je moč solz in kako čista je naša duša, če so solze očistile viharje naših občutkov! Materina ljubezen in ljubezen do matere je najslajše sporočilo božje živim bitjem.

Vse v Idvoru je bilo isto, samo moja mati se je spremenila; bila je videti mnogo starejša in mnogo lepša. Sveta luč se je blestela v njenih očeh, ki so mi razodevala jasno nebo duševnega sveta, v katerem je živela. Mislil sem, da nista Rafael in Tizian nikoli slikala lepše svetnice. Ponižno sem se sklonil pred njo kot v molitvi: «Pojdi malo z menoj,» mi je dejala, «sama bova in rada bi nemoteno poslušala tvoj glas in gledala luč tvojega obraza.» Hodila sva počasi in moja mati mi je marsikaj pokazala in me spominjala znanih domačih stvari iz mojih otroških let: «Tu je pot, po kateri si hodil v šolo; tu je cerkev, kjer si ob nedeljah in praznikih čital sv. pismo; tu je mlina s stožčasto slamnato streho, s katere vrha si nekoč odnesel novo svetlo zvezdo iz pločevine, misleč, da je zvezda z nebes; tu je hiša, kjer je živel pokojni Baba Batikin in te učil tako mnogih starih povesti; tu je hiša, kjer je stara teta Tina ozdravila tvoj oslovski kašelj z ugovarjanjem in zdravnimi zelišči, vkuhanimi v med; tu je živel pokojni stari Ljubomir, ki te je imel tako rad in ki ti je delal ovčje kožuhe in kučme; tu je polje, kamor si vsak večer vodil naše konje k vaškemu pastirju, da jih je gnal na pašo.

Medtem sva bila dospela do kraja male vasi, toda moja mati je nadaljevala najin počasen sprehod, in zdajci sva bila pri vratih vaškega pokopališča. Mati mi je pokazala križ iz rdečega marmorja in dejala, da je tu grob mojega očeta. Ko sva dospela do njega, sem poljubil križ, pokleknil pri grobu in molil. Moja mati pa je, zvesta srbskemu običaju, govorila grobu: «Kosta, moj dragi mož, tu je tvoj sin, ki si ga bolj ljubil kot svoje lastno življenje. Njegovo ime je bilo na tvojih ustnicah pri tvojem poslednjem dihu. Sprejmi njegovo molitev in njegove solze kot njegovo iskreno oddolžitev tvojemu blagoslovljenemu spominu! Nikoli ne bo pozabil svoje ljubezni do tebe.»

Ko sva se vračala, sva stopila v cerkev, poljubila ikoni našega hišnega zavetnika in sv. Save ter prižgala dve voščeni sveci, ki ju je bila

moja mati vzela s seboj. Priznal sem ji, da sem bil občutil, kot bi me bilo sveto obhajilo zopet združilo z idvorskim duhom. Odgovorila mi je, da je to želela, kajti ni hotela, da bi v Idvoru mislili, da sem se vrnil domov kot ohol tujec iz ponosne, tuje dežele. «Jaz te najprej nisem spoznala,» je dejala, «ko sem te zagledala na sestrinem vozu, dokler se nisi nasmejala, kakor je bila tvoja navada v otroških letih, potem pa sem prečila najslajše solze svojega življenja. Bil si videti učen in tako vzvišen nad nami, skromnimi idvorskimi seljaki, da nihče ne bo spoznal nekdanjega Míše, ki so ga poznali in ki ga zopet žele videti, dokler se jim ne boš spet pokazal kot deček, katerega so poznali.» Moja obljuba, da se vrnem v Idvor «učen in z akademjskimi častmi», je bila torej po materinem mnenju izpolnjena. Toda, ali niso ta učenost in te časti prinašale duha, ki ni bil v skladu s starinskimi idvorskimi pojmi? To je, mislim, menila moja mati in jaz sem si to dobro zapomnil.

Idvorjani so prihajali k meni in mi zatrjevali, da na vseh velikih planjavah Vojvodine ni mladeniča, ki je svoji rodni vasi tako pri srcu kot Miša. To priljubljenost sem si pridobil s tem, da sem se točno držal starih idvorskih navad; tako na primer sem poljubljaj roko starim ljudem in dobival za to poljub na čelo. Nasprotno so mi idvorski dečki in deklice poljubljali roko, jaz pa sem jih poljubljaj na lice in božal. Moj bratranec, ki je bil mnogo starejši od mene, bivši vojak in strogi vaški «knez», je bil najstarejši moški član rodbine in torej poglavar Pupinov. Pričakovali so, da se na to vedno oziram, kar sem tudi storil, kadarkoli sem bil v njegovi mogočni prisotnosti. Ameriško državljanstvo je izbrusilo moje podaniške dolžnosti do avstro-ogrškega vladarja, toda ne do «kneza», samovladarja idvorskega. Razen njega je bila še druga velika osebnost v Idvoru, ki mi je vzbujala spoštovanje. To je bil moj «kum» (krstni boter). Moji materi so umrli vsi otroci, ki jih je imela v mladosti, in mnogo let je bila brez otrok. Ko je bila stara že nad trideset let, je dobila dve hčerki. Jaz sem se rodil, ko je imela nad štirideset let; in kakor je trdno verovala, je Bog uslišal njene iskrene molitve ter ji dal sina. Če hoče deček, ki je prišel tako pozno na svet, ostati pri življenju, ga morajo po stari idvorski veri skozi prednje okno v hiši izročiti prvi osebi, ki pride mimo, in ta oseba mora otroka hitro nesti v cerkev in ga dati krstiti. Na ta način je zelo reven in skromen idvorski seljak postal moj kum. Po srbskem običaju je kumova oblast nad njegovim varovancem tako rekoč neomejena. Če je kum prisoten, se mora njegov varovanec neprestano ponižno vesti. Ni bilo lahko, pravilno se vesti med svojim bratranecem, ki je bil kot «knez» poglavar vasi, in med svojim kumom, ki je spadal nekam na nje skrajni konec. To mi je uspelo, kajti trudil sem se, da ugodim svoji materi. In idvorski seljaki so mi veselo zatrjevali, da mora biti Amerika olikana krščanska dežela, ker mi je dala vzgojo, ki je v skladu z idvorskimi krščanskimi tradicijami. Moje predsedništvo juniorskega letnika na

univerzi Columbij, moje neoporečno oblastvo nad mladimi newyorškimi aristokrati in mnogi šolski uspehi mojih univerzitetnih let so mi vsejali nekaj domisljivosti in ošabnosti v moje srce. Toda to ljuljko je zatrla neizprosna strogost idvorskih tradicij. Ponižnost je glavna čednost mladeniča pred idvorskimi kneti.

Ni potrebno omeniti, da sem moral povest svojega življenja, odkar sem bil zapustil Idvor, toliko časa ponavljati, dokler je moja mati in moji dve sestri niso znale na pamet. To je bila sladka godba za njih ušesa. Tudi jaz sem to ljubil, kajti poletni večeri v srbskem vrtu izpodbujajo k pripovedovanju spominov. Ugleдни vaščani so mnogokrat ob nedeljskih popoldnevih sedeli v vrtu moje matere in mi stavili mnogo, mogo vprašanj o Ameriki. Poročila o stvarih, kot so brooklynski most, nadzemska železnica in nebotičniki v New Yorku ter poljedelstvo na zapadu Zedinjenih držav, so sprejeli z izrazi občudovanja, toda včasih tudi, kot se mi je zdelo, s precejšnjo opreznostjo. Skromnim seljakom nikakor ni hotelo iti v glavo, kako more stroj, ki ga vlečeta dva neumna konja, zrelo žito obenem žeti, vezati v snope in to nakladati. Čez nekaj časa sem izžrpal vso svojo snov in nisem imel dosti več povedati, toda idvorski modrijani so me prosili, naj nadaljujem. Ko sem se začel izgovarjati, so mi odgovorili, da je kmet Giga zapustil Idvor samo enkrat v svojem življenju, ko je šel v sednjo vas, ki je oddaljena kakih deset milj, ter si tam ogledal letni sejmen. Še isti dan se je vrnil v Idvor in šest tednov je neprestano pripovedoval o čudovitih stvarih, ki jih je videl na sejmu. «Le pomisli,» je dejal pop, «koliko bi lahko povedal, ako bi bil živel devet let v veliki Ameriki!»

Obsipavali so me s povabili za koncerte in slavnosti v mnogih krajih Banata in če sem se takšnemu vabilu odzval, so me večkrat prosili, naj kaj povem o Ameriki. Jaz sem seveda govoril o snovi, ki sem jo imel najrajši, namreč o ameriškem pojmu svobode. Ljudje so o tem govorili in časniki o tem pisali. Neki dan me je dal poklicati k sebi fehišpan (veliki župan) v Torontalu, kamor je Idvor spadal po novi madžarski upravni razdelitvi, ter določil uro razgovora. Vzel sem s seboj svoje ameriške državljanske listine in columbijsko diplomu. Ko sem vstopil v njegovo pisarno, sem zapazil lepega mladega moža, starega okoli trideset let, krepke postave in zunanosti angleškega plemenitaša, kar se tiče obleke in vedenja. Zvedel sem poprej, da je mlad madžarski plemenitaš, ki je bil zelo ponosen na to, da je bil vzgojen na angleški univerzi. Radoveden sem bil, kako se bo vedel, če bo stal pred njim mlad Srb iz kmetkega sela Idvora, ki je bil ponosen na svojo ameriško vseučiliško izobrazbo. Začuden me je pogledal, ko sem vstopil, ga srbski pozdravil: «Dobro jutro, gospodine!» in na anglosaksonski način samo malo pokimal z glavo. Poklon evropske celine je mnogo globlji. Obotavljajoč se, mi je dejal, naj sedem, potem pa mi je, kot bi se šele sedaj domislil, sam prinesel stol ter mi ga ponudil. Govorila sva angle-

ško, ker jaz nisem razumel madžarščine, on pa se je branil govorniti srbsko. Da pokažem, kdo sem, sem mu predložil svoje državljanske listine in columbijsko diplomno. Pripomnil je, da te listine soglašajo z mojim vedenjem in zunanostjo, a takoj pristavil, da je to poklon. Vprašal me je, kako mi ugajata Idvor in Madžarska. Odgovoril sem mu, da nisem nikoli dosti poznal Madžarske, da se mi pa Budimpešta in celo njen slavni viseči most zdita majhna in bedna, menda radi tega, ker primerjam te stvari z New Yorkom. «Ali ni Budimpešta dovolj velika, da postane prestolnica Jugoslovenov?» me je vprašal. «Dovolj velika je že,» sem mu odgovoril, «toda nekoliko nepriljučna in nenaravna.» Upal sem si to reči, ker sem spoznal, da se vede proti meni kot preiskovalni sodnik in da mnogo ve o mojem početju. Moral je vedeti, kako sem pozdravil Beograd, ko sem se mu pred enim mesecem bližal na ladji na potu iz Budimpešte.

«To je menda vera, ki ste jo propovedovali na velikem narodnem taboru v Karlovcih?» je dejal spretni in prijazen inkvizitor, a jaz sem mu odgovoril: «Ne, za to nisem imel časa, kajti preveč sem imel opraviti s prenosom trupla velikega pesnika v Stražilovo. Sicer pa vsa slavnost v Karlovcih ni bila nič drugega kot velika propoved, ki je veličevala to vero, in nekega dne bo ta vera zmagala, ko se bo zbudil počasni duh Jugoslovenov in storil, kar je naravno.» «Hitri duh madžarske krone se bo prej zbudil in storil, kar je naravno», je dejal mladi veliki župan in pristavil: «Kar ste mi sedaj rekli, potrjuje moja poizvedovanja, ki pravijo, da v svojih javnih govorih oporekate božjemu pravu krone in proglašate božje pravo naroda.» «To je ena izmed točk ameriške izjave nezavisnosti,» sem dejal, «in jaz sem jo razložil tukajšnjim ljudem, ki so želeli nekaj vedeti o Ameriki.» Pristavil sem tudi, da je Kossuth, ko je bil v Ameriki, proslavljal božje pravo madžarskega naroda in zamikal božje pravo habsburške krone na Madžarskem. To in mnoga druga madžarska demokratska načela sem zvedel od Henryja Warda Beecherja, ki je bil velik prijatelj in občudovalec Kossuthov, kar sem velikemu županu tudi povedal. Spoznal je, da mi ne more do živega in zato je zasukal pogovor drugam. «Vi ste gotovo odkrit in pošten mož, kot so vsi pravi Američani, ki sem jih do sedaj spoznal, in to jih dela tudi zelo privlačne. Toda, zakaj se oni, ki so postali Američani, ne brigajo za svoje lastne zadeve, kadar prihajajo k nam na obisk?» Bil je mnogo manj resen in dostojanstven, ko je to dejal, meni pa je bilo tudi prav, da sem mogel govoriti bolj prijazno. Zato sem rekel: «Naša glavna zadeva je, da osrečujemo vas, naše revne tukajšnje sorodnike, in da vas obogatimo s tem, da prevzamete naše ameriško stališče.»

Bil je premožen madžarski magnat, ki je imel več vasi, od katerih je bila vsaka večja kot Idvor, in ta odgovor, ki mu ga je dal sin ubogega Idvora, mu je zelo ugajal. Od tedaj naprej je bil najin razgovor mnogo manj uraden in postal je celo precej pristrčen, ko mi je ponudil

kavo in cigarete. V šali sem mu pripovedoval, da sta me madžarstvo in germanstvo pregnala iz Pančeva in Prage in da sem prišel sedaj na obisk in se jima želim oddolžiti z majhnim darom ameriških idej. «Vaše ameriške ideje,» je odvrnil v šali, «vas bodo tu napravile še manj priljubljenega kot vaš srbski nacionalizem pred enajstimi leti. Pustite jih za ta čas, dokler ste tu. Večjo zabavo vam bo nudil lov na divje race v nižini ob Tamišu pri Idvoru, kot če učite bedake ameriških idej. Lov na race se je začel in škoda je, če zamudite en sam dan. Hočem vam posoditi ameriško puško, ki je kakor nalašč za to.» To je tudi storil. Ta puška me je zapolnila ter ga tako rešila skrbi opazovanja in zasledovanja mojega početja. Vaški notar me je spremljal na mojih lovskih pohodih. Bil je strokovnjak v ribarstvu in lovu ter si je na vse načine prizadeval, da ugodi meni — in velikemu županu. Štirinajstredni lovski izlet v močvirja ob Tamišu, kjer sem streljal plabe race, je zmanjšal moje vneemo, spraviti v sklad politične ideje vojvodinskih Srbov z ameriškiimi.

Ko je bila proti koncu septembra trgatav končana, sem se začel pripravljati za pot v Cambridge. Žal mi je bilo, da sem moral odpotovati, kajti veselo življenje se v Vojvodini šele začenja, če je trgatav pri kraju in je novo vino prenehalo vreti. Zlato klasje je tedaj pod streho, leni prašiči pa so masni in okrogli in rejeni za ženitovanjske gostije. V drugih deželah se domišljija mladih ljudi bavi spomladi z ljubeznijo, v srbski Vojvodini pa ima jesenski čas to skrivnostno moč. V jeseni neprestano zvonijo ženitovanjski zvonovi in dude se veselo glase od enega konca banatskih nižin do drugega ter razveseljujejo srca z ženitovanjsko glasbo. Toda moja mati je usmerila moje misli na resnejše stvari ter mi zagotavljala, da je sedaj celo bolj srečna, ko mi vse potrebno pripravlja za na pot v Cambridge, kot je bila pred enajstimi leti, ko sem se odpravil v Prago.

Nekaj dni pred mojim odhodom so ugledni vaščani priredili ribjo pojedino meni na čast. Tamiški ribiči so skuhali po starem običaju ribe nad ognjem iz drv pod milim nebom. Majhna skupina povablencev je dospela do ribiške kočice na bregu Tamiša prav ob solnčnem zahodu. Zapadno nebo je žarelo v zlatem sijaju poslavljajočega se dneva in večerna zarja se je zrcalila na gladini mirnega Tamiša. V nasprotju s tem je bila ostala pokrajina temna, izvzemši žareče obraze strpljivo čakajočih povablencev, ki so sedeli okoli prašketajočih ognjev in pazili na kadeče se kotle in cvrčeče ponve. Ne daleč je stal na zadnjem koncu ribiškega čolna mlad, krepak ovčji pastir in njegova temna postava se je dvigala nad zlato gladino Tamiša, kot bi bil samotni, temačen duh. Tu je bilo baš pripravno mesto za nekoga, ki išče samotno in čuti potrebo po mirnem razmišljanju. Nobeno valovanje vodá in noben zračni dih ni motil njegovih sanj, če je sploh sanjal, kot sem jaz mislil. Napojil je bil svoje ovce in zaužil svojo skromno večerjo, že dolgo prej, preden je bila dnevna luč izginila za daljnim obzorjem banat-

skih planjav. Molk bližajoče se noči je vzbujal občutke, ki jih je mogla izraziti samo njegova ubrana piščal, in zdajci je izlil svojo dušo v melodijo, ki je gotovo ni zapisal sence praznega prostora. Občutil sem bil, da naj bi tresoč se glas sporočil skozi večerni molk pozdrav ljubezni dekletu, ki je morda nekje sedela pod slamnato streho zaspavnega Idvora, predla in mislila nanj. Pop se mi je približal ter mi dejal, da je riba gotova in da se bo slavnost takoj pričela. Odvrnil sem mu, da se je slavnost že pričela, in ga opozoril na nebeško melodijo. Dejal je: «Oj, to je Gabrijel, sin mojega sosedu Milutina. Začel je hoditi v idvorsko šolo, ko si ti zapustil Idvor, in že zdavnaj jo je končal. O sv. Mihaelu se bo poročil in to, kar čuješ sedaj, je njegova seldalija (pesem vzdihov) po njegovi bodoči ženi, ki je tam v naši zaspavni vasi.» Ko mi je v šali namignil, da bi tudi jaz lahko sedaj užival sladkosti skromnega kmetkega življenja, ako ne bi bil pred enajstimi leti Idvoru obrnil hrbtno, sem mu odgovoril, da morda še ni prepoznal, da popravim svojo napako. Pop me je silno začudeno pogledal in me vprašal, ali sem morda zato dvakrat prebrodil Atlantik, da postanem idvorski ovčji pastir? Odgovoril nisem ničesar, toda vedel sem, da mi je Gabrijelova pesem odkrila nov svet, v katerem vprašanje: «Kaj je luč?» nikakor ni najpomembnejše. So še v človeškem življenju druga velika vprašanja, na katera, je morda mogoče odgovoriti v Idvoru brez znanja Maxwelllove teorije o elektriki.

VI.

Studij na univerzi v Cambridgeu.

Dolgo trajajoč boj, ki ne neha, mora slednjič uničiti slabotno telo. V krepki in zdravi naravi pa vzbujajo ta boj uglaševanje na vedno višji ton, pri čemer lahko tudi najjačja struna počne. Moj boj se je sedaj, ko sem se na svojem potu v Idvor vračal v Evropo, vršil neprestano že devet let, in zato so hile tudi moje strune silno napete. Živčno prenapetost radi pomanjkanja notranjega ravnovesja je ugotovil pri meni moj angleški prijatelj v Luzernu, ko mi je nujno svetoval, naj opustim raziskavanje alpskih lepote ter naj se podam v samoto svoje domače vasi, kajti drugače — kakor je mislil — vsi angeli varuhi ne bi bili v stanju, da zabranijo, da si ne bi zlomil tilnika. Dvomesecne počitnice v uspavajočem idvorskem zraku so bile zame pravi blagoslov. Glas mojih prenapetih strun se je znižal za nekaj oktav in niso več tako močno donele pri vsakem zunanjem vtisku. Spoznal sem na primer, da lahko čakajo vojvodinski Srbi še dalje na svojo politično osvoboditev, katero sem zaupljivo pričakoval od tega, da se bodo postavili na ameriško stališče. Spoznal sem pa tudi, da mnogim človeškim bitjem znanje modernih fizikalnih teorij za srečo ni neobhodno potrebno. V Idvoru ni bilo žive duše, ki bi kaj vedela o tem, in vendar je bila

večina teh dobrih ljudi srečna, kot na primer Gabrijel, ki naj bi se poročil o sv. Mihaelu. Gabrijel ni dosti vedel, tako sem si dejal, toda njegovo skromno znanje je bilo zelo določeno. Vedel je, da ljubi dekle, s katerim se bo poročil, in vedel je tudi enako kot vsi vaščani, da ima njegovo življenje, ki bo sledilo življenju njegovih seljaških prednikov, čisto določen smoter, ki ga je bilo lahko doseči. Jaz sem vedel več kot Gabrijel, toda moje znanje ni bilo tako določeno kot njegovo. Zdelo se mi je, da je moj življenjski smoter mnogo višji kot njegov, toda ali je bil tudi dosegljiv? In če je bil dosegljiv, ali je bil vreden boja? Dva meseca poprej si takega vprašanja niti v sanjah ne bi bil stavil, toda nanesa sta me spravila Gabrijelova melodija in sanjavi idvorski zrak.

Moja mati je opazila, da se je v meni izvršila sprememba, toda ni se vznemirjala radi tega. Nisem več tako pogosto govoril o svojih načrtih za bodočnost in mi se mi več tako mudilo z odhodom v Cambridge. Z veselim jesenskim časom so se že pričela ženitovanja v Banatu in stasiti plesalci kola, ki so se vrteli okoli veselih dud, so me mnogo bolj zanimali kot pred dvema mesecema, ko sem prišel v Idvor. Nekega večera me je moja mati spomnila dogodka, ki se je pripetil, ko sem bil še majhen deček, in katerega sem se dobro spominjal. Dejala je nekako takole:

«Ali se še spominjaš, kako so nanovo pokrili s slamo Bukovalin mlino, ki ima visoko stožčasto streho?» «Seveda se spominjam», sem odgovoril, ona pa je nadaljevala: «Bil si še zelo majhen, toda gotovo se spominjaš tudi svetle pločevinaste zvezde, ki so jo delavci postavili na vrh stožčaste strehe, ko so končali svoje delo. Idvorski otroci so menili, da je to prava zvezda z neba, saj se je tako lepo svetila, če je nanjo sijalo solnce. Nekega dne je pločevinasta zvezda izginila in ljudje so se čudili, kako je mogel kdo splezati po strmi in gladki strehi navzgor in odnesti zvezdo. Stari Ljubomir, ki te je imel tako rad in ti je delal veliko veselje s tem, da ti je šival ovčje kožuhe, je bil prepričan, da si bil ti tisti, ki je to storil, in je predlagal, naj se opravi v cerkvi posebne molitve v zahvalo za tvojo čudovito rešitev. Kot veš, je imel stari Ljubomir prav. Jaz pa sem vedno verjela, da te je Bog ohranil za mnogo višje poslanstvo v življenju kot je poslanstvo mladega Gabrijela, ki mu menda zavidava njegovo srečo. Blagoslovljena Amerika te je naučila, kako je treba plezati na mnogo bolj strmo streho kot je streha Bukovalinega mlina, in na nje vrhu kakor tudi po vsem potu navzgor boš našel marsikatero pravo nebeško zvezdo. Nisi več daleč od vrha in ne moreš se niti ustaviti niti vrniti kot takrat, ko si videl vrh Titlisa v daljavi pred seboj, a se čutil preutrujenega, da bi plezal naprej. Gabrijelova čarobna piščal in njegova nežna sefdalija sta te spravili na misli, ki sedaj vsem rojijo po glavi: poročne slavnosti, plesanje kola in druge zabave, ki razveseljujejo idvorsko mladino v prijetnem jesenskem času. Sedaj sanjaš lene sanje mladosti, toda ko se vrneš v Cambridge, se boš zopet prebudil in boš spoznal, da so bile to le prijetne

sanje, ki si jih imel v svojem prostem času v zaspanem Idvoru. Pravo življenje pa te čaka v Cambridgeu.»

Priznal sem materi svojo slabost, a dejal sem, da je temu kriva tudi okolica. Skušal sem jo prepričati, da me je njena nežna ljubezen in nestrpnost skrbel v teku tega poletja spremenila iz pogumnega mladika v nežno in pitano dete. Odgovorila mi je: «Kovač omehta jeklo, preden ga prekuje v verigo; ti si sedaj baš pripravljen za kovača v Cambridgeu.»

Ko sem se iz sanjavega majhnega Idvora vrnil v Cambridge, se mi je marsikaj zdelo popolnoma drugačno kot pred dvema mesecema. Stvari, ki sem jih takrat v svoji mrzlični naglici komaj opazil, so me navdajale sedaj z začudenjem. Stariška univerzitetna poslopja so mi vzbujala občudovanje in spoštovanje. V njih sem videl toliko spomenikov starih tradicij angleške učenosti. Menil sem, da začujem razumevati, kako je prišlo do tega, da je majhen narod na najhujšem otoku v Severnem Atlantiku postal vodnik v svetovnem kraljestvu uma in da je tu stala zibel velike kulture. Ti prvi vtiski, ki so jih name napravili stari spomeniki, so se pa še pojačali, ko sem začel opazovati vsakdanje živahno življenje v Cambridgeu. Nepoučenemu opazovalcu so se dopoldnevi zdeli resni in temačni; vsakdo je nosil črn baret in črno haljo in vsakdo je delal na videz isto, namreč iskal nekje virov učenosti in prosvete. Zdelo se mi je, da deluje razum v Cambridgeu dopoldne s polno paro, in radi tega je bilo tudi univerzitetno mesto v prvi polovici dneva silno resno in svečano. Toda kot bi se zgodil čudež, se je spremenil prizor, ko je odzvonilo poldan. Črne čepice in halje so izgimile in namesto njih so odevale bele volnene hlače in živobarvani jopiči in čepice mlajše pa tudi nekatere starejše dijake. Isti mladeniči, ki so dopoldne kot temačni menihi romali k čudnim virom učenosti, so se zbirali popoldne k veselemu sprevodu, ki je hitel k prekipevajočim virom sportnega oddiha. Dopoldanski umstveni delavnosti je sledila v Cambridgeu popoldansko telesno vežbanje. Tujca, kakor sem bil jaz, ki v istini ničesar ni vedel o tem slavnem univerzitetnem mestu, je spremljal prizora med dopoldnevom in popoldnevom čisto zmedla. To je napravilo name vtisk, kot da bi videl, kako se redovniška procesija resnih in zamišljenih mož nenadoma spremeni v vesele skupine živahnih mladeničev, ki mislijo samo na sportne tekme, ki jih čakajo. Če sem šel različne barve jopičev, čepic in sukenj, ki so krasile te krepke mladeniče, sem lahko določil število različnih oddelkov te stare univerze. Te barve in te suknje so morale imeti svoj pomen in staval sem si vprašanje, ali ne izražajo enako kot stara univerzitetna poslopja starih tradicij tega častitljivega sedeža učenosti. In to je tudi v resnici bilo tako: tvorile so del v podobah govorečega jezika, ki je pripovedoval o zgodovini univerzitetnih običajev in starih izročil. Jasno mi je bilo, da bom študiral v Cambridgeu zjutraj in zvečer, popoldne pa se bom, kot je tam navada, vdajal sportu. Za nekaj dni sem se nastani

v hotelu in opazoval te zunanje slike cambridgeskega življenja, preden sem stopil k Mr. Nivenu na Trinity College in Mr. Oskarju Browningu na King's College. Hotel sem si najprej ustvariti sliko o vsakdanjem življenju v Cambridgeu, preden sem se predstavil tema učenjakoma, kar se mi je tudi posrečilo.

Niven me je že pričakoval in imel za moj študij pripravljen tudi že načrt, ki mi ga je bil obljubil meseca junija. In ta načrt sem z veseljem sprejel. Oba, Niven in Browning, sta mi dejala, da je prepozno, dobiti sedaj stanovanje v kakšnem collegeu, in da si ga moram poiskati vsaj za eno leto v mestu. To mi je bilo vseeno, kajti mnogo dijakov stanuje izven collegeov. Bilo mi je prav za prav še ljubeše, ker nisem prišel v Cambridge zato, da spoznam prijetnost življenja v collegeih, temveč da študiram fiziko in izvem, kako je Maxwell odgovoril na vprašanje: «Kaj je luč?» To je bila edina določena točka v mojem sporedu, ki sem ga bil prinesel s seboj v Cambridge, vse ostalo je bilo nejasno in me je pogosto spominjalo na srbski izraz o gosi, ki tava po megli in išče svojo pot. Tudi jaz sem kot gos taval po megli, ko sem se izkreal v Castle Gardenu, a sem slednjič vendar našel svojo pot. Predgovor «Kjer je volja, je tudi pot» me je zelo navduševal.

Mnogo prednosti sem imel od tega, da sem stanoval izven univerze. Tako sem imel priliko, da sem proučeval angleško življenje z vidika, ki je bil po mojih mislih popolnoma nov. To je vidik, ki odkriva tujcu angleško domače življenje preko edinstvene osebnosti angleške gospodinje. V teku svojega osemnajstmesечnega bivanja na univerzi v Cambridgeu sem imel priliko proučiti njene čudovite lastnosti, pa ne samo v Cambridgeu, temveč tudi v Londonu, Hastingsu, Brightonu in Folkestonu, kjer sem preživil svoje velikončne in božične počitnice. Angleška gospodinja je bila povsod ista: ponosna, molčča, točna in redna, čista in snažna v vsem, kar je delala, voljna in skrbna, da postreže, in kljub temu nikaka služkinja; polna razumevanja za svoje delo, ki ga je opravljala skrbno, a pri tem pazila, da se ne vmešava v opravke koga drugega.

Na prošnjo Mr. Browninga me je Mr. Ling, prvi tenor zbora King's Collegea, vodil po mestu pri iskanju stanovanja. Bil je iz mesta in ne iz collegea ter se je zelo trudil, da me prepriča o prednosti mesta. Najino iskanje stanovanja je spremenil v preiskovanje dijaških stanovanj, ker je bil nanje ponosen in jih je smatral za sestavni del velike univerze. Takrat sem pač mislil, da kot navdušen mešan morda pretirava važnost te pomožne univerzitetne naprave. Toda ko sem spoznal cambridgesko gospodinjino in razumel nje pomen, sem postal prepričan, da je imel Mr. Ling prav. Komaj sem bil teden dni v Cambridgeu, sem že spoznal temelje angleškega domačega življenja in občudoval njegovo zdravo skromnost. Moja gospodinja me je naučila teh življenjskih temeljev in dosegla to na čudovito obziren način, tako da sem se jim prilagodil, ne da bi bil sploh opazil, da me vodiš

razumna in krepka roka. Spoštujem angleško gospodinja, ki je na svoj skromni in nevsiljivi način eden najzgovornejših tolmačev anglosaksonske civilizacije. Bila je eden mojih zvestih vodnikov in prijateljih pomagačev za časa napornih osemnajstih mesecev, ki sem jih prebil na univerzi v Cambridgeu.

Začel sem s svojim delom v Cambridgeu, ne da bi bil vstopil v katerikoli college. Pozneje pa sem sklenil vstopiti v King's College, kar mi je ponovno svetoval moj prijatelj Mr. Oskar Browning. Stanovanja pa nisem spremenil. King's College nima niti sto novincev, pač pa mnogo starejših dijakov. Niti eden izmed njih se ni odlikoval v fiziki in radi tega me ta college ni privlačeval, kar se tiče učenosti starejših letnikov. Imel pa je prekrasno kapelo in slaven cerkveni zbor. Pestro poslikana okna te kapele so bila že znamenita za časa Cromwella in so tudi še dandanes. Vsakokrat, kadar sem prisotstvoval službi božji v tej sloviti kapeli, sem odhajal duševno zelo okrepcan. Obiskoval sem jo pa redno, čeprav sem bil kot vernik pravoslavne cerkve oproščen vseh verskih dolžnosti. Kar so drugi dijaki, ki so bili pripadniki državne cerkve, smatrali za resno dolžnost, je bila zame posebna pravica. Kapela mi je dajala duševno podporo, kadar sem jo potreboval, in potreboval sem jo pogosto. Sledil sem tudi nasvetu Mr. Browninga in se potegoval za sedež v čolnu collegea ter ga tudi dobil. Veslanje je bila edina telesna vaja, kateri sem se vdal v Cambridgeu, ko sem bil vstopil v King's College. Poprej pa sem delal dolge sprehode, navadno s kakim starejšim dijakom ali s kakšnim drugim dijakom, ki je bil zaposlen z enakim delom kakor jaz. Upoznawali so me z zgodovino Cambridgea in njega okolice. Vsakdo v Cambridgeu je telovadil vsak dan prav tako redno kakor se je kopal in hranil. Jaz sem posnemal te splošne navade. Prijale so mi in to je bila tudi najboljša pot do napredka v Cambridgeu.

Telesno in umstveno delovanje je bilo pri teh dijakih vsakdanja vaja, urejena po navadah in tradicijah. Toda te vaje so bile različne za različne skupine dijakov. Dijak, ki je študiral, da si pridobi akademijske časti, je uredil svoje delo drugače kot «poll», to je navaden dijak, ki za tem ni stremil. Tudi njih prejšnja izobrazba je bila drugačna. Dijaki, ki so si hoteli pridobiti kako akademijsko čast v matematiki, so bili precej številni, številnejši od dijakov katerekoli druge skupine. Že od časa Newtona je bila ta univerza središče matematične vede v britanskem imperiju. Tedaj je bilo menda pet teh akademijskih skupin v Cambridgeu. Niven mi je priporočal, naj se pridružim matematični «časni skupini» (honour group), imenovani «mathematical tripos», in preskrbel mi je za to inštruktorja. Kakor se dá potegniti med dvema točkama samo ena prema črta, tako je bila natančno določena smer za študij dijaka, ko si je izbral svojo skupino, ki mu je ugajala, in inštruktorja, ki ga je pripravljval za predpisane izpite te skupine. Vstopiti v višji letnik matematike, je pomenilo, sodelovati z dijaki, ki so hoteli

postati «wranglers» (diplomirani matematiki). Da bo čitatelj razumel, kaj to pomeni, naj zadoštuje, če mu povem, da za častihlepno mladino ni bilo večje akademijske časti, kot postati prvi «wrangler» ali pa spadati k moštvu univerzitetnega čolna, ki je zmagal pri tekmi. Priprave za to čast so bile prav tako skrbne kot priprave grške mladine za udeležbo pri olimpijskih igrah. Jaz nisem bil tako častihlepen, da bi hotel postati cambridgeski «wrangler», toda Niven mi je dejal, da mora bodoči fizik, ki želi neki dan obvladati novo Maxwelllovo teorijo elektrike, poprej obvladati velik del matematične snovi, predpisane za dijake, ki se pripravljajo za cambridgeske matematične izpite.

«Dr. Routh vas bo prej pripravil kot katerikoli drugi,» je dejal Niven z nasmeškom, potem pa previdno pristavil: «to se pravi, ako bo dr. Routh pristal na to, da vstopite v njegov zasebni tečaj in ako se vam posreči, da se prilagodite novincem, ki jih poučuje.» Pred tremi meseci, ko sem se prvič obrnil na Nivena in sem si še mnogo domišljjal, bi bil to smatral za ponižanje, toda v ledvoru je bilo moje razpoloženje padlo za nekaj oktav in pogoltnil sem grenke Nivenove besede brez najmanjšega znaka duševne boli. Moja ponižnost mu je ugajala, ker mu je menda olajšala njegove skrbi, ki jih je imel radi mene.

John Edward Routh, učitelj Peterhouse Collegea, je bil najslavnejši inštruktor za matematiko, ki ga je univerza v Cambridgeu sploh kedaj videla. Za časa svojega življenja je instruiral več sto «wranglerjev» in dva in dvajset let zaporedoma je bil prvi «wrangler» njegov učenec. To je bilo isto, kot bi dejali o kakšnem džokeju, da je bil dva in dvajset let zaporedoma zmagovalec pri derbiju. On sam je bil prvi «wrangler» l. 1854, ko je bil veliki James Clerk Maxwell drugi «wrangler», in si je delil z Maxwellom slavno Smithovo nagrado za matematiko. Kot je dejal Niven, je bilo zelo laskavo, če je Routh koga sprejel v svoje zasebne tečaje, a držati z njim korak, je bilo zelo bodrilno znamenje. Nivena je radi tega hudo skrbelo. Routh me je sprejel, toda dal mi razumeti, da je moja priprava v matematiki mnogo slabša kot je običajna pri mladih ljudeh, ki prihajajo v Cambridge in se pripravljajo za matematični izpit, in da bom moral mnogo posebej študirati. Opomnil me je tudi, da pomeni vse to, da bom moral težko delati precejšnji del akademijskega leta. Prišel sem v Cambridge, da študiram fiziko in ne matematike, toda po mnenju Nivena in Routha je bilo moje pravo stremljenje, kolikor sta ga mogla spoznati, študirati matematično fiziko, in zagotavljala sta mi, da mi bo moja izobrazba pri Routhu, če bom mogel sploh tam izdržati, kmalu ustvarila za to dobro podlago. Lord Rayleigh je predaval o matematični fiziki in prav tako slavn profesor Stokes (poznejši Sir George Stokes); toda po mnenju Routha in Nivena nisem bil pripravljjen, da sledim tem predavanjem, in še manj, da čitam znamenito Maxwelllovo matematično razpravo o njegovi novi teoriji elektrike. Niven me je nekoč spomnil na moj prvi obisk v Cambridgeu, ko sem dejal, da Cambridge

brez Maxwella zame nima ničesar privlačnega, ter me v šali vprašal, ali predava lord Rayleigh dosti dobro zame. Odgovoril sem mu, da gotovo dosti dobro, toda na žalost jaz nisem dosti dober za njegova predavanja. «Prihodnje leto pa boste», je odgovoril Niven, da me potolaži. Nisem mogel prikriti svojega razočaranja, zato sem dejal: «Molimo, da lačni osel ne pogine, preden trava spet ne ozeleni!» «Kaj pomeni to?» je vprašal Niven nekoliko presenečeno. «To je prosti prevod srbskega pregovora in jaz sem ta osel», sem mu odgovoril, a nisem hotel dati nadaljnjih pojasnil. Toda Niven je v teku večera razumel, kaj sem hotel reči, in se je pristrčno smejal. Priznal mi je, da so srbsko-ameriške šole nekoliko zapletene in da je zanje treba precej razmišljanja.

Cambridgeski collegei, ki jih je bilo menda devetnajst, so bili v marsikaterem oziru podobni našim ameriškim collegeom. Študij tamšnjih dijakov je bil v glavnem enak onemu ameriških dijakov. Samo da ameriški collegei nimajo dijaških razredov, ki ustrezajo tako zvanim «honor-menom» v Cambridgeu. Kar se tiče slednjih, ki so se pripravljali na matematične izpite, so prišli v Cambridge potem, ko so že diplomirali na kaki drugi univerzi. Tako je na primer prišel Maxwell v Cambridge z univerze v Edinburghu in Routh z University Collegea v Londonu. Oba sta šla v Cambridge, ker so njiju učitelji matematike, kot na primer slovit De Morgan, prvi Routhov učitelj matematike, odkrili v svojih mladib dijakib izredno nadarjenost za matematiko in jo razvili tako daleč, kot je bilo le mogoče, ter ju nato poslali v Cambridge, da se nadalje razvijeta pod vodstvom slavnih inštruktorjev, ki so ju pripravljali za matematični izpit. Navadno so bili ti učitelji po-prejšnji cambridgeski «wranglerji», apostoli matematične šole v Cambridgeu, in vedno so iskali svežega naraščaja matematičnih genijev za šolo, za katere ustanovitelja so smatrali Newtona. S takšnimi dijaki sem se sestel v Routhovih tečajib. Zdelo se mi je, da ne znajo toliko grščine in latinščine, zgodovine in narodnega gospodarstva, slojstva in naravnoslovnih ved kot sem jib znal jaz, toda v matematiki so bili mnogo boljje podkovani od mene. Bili so kandidati za matematične izpite, in v onih dneh noben ameriški college ne bi bil v stanu, dati svojim dijakom one matematične izobrazbe, kot so jo prinesli ti mladi ljudje s seboj v Cambridge.

Routh me je opomnil, da me čaka vse šolsko leto težko delo, če bom hotel tekmovati z mladimi matematičnimi atleti, ki jih je vezbal. Večkrat sem čutil, da klonem, celo obupaval sem in potreboval duševne podpore, ki mi jo je nudila kapela King's Collegea. Pogosto sem jo potreboval in poiskal sem si jo. Routh je bil izboren učitelj celo za one dijake, ki se, kakor jaz, niso pripravljali na izpit. Bil je čudodelnik, in vse, kar je delal, je izvrševal tako lahko, prijetno in spretno, da sem si večkrat mislil, da smatra celo najtežje matematične probleme samo za zabavne točke. Naloge, radi katerih sem si zaman belil glavo več ur, je

rešil v nekaj sekundah. Bil je mojster v matematični tehniki in pripravljaj je mojstre. Bil je velik učitelj, ki je vezbal bodoče prve «wranglerje». Nikoli se nisem počutil tako majhnega in ponižnega kot v prvih časih svojega vezbanja pri Routhu. Ničemurnosti in osabnosti ni bilo v mojem srcu, ko sem poslušal, kako je Routh s čudovito lahkoto reševal zamotane dinamične naloge drugo za drugo. Občutil sem, kar občuti diletant, če posluša igrati Paderewskega ali Fritza Kreislerja.

Še pred sklepom šolskega leta sem končal Routhove pripravljajne tečaje za dinamiko in večino pomožne matematike za ta predmet; precej dobro sem se izvežbal v reševanju dinamičnih problemov. Zelo težko mi je bilo obdržati se v ravnovesju z Routhovimi tečajji, a na-posled sem uspel in Niven je bil zadovoljen z menoj. Bil pa nisem zadovoljen jaz. Mislil sem, da tu nisem našel tistega, kar sem iskal. V teku časa sem odkril, da sam nisem bil tako misli. Tudi mnogi drugi cambridgeski dijaki niso našli v tem pouku izpodbude k onemu znanstvenemu duhu, ki vodi k lastnemu raziskovanju. Ko sem prišel v Cambridge, sem bil gos, ki je tavalja v megli, toda če bi bil prišel iz angleškega collegea kot mnogo obljublajoči kandidat za matematični izpit in bi se bil vezbal v tem, kar bi mi bili predpisali moji predstojniki, stari običaji in stare navade cambridgeske univerze, ne bi bil našel, da obstoji v tem času v Cambridgeu vodilno gibanje, katerega pomen se ni dal dosti visoko ceniti. Na to se povrnem še pozneje.

Za časa svojih prvih skušenj v Routhovih vezbalnih tečajih sem pogosto mislil na besede svoje matere o strnem in polzkem plesanju navzgor, ki me je čakalo in ki me bo, kot je dejala, vodilo k pravim nebeškim zvezdam. Občutil sem pač strmino, toda zvezd nisem videl nad seboj. Routh je bil velik mojster v matematični tehniki, toda ustvarjajoč genij ni bil. Bil je izvrstnik, a ne skladatelj. Njegov glavni smoter je bil, da izvežba dijake v umetnosti reševanja onih nalog, ki so jih običajno dajali pri izpiti. Izpodbujajoči pesniški temelj dinamike pa je manjkal v tem čisto trgövinskem vezbanju. Po mojem mnenju je bila edina zvezda, ki so jo videli njegovi učenci nad seboj, visoko mesto pri izpiti, ta zvezda pa mene ni mikala. Spomnil sem se povesti svoje matere in imenoval sem jo pločevinasto zvezdo. Rad sem imel Routha in zelo sem ga občudoval, občudoval pa nisem cambridgeske metode polaganja temelja za matematično fiziko. Ko je Niven odkril moje razpoloženje, je soglašal z menoj in dal mi je Maxwellovo knjižico z naslovom «Matter and Motion» (Snov in gibanje); ta knjiga je bila zelo majbna, a napisal jo je zelo velik pisec. «Niste še zreli za matematiko v veliki Maxwellovi razpravi o elektriki,» je dejal Niven, ko me boste imeli težav. Prvič je bil priobčen v Ameriki v časopisu «Van Nostrand Magazine». Nikoli ni noben časopis izvršil izobrazbi večje usluge. V tej drobni in navidezno osnovni knjigi o dinamiki ni bilo samo mnogo pesniške lepote in modroslovnih globin, temveč tudi mnogo

slik o tesni zvezi med to temeljno vedo in drugimi deli fizike. Maxwellov opis je zbudil duh raziskovanja in ga izpodbujal. Sedaj se mi je prvič zazdelo, da je Routhov sistem spretno sestavljenih dinamičnih nalog samo najhjen del zamotane in brezmejne umetnosti, ki se je rodila iz preproste in lepe vede, dinamike, kateri je bila prvič ugledala luč sveta v Trinity Collegeju v Cambridgeju. Čudovita umetnost, ki jo je gojil Routh, in jedrnata veda, kot jo je bil opisal Maxwell, oba vodeča cambridgeska «wranglerja» l. 1854., sta mi razjasnili pravi pomen Newtona, največjega velikana med cambridgeskimi možmi, ustvaritelja dinamike. Tu sem spoznal, da sem videl pravo nebeško zvezdo, o kateri je govorila moja mati. Toda brez Maxwelllove luči ne bi bil našel Newtonove luči. Pozneje bomo videli, da sta bila Maxwell in Routh zastopnika različnih umstvenih struj v Cambridgeju: Maxwell je bil apostol novega cambridgeskega duha, Routh pa starega. Niven se je rad spominjal mojega prvega obiska pri njem, ko sem mu dejal, da Cambridge brez Maxwella nima privlačnosti zame. Potem ko sem bil prečital Maxwellovo malo klasično delo, sem dejal Nivenu, da moje mnenje vsekakor ni bilo tako smešno in čudno, kot si je predstavljal.

Sedaj je pa že čas, da omenim nekaj drugega. Včasih sem prihajal v Trinity College, da preživim sobotni večer v družbi Mr. Nivena. Neko soboto zvečer sem se sprehajal okoli zgodovinskega četverokotnika Trinity Collegeja in čakal, da se vrne Mr. Niven v svoje stanovanje od večerne službe božje v kapeli. Skrivnostna luč je v pramenih padala skozi poslikana okna kapele in nebeška godba je prihajala iz nevidnega kora in orgel ter vzbujujala moje zantmanje. Stal sem nepremično kot samotna prikazen sredi zapuščene in mračnega četverokotnika, gledal, poslušal in sanjal. Da, sanjal sem o velikem Newtonu, največjem izmed vseh profesorjev na Trinity Collegeju, in ga videl, kako je stopal pred dve sto leti preko istega trga, na katerem sem stal sedaj jaz, kadar se je vračal od nedeljske službe božje iz kapele, ki sem jo sedaj gledal. Sanjal sem tudi o Maxwellu, drugem velikem profesorju Trinity Collegeja, in se spomnil, da sta isti zbor in iste orgle, ki ju sedaj poslušam, izkazala poslednjo čast temu cambridgeskemu velikanu, ko so njegovi zemeljski ostanki zapustili žalujočo univerzo, na njih zadnjem potu v Maxwellovo škotsko domovino. Toda vedel sem, da je njegov duh ostal v Cambridgeju, da za vse čase navdušuje bodoče rodove ukaželjnih dijakov.

Sanjal sem o drugih velikih možeh Trinity Collegeja. Imel sem občutek, da plava njih duh nad temačnim četverokotnikom in se veseli nebeške luči in glasbe, ki prihajata iz zgodovinske kapele, kjer sta v minulih dneh molila Newton in Maxwell. Želel sem si, da pride čas, ko bodo moja alma mater, univerza Columbijska, in druge ameriške univerze, mogle nuditi tako navdušujoče prizore svojim dijakom, in se spraševal, ali bo ta čas kmalu prišel. Niven mi je pripovedoval tole povest, ki je nudila, kakor je menil, odgovor na moje vprašanje.

Nekega profesorja Magdalen Collegeja v Oxfordu je vprašal eden njegovih ameriških prijateljev, kako dolgo, misli, bi trajalo, da se v Ameriki napravi igrališče, enako slavnemu igrališču na Magdalen Collegeju. «Ne vem,» je odgovoril profesor, «toda tu v Oxfordu smo potrebovali za to nad dve sto let.» Niven je seveda hotel s tem reči, da bo trajalo mnogo več kot dve sto let, da se napravi na katerikoli ameriški univerzi ono osredje, ki me je obdajalo na četverokotniku Trinity Collegeja tisto pomembno soboto zvečer. Čudoviti čar tega osredja me je zadrževal v Cambridgeju, čeprav sem mislil, da cambridgeski sistem polaganja temelja za matematično fiziko ni zame.

Na evropski celini potujejo dijaki od vseučilišča do vseučilišča in gredo v mesta, kamor jih vabi sloves profesorjev, ki slučajno tam poučujejo. Jaz sem prišel v Cambridge, ker sem mislil, da je bil Maxwell tam. Kadar so si častihlepni dijaki izbirali univerzo, ni v Cambridgeju in v Oxfordu prišel v poštev samo profesor, ki je bil tam, temveč tudi vsi profesorji, ki so tam delovali v minulih rodovih. Za časa mojega tamkajšnjega bivanja so bili veliki profesorji matematičnih ved: lord Rayleigh, Maxwellov naslednik; John Crouch Adams, ki si deli s Francozom Leverrierom veliko slavo, da je iz motenj v kroženju Urana izračunal mesto na nebu, kjer je moral biti do tedaj še neznan planet Neptun; George Gabriel Stokes, v onem času največji matematični fizik Evrope, imctnik profesorske stolice, katero je nekdanj imel veliki Newton. Toda dijake matematičnih ved ni vabil v Cambridge samo sijaj slave teh velikih profesorjev, temveč tudi dejstvo, da obstoji v Cambridgeju zgodovinska vzgoja, za katere razvoj so stalno prispevali marsikateri veliki cambridgeski matematiki davno minulih rodov. Matematični izpiti so bili najjasnejši izraz te tradicionalne vzgoje.

Iz tega, kar sem dejal, se dá razumeti, zakaj mi ta način tradicionalne vzgoje ni ugajal. Mislim, da takrat ne bi bil ugajal niti enemu ameriškememu dijaku, ki je imel nagnjenje do fizike. Nekoč sem dejal nekemu prijatelju v Cambridgeju, da sestavljajo moja gospodinjska, Routh in veslanje dnevne dogodke mojega življenja. Razumel je, kaj hočem reči, in priznal, da so to najjačji odločilni činitelji v življenju cambridgeskega dijaka, ki se pripravlja za matematični izpit. Vsak izmed teh činiteljev ima svoje globoke korenine v starih tradicijah, s katerih poti je bilo težko kreniti. Routh je bil redek proizvod in zvest pristaš matematične izpitne tradicije. To je bila morda najmočnejša vseh cambridgeskih tradicij, ki je stala tako trdno kot gibraltarska skala. Njena največja moč je bilo dejstvo, da je rodila mnogo slavnih učencev. A kljub temu so mnogi takrat živečih največjih cambridgeskih fizikov občutili, da ima svoje napake, ki zahtevajo leka. Trdili so, da ta metoda ni v posredni zvezi z nastajajočimi zadatki znanstvenega raziskovanja in da je umetna in nerodovita.

Sir William Thomson, znan pozneje pod imenom lord Kelvin, je bil med prvimi, ki so zahtevali hitre pomoči. On je bil drugi «wrangler»

l. 1845., Stephen Parkinson pa prvi «wrangler» istega leta. Thomson je zapustil Cambridge in šel v Pariz, da se nauči od slavnega fizika Regnaulta, česar se ni mogel naučiti v Cambridgeu. Leto pozneje, ko je imel komaj dva in dvajset let, je sledil vabilu kot profesor za fiziko in ravnatelj za fizikalna raziskovanja na vseučilišču v Glasgowu. Škot z dolgo lobanjo je prehitel z ustanovitvijo raziskovalnega laboratorija za fiziko Cambridge kar za trideset let. Tu je Thomson izdelal znanstveno podlago za prvi prekoatlantski kabel in izumil orodje, ki je bilo potrebno za njegov obrat. Ko sem bil v Cambridgeu, je bilo Thomsonovo ime v zvezi z večino merilnega orodja, ki so ga tedaj uporabljali v električni industriji, in razen tega je bil eden vodnikov pojmovnega znanstvenega mišljenja. Splošno se je mislilo, da predstavlja novi duh Cambridgea. Stephen Parkinson, ki je bil prekosil Thomsona pri izpitu iz matematike l. 1845., je bil še v Cambridgeu, ko sem bil jaz tam, in v dobro se mu je štel, da je bil spisal učno knjigo geometrijske optike z običajnimi nalogami, ki so jih dajali pri matematičnih izpiti. On ni bil eden tistih, ki so zahtevali spremembe pri tradicionalnih matematičnih izpiti v Cambridgeu. Maxwell, ki ga je bil brez dvoma navdušil Thomson, je bil eden prvih vodnikov cambridgeskega gibanja, ki je zahtevalo preureditev matematičnih izpitov, in sicer na ta način, da bi se bolj upošteval znanstveni duh raziskovanja kot umetnost reševanja spretno oblikovanih matematičnih nalog. Cavendishov fizikalni laboratorij, ki ga je uredil Maxwell in ki so ga otvorili l. 1874., je bil po Nivenovem mnenju viden izraz tega gibanja.

Podobno gibanje je nastalo tedaj v Zedinjenih državah. Med njega vodniki sta bila Barnard, rektor univerze Columbijе, in Joseph Henry, prvi in najodličnejši tajnik Smithsonianске institucije. Ustanovni dan John Hopkinsove univerze v Baltimoru je padel v prve čase tega gibanja. Niven mi je pripovedoval, da je delal Maxwell v Cavendishovem laboratoriju v Cambridgeu isto, kar je delal Maxwellov prijatelj profesor Rowland na John Hopkinsovi univerzi, ki je bila ustanovljena l. 1876. v Baltimoru. Maxwell je zelo čislal svojega mladega ameriškega prijatelja in brez dvoma ga je prav posebno priporočal za profesuro fizike na John Hopkinsovi univerzi. Enako kot znači otvoritev Cavendishovega fizikalnega laboratorija v Cambridgeu začetek velike dobe v razvoju fizike v Cambridgeu in Veliki Britaniji, znači tudi ureditev fizikalnega laboratorija na univerzi v Baltimoru po Rowlandu novo in zelo plodno dobo znanstvenega raziskovanja v Zedinjenih državah. Rowlandovega vpliva pa na univerzi Columbijе takrat, ko sem tam študiral, še ni bilo čuti, niti ga ni bilo čuti na katerikoli drugi tedanji ameriški univerzi. Toda napredno gibanje se je kmalu pričelo in Američani sedaj še ne razumejo tako, kot bi bilo želeli, kaj vse dolgujejo pokojnemu Henryju Augustu Rowlandu, ki sem ga imel čast poznati osebno in katerega prijateljstvo sem smel mnogo let užiti

vati. Smoter te skromne knjige je, da malo bolj razsvetli nekatere temne točke, ki potrebujejo nekoliko več luči, in predvsem delo mož, kot je bil «Roland iz Troyesa, junaški vitez», kakor ga je bil Maxwell imenoval v svojih verzih.

Tu moram omeniti še drugo zgodovinsko dejstvo, ki je zelo značilno za stanje fizikalne vede v onem času in ki je v tesni zvezi z njenim napredkom, kot se mi je pokazal v zadnjih štiridesetih letih. Omenjam tu drugega velikega ameriškega fizika, katerega ime sem, enako kot Rowlandovo, takrat prvič čul v Cambridgeu; to je bil namreč profesor Josiah Willard Gibbs z univerze Yale. Vem, da se bodo mnogi mojih mlajših tovarišev čudili, da nisem nikoli kaj čul o lordu Rayleighu iz Anglije, preden sem diplomiral na Columbijе. Toda kaj bodo rekli, če jim povem, da takrat tudi ničesar še nisem čul o slavnem Američanu Willardu Gibbsu z univerze Yale v New Havenu? Ali mi bodo očitali izredno nevednost, katere je kriva Columbiya onih dni? To bi bilo krivično, kakor bo pokazala naslednja povest. Nekega večera sem imel po večerji v univerzitetnem klubu v New Yorku čast, biti v družbi dvanajstotice gospodov, diplomiranih na univerzi Yale, in eden med njimi je bil učeni profesor William Welch, dekan medicinske fakultete na univerzi v Baltimoru, predsednik narodne akademije znanosti. Večina mojih prisotnih prijateljev z univerze Yale je bila približno moje starosti ali pa so bili celo nekaj starejši. Stavil sem, da večina od njih ne ve imena tistega znanstvenika, ki je bil po mnenju dr. Welcha in po mojem največji znanstvenik, ki je sploh kdaj diplomiral na univerzi Yale. In niti eden izmed njih ni omenil Willarda Gibbsa. Ko sem povedal njegovo ime, so mi odkrito priznali, da ga še niso nikoli prej čuli. Krivi niso bili niti oni sami niti Yale College onih dni. Ali pa so moji sošolci v Cambridgeu, ki so se vežbali za matematični izpit, kaj čuli o njem, preden so prišli v Cambridge? Če so čuli, je bil to le slučaj, kot sem tudi jaz o njem le slučajno slišal. Takšen je bil takrat duh časa, proti kateremu se je začel boriti Barnard, rektor univerze Columbijе. Smatral je njegov obstoj za narodno nesrečo. Toda k tej točki se povrnem še pozneje.

Sedaj pa hočem opisati že omenjeni dogodek, ker je v tesni zvezi z mojo povestjo. V začetku velikonočnega trimesečja, tretjega trimesečja mojega vežbanja pri Routhu, sem dohitel njegov tečaj in sem tako imel nekaj prostega časa za drugo štivo. Na Nivena je napravilo velik vtisk, da sem navdušeno hvalil Maxwellovo knjžico «Snov in gibanje», in priporočal mi je, naj čitam drugo Maxwellovih klasičnih knjžic, «Teorijo toplote» (Theory of Heat). Bila je pisana z isto elegantno preprostostjo kot «Snov in gibanje». Ta mali učbenik toplote mi je prvič živo predočeval, kako se spreminja toplota v mehnično delo, kar sem bil že tolikokrat opazoval v kurilnici v Cortlandt Streetu. Pač sem to opazoval, toda še v sanjah mi nikoli ni prišlo na misel, da bi se to dalo tako opisati, kot je to storil Maxwell. On je

misli, da je treba to smatrati za posledico neenakosmernega gibanja neizmerne števila živahnih majhnih molekulov, izmed katerih se vsak, kolikor pač človeški opazovalec more soditi, veselo kreta okoli po svoji volji. Čudež pa je v tem, da se povprečno gibanje te brezštevne množice ravna z matematično točnostjo po temeljnem zakonu pretvarjanja toplote, tako zvanem zakonu termodinamike, ki ga je odkril veliki francoski inženjer Sadi Carnot. Maxwellova knjžica me je tudi poučila, da moramo vedno, če gre za veliko število poedincev, pa najsi bodo že živahni molekuli ali delavna človeška bitja, ki kažejo, kar se dá opazovati, neenakosmerno gibanje, uporabiti tako zvano statistično raziskovalno metodo, to je metodo, ki jo uporabljajo statistiki, če hočejo prikazati delavnost kakšnega naroda. Newtonova dinamika, ki je bila takrat že dve sto let duševna hrana Cambridgea, ni o tem imela ničesar. Nova misel v glavah novih mož je pod Maxwellovim vodstvom ustvarila novo, dalekosežno vedo. Do tistega časa je bil Tyndallov pesniški opis «Toplote kot oblike gibanja» moj evangelijski toplotni pojave, ali Maxwellova jasna in skromna knjžica, ki je imela namen, da spravi mladega raziskovalca do razmišljanja, mi je prva pomagala, da sem si ustvaril svojo sodbo o naukih, katere je bil napisal Tyndall in objasniti s krasnimi poskusi. Routhovo vežbanje matematičnih borecev ni bila zame tako bodrilna hrana, kajti ti borci so se vežbali za izpite in ne za fizikalno raziskovanje. V Maxwellovi teoriji toplote sem tudi prvič zasledil ime Willarda Gibbsa. Od Nivena sem zvedel, da je Maxwell Gibbsa zelo visoko cenil. Omeniti moram tudi, da je bil Gibbs prvi v Zedinjenih državah, ki je napisal imenitno razpravo o statistični mehaniki.

Ko se je velikonočno trimesečje bližalo meseca maja svojemu koncu, sem začel razmišljati, kam naj grem na počitnice, kajti bil sem jih potreben. Sedem mesecev stalnega vežbanja pri Routhu, ki ga je dopolnjevalo še posebno štivo, katero mi je bil predpisal, kakor tudi čitanje Maxwellovih duhovitih knjig, je privedlo do uspeha, s katerim sva bila jaz in Mr. Niven, moj mentor na Trinity Collegeu, zelo zadovoljna. Nisem se prav nič več počutil kot gos, ki tava v megli; videl sem mnogo luči nad seboj in imel sem mnogo več zaupanja v samega sebe, tako da sem videl pred seboj smoter, za katerim sem stremil. Toda moje strune so bile preveč napete in potreboval sem odmora. Slednjič sem sklenil, da poiščem majhen kraj v Franciji, in izbral sem si Pornic ob francoski obali Atlantika, v srezu Loire Inférieure. Ničesar nisem vedel o njem, razen kar sem bil čital v Bädckerju, toda zdelo se mi je, da mora biti miren, majhen kraj, kjer bi v popolnoma drugem osredju imel priliko, da se naučim francosčine. Maxwell je tako pogosto in s tolikim spoštovanjem omenjal imena Laplace, La Grange in Ampère, da sem se sramoval, da ne znam francosčine. Pornic je oddaljen od Cambridgea samo en dan. Odpravil sem se tja in v svoj

kovčeg nisem dal nobene druge knjige kakor Campellovo «Maxwellovo življenje» in francosko slovnico.

Gospodinja v Pornicu ni bila na isti višini kot moja cambridgeska gospodinja, vendar se nisem pritoževal nad tem in tudi nisem delal nobenih hudomušnih primer. V onem času Angleži niso bili posebno priljubljeni na francoski obali Atlantika, zakaj najstarejši ribiči še niso pozabili delovanja angleškega brodivja v Napoleonovih vojnah. Bil sem edini tujec v vasi, in ko so ljudje zvedeli, da sem Američan, ki je prišel v Pornic, da se nauči jezika Francije, so me vsi vzljubili. Vzel sem si vaškega učitelja, da me uči francosčine. Sestal sem se z njim vsak večer v njegovem vrtu in razgovarjala sva se, kolikor se nama je ljubilo. Bil je zelo zgovoren možic, imel je plešo, rdeč nos in veliko toko za njuhanje, iz katere je pogosto vzel novo zanimivo tvarino za najine razgovore. Ponašal se je med vaščani s tem, da je njegov sloves francoskega učenjaka došel celo v Zedinjene države, in, volja, mene privedel v Pornic. Tega nisem nikoli zanikal, temveč sem pogosto hodil z dobrim, stariim učiteljem po vasi in silno pazljivo poslušal njegovo francosko izgovarjavo, kot bi bila najredkejši biser znanosti.

Ko so pa vaščani zvedeli, da nisem samo Američan, temveč tudi dijak velike angleške univerze, je zrastle ugled malega šolmaštra do nebes. Moja gospodinja mi je povedala, da je postal stari župnik zelo ljubosumen na nagli dvig ugleda tega možica v občini. V Pornicu je bil star, a prenovljen normanski grad. Stal je na kraju roba strme obale in poletji je v njem stanoval bogat trgovec iz Nantesa. Za gradom je bil gost gozdič z velikimi starimi drevesi, kjer so prepevali slavci. V mesečnih nočeh sem marsikatero uro poslušal njih sladko petje, ki ga je spremljal slovesni ritem atlantskih valov, ki so lahko udarjali na čeri skalne obale. V svoji domišljiji sem si predstavljal, da so te čeri mogočne piščali velikanskih orgel. Podnevi sem si izbral samotna mesta ob obali, kjer sem prebil ves čas od zgodnjega jutra do poznega večera ter študiral francosko slovnico in slovar. Vsak večer sem se približno eno uro vadil v govoru s svojim ljubim «maitre d'école». Tako sem zelo naglo napredoval v francosčini in ni minil mesec dni, ko sem se že čisto gladko pogovarjal.

Krog mojih znancev je naglo raste, enako kot je naraščalo moje znanje francosčine, dokler se ni raztegnil tudi preko slavčkovega gaja in rodbine nantskega trgovca. Med mojnimi prijatelji v slavčkovem gaju in vrtom mojega učitelja je počel moj francoski govor tako gladko teči, da so se domačini kar čudili. Rekli so, da govorim brez napake, toda če sem od te navdušene ocene odtegnil petdeset odstotkov, mi je ostalo še vedno dosti, da sem mogel reči, da sem se obogatil z dobrim znanjem velikega kulturnega jezika. Hotel sem ostati dva meseca v Pornicu. Ta čas je bil pri koncu in porabil sem ga bil zelo uspešno.

Poslovil sem se od svojih prijateljev v malem Pornicu in naslednji dan dospel v Pariz. Bilo je 14. julija 1884.

V Parizu je bilo vse veselo, kajti slavili so francoski narodni praznik, obletnico zavzetja Bastille 1. 1789. Tako sem imel priliko, da sem videl na en dan mnogo značilnih potez veseljaškega Pariza. Naslednji dan, ko sem si ogledoval veliko Sorbonno in Collège de France v Latinskem okraju, sem našel pri starinarju velik zaklad: La Grangeovo veliko razpravo «Mécanique Analytique» (Analitična mehanika), ki je bila prvič izdana pod pokroviteljstvom Francoske akademije 1. 1788. La Grange, Newton Francije! Ni bilo dijaka dinamike, ki ne bi bil čul njegovega imena in poznal njegovih velikih razprav. Radi svojega dvomesečnega bivanja v Pornicu sem bil v stanu, popolnoma cenniti lepoto jezika tega velikega dela, moje vežbanje z Routhom pa mi je olajšalo marsikatero težavo matematične tehnike. Bil sem o tem prepričan že takoj v Parizu, ko sem preučil prve strani tega duhovitega dela. — Malo na široko sem razpredel povest o svojem kratkem bivanju v Franciji, ker se hočem pozneje na to še povrniti, da pokažem, kako morejo male stvari imeti velik vpliv v ustvarjanju človeškega življenja.

Obljubil sem bil svoji materi, da jo ono poletje spet obiščem, in tako sem odpotoval ter pustil veseli Pariz brez odloga za seboj. Na svojem potu v Idvor nisem izgubljal časa s tem, da bi opazoval na levo in desno iz hitcega vlaka. Vasi in mesta, reke in gorovja in na rumenih poljih z žetvijo zaposleno prebivalstvo, vse to so bile zame mimohiteče slike, ki me niso zanimale. La Grange se je pogovarjal z menoj in nisem imel niti oči niti ušes za kaj drugega ali koga drugega. Oj, kako sem bil srečen, ko sem zagledal v daljavi Idvor, kajti vedel sem, da bom tu prost skoraj dva poletna meseca, da bom čital in razmišljal brez vseh zaprek cambridgeškega urnika. Na koncu teh nebeških počitnic sem obvladal že precejšnji del La Grangeove klasične razprave, a poleg tega sem skrbno drugič čital Campbellovo «Maxwellovo življenje» in razumel marsikaj, kar sem v Cambridgu videl, toda ne razumel. Cambridgeško gibanje, ki sem ga bil zgoraj opisal, sem jasno spoznal šele v teku tega poletja, ko sem skrbno proučeval Campbellovo «Maxwellovo življenje».

V Idvoru nikoli ni bilo mnogo knjig in tudi ne ljudi, ki bi se zanimali za knjige. Da bi kdaj prebivalec Idvora čital La Grangea v svojem skromnem seljaškem domu, bi se mi zdelo neverjetno. Idvorjani so opazili ob priliki mojega drugega obiska, da sem bil mnogo manj pripraven kot pri prvem obisku, in sicer radi tega, ker sem se bavil s čudnimi knjigami, ki so bile podobne sv. pismu. Družba Maxwella in La Grangea me je zadrževala v vrtu moje matere. Pravil sem ji, da sta ta dva moža velika svetnika v svetu znanosti; radi tega je smatrala moje letno štivo za študij življenja svetnikov. To jo je osrečevalo, toda dobri Idvorjani so si nad tem belili glave. Študij te vrste so spravljali v zvezo z duhovniki in škofi. In ker sem se mnogo manj zanimal za dude,

kolo in druge posvetne reči, so nastale govornice, da se Miša pripravlja za vstop v samostansko življenje. «Kako je škoda,» so dejali, «če si človek pridobi toliko znanja v veliki Ameriki ter gre potem in ga pokoplje v samostan!»

Moja mati se na te govornice ni ozirala, kajti vedela je bolje, kaj je z menoj. Ko sem ji opisoval stara univerzitetna poslopja in prekrasne kapele v Cambridgu kakor tudi versko življenje dijakov in profesorjev, je verno poslušala. In ko sem ji poročal o mnogih običajih stare univerze in ji dejal, da človeka tam ne učijo samo učitelji, ki sedaj tam delujejo, temveč tudi veliki učitelji, ki so že zdavnaj umrli, mi je blesk njenih oči povedal, da mi hoče razodeti izvirno misel. «Sin moj,» mi je dejala, «jaz ne hodim v cerkev baš radi tega, ker pričakujem, da mi bo duhovnik razodel novo božjo resnico, temveč ker želim gledati ikone svetnikov. To me spominja na njih sveto delovanje in s tem, da razmišljam o njih delu, stopam v zvezo z Bogom. Cambridge je veliko svetišče, posvečeno večni resnici in napolnjeno z ikonami velikih svetnikov znanosti. Razmišljanje o njih svetem delovanju te bo usposobilo, da stopiš v zvezo z duhom večne resnice.»

S to mislijo v svojem srcu je bila moja mati zelo srečna, ko sem se od nje poslavljaj in dejal, ponavljajoč njene lastne besede, da moram nazaj v «Cambridge, veliko svetišče, posvečeno večni resnici». «Vrni se tja, sin moj,» je odgovorila, «in Bogu bodi hvala za blagoslov, ki si ga užival in ki ga boš še nadalje užival v svojem življenju med cambridgeškimi svetniki.»

K o n e c I . d e l a .

R a z l a g a i m e n .

Baltimore, največje mesto države Maryland, ima krasno lego ob izlivu reke Patapsca, 22 km od zaliva Chesapeakea. 800.000 prebivalcev. Sedež katoliškega nadškofa, ki je kardinal Zedinjenih držav, in anglikanskega škofa. Središče konzervne industrije (letno nad 50 milijonov škatel, «cans»). Univerza, ki jo je ustanovil John Hopkins, ima nad 400 profesorjev in 3500 dijakov.

Beecher (izg. bičer) *Stowe Harriet* (1812—1896) ameriška pisateljica, je napisala med drugim propagandni roman za osvoboditev črnih sužnjev «Uncle Tom's Cabin» (1852), ki je preveden v mnogo jezikov (slovenski prevod pod naslovom «Stric Tomova kočar»). Njen brat

Beecher Henry Ward (1813—1887), ameriški propovednik v Indianapolisu in Brooklynu (Plymouth Church), borec za osvoboditev črnih sužnjev, za osamosvojitve žensk in za vzdržnost od alkohola. Njegove propovedi so zbrane v desetih zvezkih pod naslovom «The Plymouth Pulpit» (1850—1872).

Broadway, Bopery in *Wall Street* so glavne trgovske ulice v dolnjem delu New Yorka.

Brooklyn, del New Yorka, leži preko East Riverja, južno od Manhattana.

Castle Garden, veliko okroglo poslopje na južnem koncu Manhattana v Battery Parku. Nekdaj so bili v njem nastanjeni izseljenci, danes pa služi kot akvarij. *College* (izg. koledž) je v Veliki Britaniji višja šola, navadno v zvezi z inštitutom, ki pripravlja dijake za univerzo, pomeni pa tudi posamezen vseučiliški inštitut, kjer prebivajo skupno profesorji in dijaki. Tako na primer ima oxfordska univerza 21 collegeov, cambridgeska pa 17. V Zedinjenih državah pomeni izraz college včasih univerzo, včasih pa višjo šolo, ki se ujema z zadnjimi razredi naših srednjih šol.

Cooper Union (izg. kuper junjen), zavod za izobrazbo vseh slojev v New Yorku, neke vrste ljudsko vseučilišče.

Franklin Benjamin (1706—1790), ameriški državnik, pisatelj in izumitelj streljivo, prvobornik v svobodo Zedinjenih držav. Za časa osvobodilnih bojev je bil poslanik v Franciji in je dosegel, da so Francija in po njej tudi Španija in Nizozemska napovedale Angliji vojno. Dobil je v Franciji za Zedinjene države več posojil in slednjič je pod ugodnimi pogoji sklenil z Anglijo mir, s katerim je ta priznala nezavisnost Zedinjenih držav. Slavi ga latinski verz «Eripuit coclo fulmen sceptrumque tyrannis» (nebu iztrgal je blisk in žezlo tritoogom).

Friesland, dežela Frizov (die Friesen). Bivajo na obali in na otokih Severnega morja in govore poseben zapadnogermanski jezik. Njih ozemlje se razteza preko treh držav, namreč preko Nizozemske, Nemčije in Danske.

Henley, majhno angleško mesto ob reki Temzi, kjer se vrše od leta 1839. sem vsako leto v juliju znamenite veslaške tekme (Henleyska regata).

Hopkins John, gledj pod Baltimore.

Lincoln Abraham (1809—1865) je bil leta 1860. kot nasprotnik suženjstva črncev izvoljen za predsednika Zedinjenih držav. Kljub državljanski vojni med severnimi in južnimi državami se mu je posrečilo preprečiti razkol med njimi. Po zmagi severnih držav ga je neki južnjak ustrelil. Poleg Washingtona je v Ameriki najbolj priljubljena zgodovinska osebnost.

Longfellow Henry Wadsworth (1807—1882), ameriški pesnik, profesor na univerzi Harvard. Njegovo najbolj znamenito delo je «Hiawatha», povest v verzih, prirejena po indijanski pripovedki.

Manhattan (izg. menhètn), rečni otok, 21 km dolg, do 3 km širok, ki tvori središče New Yorka. Na njem stoji nebotičniki.

Maryland, država Unije ob zalivu Chesapeakeu.

Mayflower, jadrnica, ki je odplula 6. septembra 1620. iz Plymoutha v Angliji s prvimi angleškimi izseljenci v Ameriko (sto mož, žena in otrok) in dospela 21. decembra na ameriško obalo, kjer stoji danes mesto Plymouth, v državi Massachusetts.

Milton John (1608—1674), angleški pesnik. Glavno njegovo delo je «Paradise Lost» (Izgubljeni raj).

Minnehaha (indijanska beseda, pomeni smejočo se vodo), reka v državi Minnesoti. *Nevada*, redko naseljena, nerodovitna država na zapadu Unije s pretežno katoliškim prebivalstvom.

New Jersey, država Unije, polotok med dolenjim Hudsonom, Delawareom in Atlantskim oceanom. Reke: omenjeni dve, Raritan, Passaic in Hackensack. Glavno mesto: Trenton.

Penn William (1644—1718). Njegovemu očetu, ki je bil britanski admiral, je država dolgovala 16.000 angleških funtov, namesto katerih je prejel leta 1681. ozemlje v Ameriki, na zapadnem bregu Delawara, od 40° do 43° severne širine, ki je po njem dobilo ime.

Pennsylvania, to je Pennova gozdna dežela, je danes po pomenu in številu prebivalstva prva unjska država za državo New Yorkom. Ima 116.872 km² in okoli 10 milijonov prebivalcev. Nje največje mesto je

Philadelphia, ki ga je Penn ustanovil leta 1683. (Ime je grško in pomeni bratsko ljubezen). V Hramu nezavisnosti (Independence Hall) je slavni zvon svobode.

Trinity Church (cerkev sv. Trojice) v dolnjem delu New Yorka je zgrajena v gotškem slogu in ima 86 metrov visok stolp. Danes jo zakrivajo v okolici stoječi nebotičniki.

Virginia, ena izmed južnih atlantskih držav Unije. Preko nje teče reka Potomac. *Washington George* (1736—1799), ustanovitelj nezavisnosti Zedinjenih držav in njih prvi predsednik, poveljnik revolucijske ameriške armade v bojih proti Angležem. Mlada zvezna država se je imela v prvi vrsti njemu zahvaliti za ureditev in dobro upravo. Americanom je vzor pravega republikanca.

Watt James (1736—1819), angleški inženjer, izumitelj parnega stroja. Leta 1783. je odkril, da je voda sestavljeno telo.

Wilson Thomas Woodrow (1856—1924), vseučiliški profesor prava, predsednik Zedinjenih držav. Apostol za pravice majhnih in zatiranih narodov. Zaradi nemških prestopkov proti mednarodnemu pravu (n. pr. zaradi potopitve preoceanskega parnika «Lusitanije») je napovedal Nemčiji vojno. Postavil je mirovni program, slavnih «14 točk», v katerih med drugim zahteva pravo samoodločitve narodov. S svojimi pravičnimi, idealnimi nazori je zadcl na velik odpor na pariški mirovni konferenci, posebno zaradi razmejitve naše države na zapadu. Leta 1919. je dobil Noblovo nagrado za mir. Wilson je ustanovitelj Lige narodov.

KAZALO.

	Stran
I. poglavje: Kaj sem prinesel v Ameriko	9.
II. " Zelenčevi križi in težave	55.
III. " Konec zelenske učne dobe	52.
IV. " Od zelenca do državljana in visokošolca	70.
V. " Prvo potovanje v Idvor po enajstih letih	95.
VI. " Študij na univerzi v Cambridgeu	110.
Razlaga imen	126.

Seznam slik.

Mihajlo Pupin	2.
Idvor	15.
Staro selo	15.
Olimpiada Pupin, mati Mihajla Pupina	23.
New York. Otok Manhattan	57.
Poslopja univerze Columbijske v New Yorku	86.